KUR’AN’DA KUTSANAN YERLER

VE KUTSANMA NEDENLERİ

Celalettin KANDEMİR

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2018

KUR'ÂN'DA KUTSANAN YERLER VE KUTSANMA NEDENLERİ

Celalettin KANDEMİR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİŞEHİR

2018

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Celalettin KANDEMİR tarafından hazırlanan "Kur'ân'da Kutsanan Yerler ve Kutsanma Nedenleri" başlıklı bu çalışma 26.06.2018 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Ali Rıza GÜL
(Danışman)

Üye Doç. Dr. Adil ŞEN

Üye Doç. Dr. Ali KARATAŞ

ONAY
…/ …/ 2018

Prof. Dr. Nurullah UÇKUN
Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Celalettin KANDEMİR

İMZA

ÖZET
KUR'ÂN'DA KUTSANAN YERLER VE KUTSANMA NEDENLERİ

KANDEMİR, Celalettin

Yüksek Lisans-2018

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

Kur'ân'da ve hadislerde bazı yerler açıktan ya da işareten mukaddes ve mübârek olarak vasıflandırılmakta ve bu vasfın verildiği yerler diğer yerlerden daha özel oldukları kabul edilerek kutsanmaktadır. Bu yerlere kutsallık atfedilmesi hakikatte onların kutsal olanla ilişkisinden dolayıdır.

İslâm'da kutsal mekân anlamında en başta yer alan mescitler Kur'ân'da "Allah'ın evleri" veya "Allah'ın mescidleri" tabirleriyle Allah'a nispet edilmektedir. Tuva vadisi örneğinde olduğu gibi kutsanan bir mekân, Allah ile direk iletişimin gerçekleştiği bir yer olmaktadır. Böyle bir iletişimde kutsal mekân üzerinden insana bir mesaj verilmiş olmaktadır. Kutsanan yerler bazı niteliklerle diğer yerlerden ayrılmaktadır. Bunun en üst örneği Kâ'be'dir. O'nun bu üst düzeydeki kutsiyeti sabebiyle Kur'ân'da müslümanlardan namazlarını ona yönelerek kılmaları istenmektedir. Aynı zamanda mübarek ve bereketli olduğu ve bu yerlerin maddi ve manevi bolluk ve hayırlarla nimetlendirildiği belirtilmektedir. Kur'ân'da Kâ'be vb. kutsal mekanların maddi ve manevi kirlerden, putlardan, şirk alametlerinden temizlenmesi talep edilmektedir. Hac ibadeti ise bu mekanlardan yalnızca Kâ'be'de yapılabilmektedir. O'nun bu özelliği diğer dinlerdeki kutsal yerlere bağlı ibadet türlerinin özellikleriyle örtüşmektedir.

Kur'ân açısından bir mekânın kutsiyetini belirleme yetkisi mutlak kutsal olan Allah'a aittir. Kutsiyetin bildirildiği tek vasıta ise peygamberler aracılığıyla gelen vahiydir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, kutsal mekânlar, Kâ'be, Mescid-i Aksa, Tur-i Sinâ.

ABSTRACT

Places to be blessed in the Qur'an and causes of blessing

KANDEMİR, Celalettin

Master Degree - 2018

Adviser: Prof. Dr. Ali Rıza GÜL

By giving some places holy and sacred qualifications (to some extent of these places by giving holy and sacred qualifications directly or symbolically) Allah is distinguishing the other places which he didn't give these qualifications and also shows that these places are blessed. Moreover, by referring some of these places either holy and sacred implies that these sites are both sacred and blessed.

It is understood that the sanctification of these places said to be caused by the connection with the holy one, (for example like in Tuva Valley) Allah's apperaring to the region directly or(sequence of the prophets like the example of Ka'ba) by revelation. The Masjids which are at the forefront in Islam in the sense of holy places have been revealed to Allah with the terms 'Houses of Allah' and 'Masjid's of Allah' in the Qu'ran. Allah shows and orders the things to be done with the place factor because human is physically limited with the place factor. A blessed place is a tool for the realisation of high level of communication with Allah. By putting an end to relativity and confusion, A believer is directed and his or her pattern of behaviour is identified.

The fact that the blessed places are seperated from other places by the means of some aspects and as a result of this, we understand that; all the believers are wanted to be face towards this place and these places must be cleaned from evil dirts like statues and polytheism, that these sacred places are holy and abundant, these places are blessed with physical and emotional abundance, that the Hajj is a worship proper to this holy place, that these places have their specific prayers that can't be done in any other places and with all these facts, we understand that all the information that religion historians gathered by analyzing all the religions is coincide with the Islamic concept of holy and sacred places.

An important point is that the authorization to determine the sanctity of a place is in the hands of Almighty Allah, the absolute sacred. The only means by which the sacredness is revealed is through the prophets is the revelation.

Key words: Koran, sacred, places. Ka'ba, Mescid-i Aksa,Tur-i Sina.

İÇİNDEKİLER

ÖZET v
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER vii
ÖNSÖZ ix
KISALTMALAR x
GİRİŞ 1
I. Araştırmanın Konusu ve Amacı 1
II. Yöntem, Kapsam ve Sınırlılıkları 2
BİRİNCİ BÖLÜM 5
MUKADDES ve MÜBÂREK KAVRAMLARI 5
1. 1. MUKADDES KAVRAMI 5
1.1.1 Sözlük Anlamı 5
1.1.2. İlahi Kitaplar Ekseninde Semantik Analizi 7
1.2. MÜBÂREK KAVRAMI 14
1.2.1. Sözlük Anlamı 14
1.3. MUKADDES VE MÜBAREK KELİMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI 15
2.2. KUTSANAN ŞEHİRLER 19
2.2.1. Mekke 19
2.2.2. Medine 35
2.2.3. Kudüs 39
2.2.4. Şam 44
2.3. KUTSANAN DİNİ YERLER 49
2.3.1. Mescid-i Haram (Kâ'be) 49
2.3.2. Mescid-i Nebevi 59
2.3.3. Mescid-i Aksâ 64
2.3.4. Kubâ Mescidi 68
2.3.5. Makâm-ı İbrahim 69
2.3.6. Safâ ve Merve 72
2.3.7. Arafat Bölgesi 74
2.3.8. Tuva Vadisi 79
2.3.9. Sina Dağı 82
2.3.10. Cudi Dağı 83
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HADİSLERDE KUTSANAN MEKÂNLAR 89

3.1. Hacer-i Esved 89
3.2. Mültezem 91
3.3. Hicr-i İsmail / Hatim 93
3.4. Mina 95
3.7. Ebu Kubeys Dağı 99
3.8. Cebeli Nur-Hira Mağarası 100
3.9. Uhud Dağı 102
3.10. Diğer Mübârek Yerler 102
3.10.1. Mescidler 103
3.10.2. Türbeler 104
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 106
KAYNAKÇA 108

ÖNSÖZ

Bugüne kadar insan hayatına bakıldığında, inansın ya da inanmasın her insan için bazı şeylerin değer yönüden diğerlerinin önünde yer aldığı bir gerçektir. Her insan için bunun farklı gerekçeleri bulunmaktadır. Dindar bir insan için bir şeyin diğerlerinden farklı ve üstün olması inancın gerektirdiği bir tercihtir. Zira bir şeyi aynı varlık âleminde diğerlerinden hiçbir farkı olmadığı halde değerli ve üstün kılan şey, o insanın o şeye olan inancıdır. İnanan insanlar için inandıkları değerler herşeyin üstünde bir öneme sahiptir.

Her dinin kendine göre kutsal saydığı çeşitli hususlar vardır. Hiçbir dine inanmayanların bile, hayatlarında olmazsa olmaz gördükleri ayrı bir önem verdikleri alanları bulunur. Onlar nezdinde bu alanlar dokunulmaz, değiştirilemez hatta kutsal sayılabilecek niteliktedir.

İslâm dininde özellikle seçilip, önem ve faziletine vurgu yapılarak; Allah'a kulluk yapmakta ve O'nun rızasına ermekte vasıta olan, kulların maddi ve manevi kirlerden arınmasına vesile teşkil eden, maddi-manevi hayır, bolluk ve mutluluğun kaynağı olan unsurlar genel olarak dört ana başlıkta toplanılabilir. Bunlar, zaman, mekân, şahıs ve eşyadır. Biz bu çalışmayla bunlardan kutsal yerleri ele aldık.

Kur'ân'da Kutsanan Yerler ve Kutsanma Nedenleri başlıklı çalışmamızda, Kur'ân ve onu tefsir eden eserler başta olmak üzere hadisi şerifler ve konuyla yakın alakasından dolayı tarih kitapları araştırmamızın ana kaynağını oluşturmuştur. Mahiyetini ve çerçevesini çizmeye çalıştığımız tezimizin, İslâm nezdinde bazı mekânların kutsallığı ve bunun sebepleri konusuna ışık tutacağı ümidini taşımaktayız.

Çalışmamızın mevcut şeklini almasında büyük desteğini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Ali Rıza GÜL'e, çalışmamızın düzenlenmesi konusunda yardımlarını esirgemeyen Ercan ÇAYLAR ve Mehmet İNAL'a ayrıca beni daima ilme teşvik eden muhterem babam Üzeyir KANDEMİR'e teşekkür ederim.

Celalettin KANDEMİR

ESKİŞEHİR 2018

KISALTMALAR

Ans.	: Ansiklopedi
as.	: aleyhisselâm
Bk/bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
C.	: Cilt
cc.	: celle celâluhu
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
H.	: Hicrî
İ.A	: İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
md.	: Madde
MÖ.	: Milattan önce
MS.	: Milattan sonra
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anhu
r.anha	: Radıyallahu anha
sad.	: Sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
ty.	: tarih yok
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yy.	: yayımcı yok
yyy.	: yayım yeri yok

GİRİŞ

I. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bir şeyin kutsal olarak görülmesi, insanın inancıyla ve kabul dünyasıyla ilgilidir. Bu olgu genellikle dinden kaynaklanır. Dinlerde bazı yerlerin vakitlerin kişilerin veya eşyaların kutsal kabul edilmesi tabiidir. Müslümanların da bazı şeyleri kutsal görmeleri, bunlara ulvi manalar yüklemeleri, bunları dinleriyle ve inançlarıyla özdeşleştirmelerinden ve onunla bağlantılı görmelerindendir.

İnsanoğlu, fıtratındaki inanma duygusu doğrultusunda önem verdiği yetkin ve aşkın güce ve onunla ilişkilendirdiği şeylere karşı hep bir ayrıcalık tanımış, onları kutsallık atfederek algılamıştır. Kur'ân, yeryüzünde en son ilahi mesaj olarak, soyut ve içeriği çeşitli şekillerde doldurulmaya müsait bir kavram olan kutsal kavramını doğru adreslerle ilişkilendirerek bize sunmuştur. Böylece soyut gözüken kavram mümkün olduğunca somutlaşmış, bizim kavram dünyamızda kabule hazır hale gelmiştir. İşte bu manadan olmak üzere diğer mekânlardan ayrı telakki edilmeleri elzem olan mabetlerin nitelemeleri dikkat çekmektedir. Başta Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ olmak üzere bu iki mabede ilaveten ve Mescid-i Nebevi ve Mescid-i Kubâ'nın da diğer mabetlerden ve başka özel sayılan mekânlardan hiç kuşkusuz ayrı durumları vardır. İlk iki mescidin mübârek mekânlar olduğu açıkça Kur'ân'da zikredilirken, Mescid-i Nebevi ile Kuba Mescidi'nin kutsal olduğuna ilişkin açık bir ifade Kur'ân'da yer almaz. Ancak geleneğin bize naklettiği malzemeden hareketle buraların da kutsal mekânlar olduğu kabul edilmektedir. Allah'ın bizzat kendisinin Kur'ân'da kendi zatiyle, dolaylı da olsa ilişkilendirdiği bu mekânlara gereken saygı ve tazimi, isminden tutun içindeki mefruşata ve mimarisindeki sembolik figürlere, inşa edildiği mahallerin çevresinin bile dikkate alınmasına kadar itina gösterilmesi, doğru algılama olmadan, doğru ve güzel şeyler yapılamayacağı prensibinin önemini ortaya koymaktadır.

Günlük hayatta özellikle dinin başka toplumlardan daha fazla insanları kuşattığı çevrelerde kutsallık (ve mübâreklik) kavramı birçok yer, kişi ve eşya için kullanılmaktadır. Bu adlandırma insanlara ait olsa da insanlar, bu tür yerlerin kutsal veya mübârek olduklarını kendi kendilerine bulmuş değillerdir. Bazı mekânların diğerlerinden farklı adlandırılması ve algılanması gerektiğinin delili, o mekânların Kur'ân'da kutsal olarak zikredilmesidir. Tez, bu hususu dikkate alarak şu temel

problemi ortaya koymaktadır: Kutsallık kavramı, her zaman kendisiyle ilişkilendirilmesi doğru olan hususların anlatımında gündeme gelmemektedir. Bazı durumlarda kutsal olmasından bahsedilmesi doğru olmayan nitelemelere şahit oluyoruz. Gerçekte ise bir şeyin kutsal veya mübârek olması, o şey için Allah'ın bizatihi bu sıfatı kullanmasıyla doğru orantılıdır. Allah'ın mübârek saymadığı bir mekân, zaman yahut eşya, kutsal sayılamaz. Bu çalışmada temel referansımız, Allah'ın Kur'ân'da mübârek olduğunu açıkça bildirdiği mekânların incelenmesi ve kutsallık kavramının günlük hayatta doğru kullanımına katkı sağlanmasıdır.

Dini hayatta kutsal ve mübârek kabul edilen zaman, mekân, şahıs ve eşya gibi unsurların, bazı ibadetlere vasıta olmaları dışında kendilerini diğer kutsal olmayan yerlerden farklı kılan noktaları ve kutsanma sebepleri açıkça ortaya konmalıdır. Dini alanda nelerin kutsal kılınıp nelerin de kutsal kılınmadığı, bu kutsal oluşun hangi vasıflarla olduğu ve kutsal olanı kutsal olmayandan farklı kılan temel niteliklerin neler olduğu konularını da iyi analiz etmemiz gerekmektedir.

Bundan dolayı elinizdeki çalışmanın ilk amacı, Yüce Allah'ın Kur'ân'da hangi mekânları kutsal kıldığını belirlemek ve bu kutsal kılındığı belirtilen mekânların ne yönüyle kutsal veya mübârek kılındığına ilişkin ortak özelliklerini tespit etmek olduğu kadar bu mekânlara dikkat çekmek ve bunların önemini vurgulamaktır. Toplumdaki kutsal algısının olması gereken yönde düzeltilmesine ve daha doğru algılanmasına katkı sağlamak da tezimizin bir diğer amacıdır.

II. Yöntem, Kapsam ve Sınırlılıkları

Tezimiz, Kur'ân'daki ayetlerde kutsallık kavramının kökü olan Ka-De-Se ve Be-Ra-Ke kökünün türevlerinin geçtiği ayetlerin incelenmesi ve ardından kutsal / mukaddes olduğu ifade buyurulan mekânların tesbiti yöntemiyle hazırlanmıştır. Bu ayetlerin geçtiği surelerin nüzul sırasına göre belirlenmesi ve bu ayetlerin vurgu yaptığı -varsa- başka hususlar tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda sure ve ayetlerin hangilerinin daha önce veya daha sonra nazil olduğu tartışmalarına girilmeden genel kanaatin görüşüyle nüzul sırası dikkate alınmış ve araştırma bu sıralama ile sürdürülmüştür. Üzerinde çalışma yaptığımız ayetlerde geçen bu mekânların hangi yönüyle kutsal kılındığı ve bunların sebeplerine yoğunlaşılmıştır. Bunu yapmak için de ikinci önemli kaynak olarak sahih sünnete başvurulmuş, tarihi süreçte bize kadar gelen bilgi birikimlerinden de faydalanılmış, hangi mekânların hangi yönleriyle kutsal kılındığı konusunda cevaplar bulunmaya çalışılmıştır.

Tezin ana kaynağı hiç şüphesiz Kur'ân ayetleri ve bunların izahının yapıldığı diğer temel İslâmi kaynaklardır. Peygamber Efendimiz'in konumuza ışık tutacak hadisi şerifleri elbette ikinci ana kaynak olarak kullanılmıştır. Bunlar dışında, ilk dönem tefsirleri, klasik birikim olarak adlandırdığımız bütün tefsir külliyatı, modern dönem tefsirleriyle, temel tarih kitapları, vahyin nüzulünün ilk yıllarındaki olayların ele alındığı bütün diğer kaynaklar ve Kitab-ı Mukaddes de tezde kullanılacak müracaat kitapları olmuştur.

Kur'ân'ın bizzat kendisinin kutsal kavramına vurgu yapmış olması bu tezin en önemli dayanağıdır. Çünkü bu kavramın Kur'ân'da gelişi güzel yer almayacağı açıktır. Kullanılan bu kavramın içeriğinin de sağlıklı şekilde anlaşılması da bir o kadar önemlidir. Zarfın içeriğindeki mazrufa yoğunlaşmadan mesajda söylenilmek istenilen hususun tam olarak anlaşılamayacağı bir gerçektir. Tezimizde, neden başka başka belde ve mekân değil de sadece bu mekânlara mübâreklik izafe edildiği, bu kavramla bu kavramın kullanıldığı eşya ve mekânlar arasındaki ilişkiden kaynaklı olduğu temel hareket noktası olarak belirlenmiştir.

Kur'ân'da Kutsanan Yerler ve Kutsanma Nedenleri adlı çalışmamız Giriş ve Sonuç hariç üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde ilk olarak Kur'ân'da kutsama anlamına gelen temel kavramları araştırdık. Yaptığımız araştırma sonucunda mukaddes ve mübârek kelimelerinin kutsal anlamında kullanıldığını tespit ettik. Bu kavramların türetildiği Ka-De-Se (قدس) ve Be-Ra-Ke (برك) kök kelimelerinin ve türevlerinin sözlük ve ıstılah anlamını ortaya koyduk ve bu iki kelimenin semantik analizini yaptık. Çünkü bu dilsel analizi yapmadan neyin kutsal olduğunu ve neyin olmadığını anlamak mümkün olmayacaktı. Akabinde bu kelimelerin ve türevlerinin Kur'ân'daki kullanımlarını göstererek ayetlerdeki anlamlarını gözönüne getirdik. Bunun yanında ilgili kavramların ortak noktalarına işaret ettik.

İkinci Bölümde, *Kur'ân'da Kutsanan Yerler* adı altında ilk olarak *Kur'ân'da Kutsanmış Şehirler* başlığı altında Mekke, Medine, Kudüs, Şam gibi şehirleri inceledik. Akabinde *Kur'ân'da Kutsanan Dini Yerler* başlığı altında Mescid-i Harâm (Kâ'be), Mescid-i Nebi, Mescid-i Aksâ, Safa ve Merve, Makam-ı İbrahim, Arafat, Tuvâ Vadisi, Tur-i Sina vb. kutsanan yerleri ele aldık.

Üçüncü Bölümde ise *Hadislerde Kutsanan Mekânlar* başlığı altında, Kur'ânda ismen geçmeyen, fakat hadiste ve sünnette yer bulan; Hacer-i Esved,

Mültezem, Hatim-Hicr-i İsmail, Mina, Ebu Kubeys Dağı, Cebel-i Nur, Diğer Mescidler ve Türbeler gibi kutsanan mekân bağlamında kabul gören yerlere işaret ettik. Böylelikle Müslümanlar arasındaki durumu bir bütünlük içerisinde ortaya koymayı hedefledik.

Netice olarak tezimizde, ilk insan Hz. Adem ile başlayan ve kaynağı sığınma duygusu olan kutsal mekân algısını, bir başka ifadeyle Kur'ân'da zikredilen kutsal mekânlar ve bunlara hangi özellikleri nedeniyle kutsiyet atfedildiğini inceledik. Tezin kavramsal çerçevesini mekân kavramıyla sınırlandırdık.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUKADDES ve MÜBÂREK KAVRAMLARI

1. 1. MUKADDES KAVRAMI

1.1.1 Sözlük Anlamı

Sâmî dillerde kdş / kds kökünden kelimeler ve Yunanca'da "hagios", Latince'de "sacrum" kelimeleri kutsal kavramının karşılığında kullanılmaktadır. İbrânîce'de kutsal kavramının karşılığı olan "kdş" fiili ve kutsallık anlamındaki "keduşah" din dışı olan her bir şeyin karşıtı anlamındadır. Türkçe'de kutsiyet Arapça'da "temiz ve pak olmak" anlamındaki "kuds" kelimesinden alınmıştır. Türkçe kutsi, kutsilik, kutluluk, mukaddeslik, muazzezlik, azizlik, arınmışlık ve temizlik manalarına gelmektedir.[1] Lisanul Arab'da *Kuds* (القدس) kökünün şu türevlerine yer verilir.[2] Bu kökten gelen *takdîs* kelimesine Allah'ı takdis etme, tenzih etme, "kutsallık nisbet etme"; bundan türeyen mukaddese de "kutsallık nisbet edilmiş" anlamları verilmektedir. el-mukaddisü: Hristiyanların çocuklarına vaftiz yapan rahipler için kullanılır. (المتقدس) *el-mütekaddisu: el-kuddüsü: el-mukaddesü: el-kaddüsü: Kuddüsün ve* (القدس) el-kadesü: Temizlik manasınadır. Sibeveyh'e göre, (قدس) *Kudesün*: Şam anlamına gelmektedir. (القدس) *el-kudüsü ve'l-kudsü*, Cennet'e ve *Haziratül-Kuds*'e denilir. (التقديس) *et-takdîsü*: Temizlik ve tebrik manasınadır. *Tekaddese*, temizleme demektir. Zeccac: (و نحن نسبح بحمدك ونقدس لك)[3] ayetindeki *nükaddisü* kelimesini Yüce Allah için, *"Seni kendi nefsimizden temizleriz"* manasına geldiği görüşündedir. *el-Beytü'l-makdis – el-Beytü'l-mutahher*: "günahlardan temizlenen yer", "temiz ev yani insanların günahlarından arındığı ev" demektir. (القدوس) *el-kuddüs*: Allah (cc) için kullanılır. (القدس) *el-kuds*: bereket demektir. (الارض المقدسة) *el-erdu'l-mukaddese*: Şam arazisidir. (القديس) *el-kadis*: Yemen incisine denir. (القادس) *el-kâdis*: gemi demektir. (القادس) el-kâdis Beyt-i Haram için kullanılır. (قادس) *Kâdis*: Horasan'da bir beldenin adıdır. (قادسي) *Kâdisiyye*: Arap beldelerine denir. (القدس) *el-kudsü*: Hac mahallerine denir. (قدس) *Kuds*: Necid'de büyük bir dağa denir.

Kelimenin köküyle ilgili olarak Develioğlu şu bilgilere yer vermektedir: *Kuds*; temiz, pak, arılık, kutsallık ve mübâreklik manalarına gelmektedir. *Kudsî*

[1] D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük,* Bahar Yay., İstanbul, 1994, s. 486.
[2] İbn. Manzur Muhammed bin Mukrim, *Lisanu'l-Arab*, Dar'ü'l-Meaarif, Kahire, 1119. C. V, s. 3549, 3550, 3551.
[3] Bakara (2), 30.

(müennesi kudsiyye) Kutsal, Allah'a mensup, Allah'la ilgili olan şeydir. Ayrıca erkek adı olarak da kullanılır. *Âlem-i Kudsî*, Melekler alemi; *Kuvve-i Kudsiyye*, Kutsal güç anlamlarında kullanılmaktadır. Kudsiyân melekler için kullanılır. Kudsiyyet, kutsallık, mukaddeslik, azizlik demektir. Kudüs, Filistin'in merkezi olan şehir; *Ruh-ül Kudüs*; Cebrâil veya Hz. İsâ'ya üfürülen ruh manasını ifade için Bakara suresindeki ayette zikredilmektedir.[4]

و ايدناه بروح القدس

"Onu Ruhu'l-kudüsle destekledik!"

Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir:

لا قدست امة لا يوخذ لضعيفها من قويها، اي لا طهرت

"Bir toplumun güçlülerinden alınıp zayıflarına verilmedikçe, o toplum temize çıkmaz!" *Kuddise*: "Mukaddes, mübârek olsun!" manasına gelen ve ermişler hakkında kullanılan bir duadır. *Kuddûs* "çok azîz ve mübârek, çok kudsî, noksan sıfatlardan uzak olan Allah, çok temiz olan manasındadır. *Mukaddes* (ç. mukaddesât), kutsanmış, kutsal değerler demektir. Kütüb-i Mukaddese, kutsal kitaplar (Kur'ân, Tevrât, Zebûr ve İncil) anlamında bir tamlamadır. Mukaddese, ayrıca kadın adıdır. Takdîs (ç.takdîsât), mukaddesleştirme, kutsallaştırma, kutsal bilme, kutsal tutma, Allah'a şükretme, ululama, büyük saygı duyma manasına gelmektedir.[5] Takaddüs, pak ve mübârek olma, diyaneten muazzez ve muhterem olmaktır. Tekaddese fiili, dua olup, "temiz ve mübârek olsun, muazzez olsun!" anlamında kullanılır.[6]

Mukaddesatçı kelimesi için Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlüğü'*nde, "Kutsal tanınan şeylere aşırı ölçüde bağlılık gösteren kimse" tanımlaması yapılmıştır.[7]

Arapça-Türkçe, Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde Ka-De-Se kökünden gelip de isim ve sıfat olarak kullanılan kelimelerin anlamlarını incelediğimizde şu manaların öne çıktığını görmekteyiz: Allah, ilahi kitaplar, Cebrail, Peygamber (İsâ), ibadet

[4] Bakara (2), 287.
[5] Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006, s. 525, 677, 1026.
[6] Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türki,* Akdam Matbaası, İstanbul, 1899-1900, s. 424.
[7] Hasan Eren vd., *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük,* Milliyet, İstanbul, 1992, C. II, s. 1042.

mekânları (Kâ'be, Kudüs vb.), din ve şeriat, din adamları, ibadet ve dualar, maddi ve manevi temizlik, yağmur, bereket ve bolluk, saadet ve mutluluk.

Ka-De-Se kökünden gelen kelime ve türevlerinin konumuzla yakından alakası olan Kudüs, Beyt-i Makdis ve Kâ'be'ye isim veya sıfat olarak da kullanılmaktadır. Yine mukaddes yer, kutsal mekân, mübârek yer, takdis olunmuş arz, temiz kılınmış toprak vb. ifadeler, kutsal kelimesiyle yakından ilgili kavramlardır. Kutsal kavramının anlamını daha iyi ortaya koyabilmek için ilahi kitaplarda geçen anlamlarını semantik açıdan incelememiz gerekmektedir.

1.1.2. İlahi Kitaplar Ekseninde Semantik Analizi

Ka-De-Se kökünden gelen kelimelerın terimsel anlamı için ilk olarak Eski ve Yeni Ahit'e başvuracacağız. Ka-De-Se (قدس) kökü, Eski Ahit'te en fazla tekrar edilen kelimelerden bir tanesidir. Ka-De-Se kökü ve türevleri, Eski Ahit' te 65 fiil ve 127 isim formunda olmak üzere, 192 değişik formda ve toplam 840 kere kullanılmıştır. Yeni Ahit'te ise, bu kök kelime ve türevleri 13'ü fiil ve 59'u isim formunda olmak üzere toplam olarak 292 kere kullanılmıştır.[8]

Ka-De-Se'den türeyen kelimeler, kutsal metinlerde en fazla tekrar edilen kelimelerdir. Özellikle Kitâb-ı Mukaddes'te çok sık tekrar edilen bu kelime, kutsal metinlerin anlamlarının çözümlenmesinde anahtar rol üstlenmektedir. Ancak Kitâb-ı Mukaddes'te bu kadar sıklıkla kullanılan bu kelime, Kur'ân'da nisbeten çok az sayıda (10 kez) kullanılmıştır.

Ka-De-Se türevleri, Kur'ân'da az sayıda kullanılmasına karşılık, Kitâb-ı Mukaddes'te 1132 defa kullanılarak, kutsal Kitâbın merkezinde yer alan odak kelimeler haline gelmiştir.[9]

Arapça sözlüklerde Ka-De-Se kök kelimesi, temiz olmak, arınmak anlamındadır ve Allah'ın sıfatı olarak (القدوس) şeklinde kullanılmıştır. Bu kelimelere eski Arapça sözlüklerde, bereket, mübârek manalaları verilmiştir. Allah'ın ismi / sıfatı olarak kullanıldığında, Allah'ı her türlü eksiklikten, ayıptan uzak, temiz, münezzeh görmek anlamındadır. (التقديس) İçin sözlüklerde temizlemek / tenzih etmek

[8] Mutlu Türkmen, "Kur'ân-ı Kerim Ve Kitab-ı Mukaddes'te 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' köklerinin Semantik İncelenmesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007, s. 250, 270.
[9] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 312.

ve tebrik etmek anlamları verilmiştir. Müfessirler, buradaki temizliğin ilahî kaynaklı bir temizlik (manevî temizlik) olduğuna dikat çekmişlerdir.[10]

Bu kökün, Arapça'da temizlikle ilgili olmak üzere kova anlamında (ا لقدس), suyun önünü kesmek için kullanılan taş anlamında (القداس), gemi anlamında (القادس), büyük onur, şeref sahibi kimse anlamında (القداس), Hıristiyanların azizleri için kullandıkları (القديس) gibi türevleri bulunmaktadır. Ayrıca islâmî literatürde, cennet için (القدس), Kâ'be için Beytil'makdis (بيت المقدس), Suriye, Filistin ve Ürdün'ün bir bölgesi için Mukaddes Arz (الارض المقدسة), Cebrail için Ruhu'l Kudus (روح القدس), Eski ve Yeni Ahit için Kitâb'ul Mukaddes (الكتاب المقدسة) terkibleri kullanılmıştır. Bu kullanımların tümü temizlik anlamını da içermektedir.[11]

Bakara Suresi 30. ayette geçen (نقدس) ifadesi üzerinde, müfessirler (yukarıda geçtiği üzere), değişik açıklamalar yapmıştır. Bu ifadeyi alimler, "Sana nisbet edilip de, sana yakışmayan şeylerden seni arındırırız" diye yorumlarken, bazı alimler de "kendimizi arındırırız." diye anlamışlardır. Buradaki ifadeyi "namaz" olarak yorumlayanlar da olmuştur.[12]

İbranice'de Ka-De-Se'nin, kelime anlamında temizlik ön plandadır. Bu kelime İbranice'de, saf, temiz, pak ve arî olmak; kutsamak, kutsallaştırmak, kutsal kabul etmek, takdis etmek; hazırlamak, adamak, Tanrıya vakfetmek; ayrılmak, ayrı olmak, farklı olmak; evlenmek, nişanlanmak; ilan etmek, duyurmak, açığa vurmak; kutsal yer, tapınak; kutsal rab, aziz, velî gibi anlamlara gelmektedir.[13]

Süryanice'de ise Ka-De-Se kökü, temiz, pak, saf olmak; kutsamak, takdis etmek; kutsanmak, takdis edilmek; kutsallaştırmak; dinsel tören yapmak, Tersanctus ilahisini okuyarak 'Tanrım Tanrım Tanrım' diyerek ağlamak; adamak, teslim olmak; Şabat'ı hatırlayıp kutlamak; evlilik bağıyla birleşmek; tapınak, kutsal yaratıcı, azîz, velî gibi anlamlarını içermektedir.[14]

Kur'ân'da çok az sayıda kullanılmasına rağmen, özellikle Eski Ahit'te çok sık tekrar eden Ka-De-Se kökü, bu yoğun kullanımına paralel olarak, farklı anlamlara sahip olmuştur. Samî dillerinde, ortak kök anlam olarak 'temizlik' ön planda yer alırken, bu kök ıstılahî olarak 'kutsama, kutsal olma, dinsel' anlamlarında

[10] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 313.
[11] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 313.
[12] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 313.
[13] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 314.
[14] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 314.

kullanılmıştır. Arapça'dan farklı olmak üzere, Süryanice ve İbranice'de Ka-De-Se'nin anlamları arasında adamak, kurban etmek; ayırmak, farklı tutmak, tahsis etmek; evlenmek, nişanlanmak, cinsel birleşme; mabet, tapınak; azîz, velî gibi kullanımlar da mevcuttur.[15]

Türkçe'de kökün temizlik, paklık, arılık; kutsallık, mübâreklik; kutsal, kutlu, mübârek, Allah'a mensup, Allah'la ilgili, dinsel; mukaddesleştirme, kutsallaştırma, kutsal bilme, kutsal tutma; Allah'a şükretme; ululama, büyük saygı duyma; çok azîz ve mübârek, çok kudsî gibi anlamlara gelen değişik biçimleri vardır. Türkçede Arapça anlamların dışında kullanımlar söz konusu değildir. Bu kelimeyi Türkçe'ye çevirirken, 'kut' kökü ve türevlerinin kullanıldığı müşahade edilmektedir. Eski Türkçe bir kelime olan kut; rahmet, bereket, talih, baht, hayır, kudsiyet, mübâreklik anlamlarına gelmektedir. Bu anlamlarda da görüldüğü gibi, Türkçe'ye aktarıldığında 'kds' ile 'brk' köklerinin, anlam alanları birbiriyle daha da çok örtüşmektedir.

Sonuç olarak, Eski Ahit'te sadece Ka-De-Se kökünün, türevleriyle ifade edilen bir çok anlamı, Kur'ân'da çok daha fazla sayıda kelime ile ifade edilmektedir.[16]

Ka-De-Se kökü Kur'an'ın 7 suresinde toplam 10 ayette 10 defa geçer. Bakara suresinde 3 ve Mâide suresindeki 2 kullanımından başka 5 ayrı surede birer defa geçmektedir. Toplam 10 kullanımın sadece 1 tanesi fiil, kalan 9 kullanım isim formundadır. Ka-De-Se kökünün geçtiği 7 sureden 3 tanesi Mekkî diğer 4 sure ise Medenîdir. Kelimenin Kur'ân'daki kullanılışı, önceki vahiy metinlerinde olmayan bazı farklılıklar içermektedir. Kur'ân'da Ka-De-Se (قدس) kökü, kendisinden önceki vahiy metinlerinde görülmeyen bir durum olarak, Tuva Vadisi ile Cebrail olarak açıklanan rûh'a sıfat olarak geçmekte ve bu iki varlığa kutsiyet atfedilmektedir.[17]

Kur'ân'da Ka-De-Se kelimesinin, ikinci bir yenilik olarak kullanımı ise; bu kelimeden türeyen Kuddûs'un (القدوس) bizzat Allah'ın sıfatı olarak kullanılmasıdır ki, bu da, önceki vahiy metinlerinde karşılaşılmayan yeni bir durumdur. Bu bağlamda 59. Haşr suresinin 23. ve 62. Cum'a suresinin 1. ayetlerinde geçen türev, saygı duyulması, dokunulmaz olması gereken en önemli varlığın, Allah olduğunu ortaya koymaktadır. Kuddûs kutsallığın kaynağı ve belirleyicisidir. Bundan dolayı İslâm

[15] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 316.
[16] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 318.
[17] Ömer Müftüoğlu, "Vahiy Geleneğinde "QaDDeSe" Kökünün Semantik Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (Haziran 2004), C. IV, No:2, s. 220.

dininde, dinin temel öğretileri tarafından kutsal olan, kutsal sayılan, kutsal kabul edilmesi gereken her ne varsa, bunların kutsallıklarının kaynağı da Kuddûs olan Allah'tır. Bir başkası belirlediği için değil, bizzat Allah tarafından belirlendiği için onlar kutsaldırlar ve onlara saygı duyulması, temiz tutulması, yıpratılmaması, dejenereye maruz bırakılmaması gerekir. Kutsalların dejenere olması, kutsallıklarının tartışmaya açılması, onların kutsallıklarını belirleyen ilahî iradenin tartışılmaya açılması demek olacaktır ki, bu da yetki ihlalidir. İnsanların böyle bir tartışma başlatmaya yetkileri yoktur.[18]

Kur'ân'da Ka-De-Se kelimesiyle kutsandığı bildirilen yerler olarak genellikle; İsrailoğullarına vadedilen topraklar ve Hz. Musâ'nın vahiy aldığı mekân olan Tuva vadisi zikredilmiştir.

Ka-De-Se kökünün Kur'ân'daki fiil ve isim forumlarına baktığımızda; Ka-De-Se kökünün, Kur'ân'daki 10 kullanımından sadece 1 tanesi fiil formundadır. Bakara suresindeki bu kullanımda, meleklerin dilinden şöyle bir cümle aktarılmaktadır: *"Biz seni hamd ile tesbih ederiz ve takdîs ederiz."*[19] Ka-De-Se kökünün etimolojisinde ifade edildiği gibi, takdîs (تقديس) mastarı, Allah için kullanıldığında onu şirkten, zayıflık ve noksanlıklardan tenzih etmek anlamına gelmektedir.

Kur'ân'da toplam 10 defa geçen Ka-De-Se kökünün 9 kullanımı, isim formundadır. İsim türevlerinden en çok geçen de Kudus'tür. Kur'ân'ın 3 suresinde toplam 4 ayette geçer. Bundan sonra, Kuddûs ve Mukaddes türevleri gelmektedir ki, bunlar da 2'şer ayette geçerler. Kalan bir ayette de Mukaddes isminin müennesi olan Mukaddese (مقدسة) geçmektedir.

Kuddûs (القدوس) türevi, Kur'ân'ın iki ayetinde Allah için, O'nun bir sıfatı olarak kullanılır bir halde karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla Allah, başlı başına buyruklarına uyulması gereken bir konumdadır. Bu haliyle O, saygın ve yaratılmışların saygı duyması gereken bir özelliktedir.[20]

Allah dışında kutsal olan bir başka şey de Rûhu'l-Kudüs'tür (روح القدس). İsim türevleri içinde en çok geçen Kuddûs (القدوس) türevi, hep Rûh'a muzâf yapılarak kullanılmıştır. Tefsir geleneğinde bu tamlama (yukarıda geçtiği gibi) Cebrâil olarak anlaşılmıştır.

---

[18] Müftüoğlu, Vahiy Geleneğinde "QaDDeSe", IV, s. 224.
[19] Bakara (2), 30.
[20] Müftüoğlu, Vahiy Geleneğinde "QaDDeSe", IV, s. 222.

İsim türevleri içinde kutsal toprak, mukaddes yer anlamında olan üç adet kullanım daha vardır ki, bunların ikisinde, Hz. Musâ ve İsrailoğulları'nın anlatıldığı ayetlerde Allah'ın Hz. Musâ'yla mükâleme ettiği Tuvâ beldesinin sıfatı olarak, diğer türev ise vaat edilmiş toprakların sıfatı olarak geçmektedir.[21] Kur'ân'da Ka-De-Se kelimesiyle kutsandığı bildirilen yerler olarak genellikle; İsrailoğullarına vadedilen topraklar ve Hz. Musâ'nın vahiy aldığı mekân olan Tuva vadisi zikredilmiştir.

Ka-De-Se ve türevleri Kur'ân'da Mekkî ve Medenî ayetler açısından değerlendirmemiz mümkündür. Bu kökten gelen kelimeler Mekki üç surede üç ayette ismi meful ve fiil şeklinde iki türlü kullanımı geçmektedir:

1.Hz. Musâ'nın, Tuva Vadisinde bulunduğu sırada pabuçlarını çıkarması gerektiği belirtilmekte, gerekçe olarak da bu vadinin mukaddes / kutsal olması gösterilmektedir.[22]

2. Keza kelime Allah'ın yine aynı vadide Musa'ya hitap edişi anlatılırken de aynı formda "kutsal" anlamında ve Tuva Vadisinin sıfatı olarak geçmektedir.[23]

3. Kur'an'ın inananların durumunu güçlendirmek, İslam'ı kabul edenlere bir rehber ve müjde olmak üzere kutsal ruh vasıtasıyla peyderpey indirildiği belirtilen ayette kuds kelimesi "kutsal" anlamında vahiy meleğinin vasfı olarak yer almaktadır.[24]

Ka-De-Se Kökü Kur'ân'da Medenî Ayetler'de ise toplam yedi ayette geçmektedir. Bu ayetlerden bazılarında "kuddüs" olarak Allah'ın sıfatı ve bazılarında "Ruhu'l-Kudüs" olarak Hz. İsa'yı destekleyen kuvvetten bahsedildiği ve kiminde de mukaddes yer olarak geçtiği görülmektedir.[25]

Şimdi içinde Ka-De-Se kökü geçen ayetlere tefsirlerde verilen anlamlara bakacağız:

Ragıb el-İsfehani (ö.1108) (التقديس): *Takdîs* kelimesinin ilâhî anlamda bir temizliği ifade ettiğini ve (انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت و يطهركم تطهيرا): *"Ey Ehl-i Beyt! Allah sadece size leke bulaşmasına mani olmak ve sizi tertemiz yapmak istiyor"*[26] ayetinde de bu ilâhî temizliğin ortaya konulduğunu, Kur'ân'da yer alan

[21] Müftüoğlu, Vahiy Geleneğinde "QaDDeSe", IV, s. 222.
[22] Tâhâ (20), 12.
[23] Nahl (16), 102.
[24] Nâzi'ât (79), 16.
[25] Bakara (2), 30, 87, 253; Haşr (59), 23; Cuma (62), 1; Mâide (5), 21, 110.
[26] Ahzab (33) 33.

terkiplerinde, birlikte kullanıldığı ruh, arz ve vadi gibi isimleri de maddi necasetten arî olma ve manevî temizlik anlamında kullandığını açıklamıştır.[27]

Kurtubî (ö. 1273), Ka-De-Se kökünün hangi biçime sokulursa sokulsun mânâsının temizlemek ve arındırmak anlamlarında olduğunu kaydetmekte ve şu örnekleri vermektedir: *"Mukaddes arza giriniz."*[28] demek, *"temiz kılınmış arza giriniz."*anlamında olup, *"O kuddüstür"*[29] demek "temiz olandır" manasındadır. *"Muhakkak sen Tuva adındaki mukaddes vadidesin"*[30], ayetindeki mukaddes kelimesinin, temiz kılınmış, arındırılmış anlamında olduğunu belirtmektedir.[31]

Kurtubî, Ka-De-Se kökünden türeyen "el-kuds" herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu olmaksızın temizlik, arılık olduğunu söylemektedir. Bakara suresi 30'uncu ayetinde yer alan (نقدس) ifadesini açıklarken "Seni ta'zim eder, şanını yüceltir, Senin zikrini inkarcıların Sana nisbet ettikleri, Sana yakışmayan şeylerden arındırarak yaparız." şeklinde tefsir etmektedir.[32]

Dahhâk (ö. 723) aynı ayeti tefsir sadedinde şöyle demektedir: *"Bizler Senin rızanı arayıp umarak, nefislerimizi senin için arındırır ve temizleriz."* Aralarında Katade'nin bulunduğu bazı alimler *"Seni takdîs ederiz"* buyruğunun -namaz kılarız-, demek olduğu yani takdisin namaz anlamına geldiği görüşünü savunurlarken, İbn Atiyye, bu açıklamanın zayıf olduğunu belirtmektedir."[33]

Taberî (ö. 923), İbn-i İshak'ın "Allah'a karşı gelmemek ve Allah'ın sevmediği bir şeyi yapmamak" şeklinde açıkladığını nakletmektedir.[34]

Sabûnî (ö. 2015) ise (نقدس) *Nukaddisu* ifadesini açıklarken, bu ifadenin zıddının, *tencis* (pisleme) olduğunu, takdîs kelimesinin ise Allah'ı yüceltme, ululama ve O'nun şanına layık olmayan şeylerden uzak tutma anlamlarına geldiğini belirtmiş ve Müslim'in *Sahih*'inden şu rivayete yer vererek açıklamıştır: "Resulullah (s.a.v.)

[27] Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat,* Çıra Yayınları, İstanbul, 2012, s. 829.
[28] Maide (5), 21.
[29] Haşr (59), 23.
[30] Tâhâ (20), 12.
[31] Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân,* Buruç Yayınları, İstanbul 1997, C. I, s. 552.
[32] Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân,* C. I, s. 552.
[33] Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân,* C. I, s. 553.
[34] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsiri,* Hisar Yay., İstanbul, 1996, C. I, s.163-176.

rüku ve sücudunda; "*O, Çok tesbîh edilen ve çok takdîs edilen meleklerin ve Ruh'un Rabbi'dir."* derdi."[35]

Fahreddin Râzi (ö. 925), Mu'tezile'nin Ka-De-Se kökünün birçok bakımdan "adl" e delalet ettiğini belirttiklerini aktarmaktadır.[36]

Kur'ân'da, dört yerde geçen (روح القدس): *Rûh'ul-Kudüs* ifadesi, ulemanın çoğunluğuna göre, 'Cebrail' yerine kullanılmaktadır. (الروح الامين) *Rûh'ul-Emîn* tamlaması da bununla eş anlamlı olup, Kur'ân'da bir defa "*Kur'ân'ı, Rûh'ul-Emîn indirdi."*[37] ayetinde geçmektedir. Ayetteki bu kullanım ruh kelimesinin Cebrail anlamına geldiğini göstermektedir; zira vahiy getiren meleğin Cebrail olduğu kesin delillerle sabittir.[38] Elmalılı (ö. 1942), Allah'ın isimlerinden olan (القدوس): *Kuddüs* kelimesini açıklarken "gayet mukaddes her türlü kusurdan münezzeh (uzak), her vasfında mükemmel, sınırlamaya ve tasvire sığmaz, hiçbir leke kabul etmez, tertemiz" tanımlamalarını kullanmaktadır.[39] Yüce Allah'ın bu ismi, O'nun tesbîh ve tecsîmden, bir başka şeye benzemekten, beşerî sıfatlardan münezzeh olduğunu ifâde etmektedir. Beyhakî, Halimî'den naklen Kuddûs'ün "fazilet ve güzelliklerle övülmüş" anlamında olduğunu açıklamıştır.[40]

Arz-ı Mukaddese (الارض المقدسة): Mevdudi'ye göre, Arz-ı Mukaddes'ten kasıt, İbrahim, İshak ve Yakub Peygamberlerin vatanı olan Filistin'dir. İsrailoğulları en sonunda Mısır'dan ayrıldıkları zaman Allah, bu ülkeyi kendilerine vermiş ve burayı fethetmeyi onlara emretmişti.[41]

Muhammed Esed (ö. 1992), bazı müfessirlerin *tuva*'nın 'kutlu kılınan vadi'nin ismi olduğunu belirtiklerini, fakat Zemahşeri'nin *tuva* yahut *tiva* sözcüğünün 'iki kere kutsanmış' anlamına geldiği görüşünde olduğunu aktarmış ve bu iki kere kutsanmanın sebeplerinin ilkinin Allah'ın sesinin işitilmesinden,

---

[35] Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetü't-Tefasir-Tefsirlerin Özü,* Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995, C. I, s. 82 ; Müslim, Salat: 223.
[36] Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin er-Razî, *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb,* Akçağ Yay., Ankara, 1988, C. II, s. 260-261.
[37] Şuarâ (26), 193.
[38] Hamdi Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı-Kur'ân'ı Kerim Meali,* Yeni Şafak Gazetesi, İstanbul, 2003, C. I, s. 97.
[39] M. Hamdi Yazır (Elmalılı), *Hak Dini Kur'an Dili,* Eser Yay., İstanbul, 1960, C. I, s. 337- 344.
[40] Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sıfât,* Beyrut, 1985, s. 38.
[41] Ebu'l-Ala Mevdudî, *Tefhimu'l-Kur'ân, 2.b.*, İnsan Yay., İstanbul, 1991, C. VI, s. 472.

ikincisinin de Hz. Musâ'ya peygamberlik görevi verilmesinden ötürü olduğunu kaydetmiştir.[42]

Elmalılı, 'iki kere kutsanmış' anlamına yer vermekle birlikte, vadinin temiz ve mübârek demek olan "mukaddes" sıfatıyla nitelenmesinin, ilâhî feyiz ve bereketin önce temiz kalplere geleceğine ve dolayısıyla her şeyden önce temizliğin gerekli olduğuna dikkat çekmek için olduğunu ifade etmiş ve Tâhâ Suresi 12. ayette yer alan *"Haydi ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes Tuvâ Vadisi'ndesin"* ifadesini de bu doğrultuda açıklamıştır.[43]

1.2. MÜBÂREK KAVRAMI

1.2.1. Sözlük Anlamı

Mübârek kelimesi Arapça Be-Ra-Ke (برك) kök kelimesinden türemedir. Bu kökten gelen *bereket* (البركة) kelimesi nema, fazlalık, ziyade ve dua manasınadır. Mesela yemek için *bereketli olsun!* denilir. Ferra, *"Rahmetullahi ve berekâtühü aleyküm!"* cümlesindeki bereketin *saadet* olduğunu söyler. Ebu Mansur, Teşehhüdde geçen *berekatuhu* ifadesinin de mutluluk ve saadet olduğu görüşündedir. *Teberrük*, Tefa'ül vezninde bir nesne ile teyemmün (bereket bulmak) manasınadır.[44] İbn Manzur, Neml suresinde geçen '*bûrike*'nin[45] "bereketlenme" manasında olduğu görüşündedir. Allah'tan başkası için sıfat olarak kullanılmaz. Allah'a izafe edilen *Tebarekallahü* kavramı İbni Abbas'a sorulunca: *tebareke'*nin, 'yükseklik' anlamında olduğunu ifade etmiştir. İbn Enbari de, her işte Allah'ın isminin mübâreklik vesilesi olduğunu söylemektedir.[46] Hadis'de gelen "Bârik ala Muhammed"in anlamı; bereketin devamlı oluşudur. *Tebarake*, tefaale vezninde "*sıfatı ilahiye*"dendir. Diğer eşya ve mahlukat için kullanılmaz.[47] Razî (ö. 1209), Allah devamlı, ezelî ve ebedî olduğu için, 'tebârekellah' ifadesinin kullanıldığını kaydetmektedir.[48]

Türkçe'de, *bereket* kelimesinin kökeni, Arapça'daki (برك)'dir. (برك) Arapça'da diz çökmek, eğilmek, yere kapanmak, dua etmek ve kutsanmak

[42] Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı-Meal Tefsir*, İşaret Yay., 9. Baskı, (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 2015, C. II, s. 760.
[43] Yazır, Hak Dini, C. I, s. 337-344.
[44] Asım Efendi (Mütercimi), *Okyanûs (el-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûs el-Muhît*) H. 1272, İstanbul, C. III. s. 72-73-74-75.
[45] Neml (27), 8.
[46] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, C. II, ss. 265, 266, 267, 268.
[47] Asım Efendi, *Okyanûs*, C. III, s. 72-73-74-75.
[48] Türkmen, 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' kökleri, s. 194.

anlamlarındadır. *Bereket* ayrıca; Nimet, ihsan-ı ilâhî, mevhibe-i sübhaniye, feyz anlamlarına da kullanılır. Azı çok yerine geçecek surette, takdîs-i ilahîyeye mazhariyet manasına da gelir.[49]

Tebrik, "bereketli dua etmek" manasınadır. *el-Berik*, "hayır ve bereketli şeye" denir. *Mübâreke*, "bereket vermek ve bereketli kılmak" manasınadır. "Sana mübârek (bereketli) olsun, senin için mübârek olsun, senin üzerine mübârek olsun; sana bereketli olsun!" Büruk ibtirakten isim olup, bulutun yağmuru devamlı olması manasınadır. *Berk*, göğüse denir, El-berke, insan ve hayvan göğsüne denir. Ayrıca devenin göğsünden yere gelen kısmına denir. *Berek*; göğsün iç yüzüne ve dış yüzüne denir. *El-birke*, çökmüş devenin çöktüğü yerde sütünü akıtmasına denir ki, sahibi onu görünce kaldırıp sağar. *El-mübterik*, bir tür Yemen kumaşının ismidir.[50]

Arapça-Türkçe ve Osmanlıca-Türkçe sözlüklerde, Be-Ra-Ke kökünün ortak anlamlarına baktığımızda, özetle şu manalar öne çıkmaktadır: Nema, fazlalık, bolluk, iyilik, hayır, bereket, her türlü hayrın çok olması, feyz, mutluluk, saadet, şan ve şerefin devamlı olması. Nimet, ihsan-ı ilâhî, meymenet, uğur ve bereket ummaktır. Diz çökmek, eğilmek, yere kapanmak, dua etmek ve kutsanmak, münezzeh, mukaddes ve yüce olmak manasındadır. Temizlemek, temiz kılmaktır. Allah'ı yüceltmektir. Allah'ı ta'zim ve temcid (ululamak) ve umutlanmaktır. Çok yağmur yağmasıdır. Su biriken yer, havuzdur. Göğüs, sadr'dır. Süt veren koyun, deve topluluğudur. Pek, katı, sağlam, metin ve muhkemdir.

1.3. MUKADDES VE MÜBAREK KELİMELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Yukarıda genel olarak sunduğumuz dilbilimsel analiz ışığında vardığımız sonucu şu şekilde özetleyebiliriz:

Öncelikle mukaddes olan mübârek olandan daha üst bir konumdadır. Ka-De-Se kaynaklı kelimeler, daha çok Allah için, Be-Ra-Ke kaynaklı kelimelerin ise daha çok mahlukat için kullanıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle mübârek kelimesi, daha somut varlıklar için, mukaddes kelimesi ise daha soyut olana işaret etmektedir. Bununla beraber, somut bir alan soyut, soyut olan da somut olanı içerebilmektedir.

[49] Şemseddin Samî, *Kamus-ı Türkî*, s. 289.
[50] Asım Efendi, *Okyanûs*, C. III, s. 72-73-74-75.

Meselâ, mukaddes diye nitelenen bir alanın, mekânın şirk ve benzeri şeylerden temizlenmesiyle Allah'a ait olan yüce değerlerin orada tecelli etmesi, oranın yüce ve mukaddes sayılması ve hürmet edilmesi durumunda bile, aynı zamanda kulların dünyevi ve uhrevi faydalarına vesile olması yönüyle somut da sayılabilmektedir. Bu şekilde burada istenilen şeylerle; Allah'ın emrine itaat ve nefislerin arınması sağlanmakta, mümin gönüllerin birlikteliğiyle, oradaki bazı ibadet ve taatleriyle, sosyal yönden de bir takım kazanımlar elde etmektedirler.

Bütün bunlardan yola çıkarak varılan sonuca göre diyebiliriz ki "her mukaddes mübârektir; fakat her mübârek mukaddes olmaz". Be-Ra-Ke kelimesi kutsal metinlerde, yaratan ile kul arasındaki ilişkiyi doğru anlamlandırmak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu kök ve türevleri, özellikle Eski Ahit'te yoğun bir biçimde kullanılmaktadır.

Netice olarak; hem Ka-De-Se, hem de Be-Ra-Ke köküne yukarıda alıntıladığımız sözlüklerde verilen Türkçe manaların çok benzeştiği, hatta aynı manaların verildiği görülmektedir. Ka-De-Se ve Be-Ra-Ke köklerinin birebir örtüştüğü öne çıkan ortak kavramlar şunlardır:

Allah'ı tazim, takdis, temcid, tathir etmek; temizlik, pak, hayır, bereket, tebrik, mübarek, şan ve şeref kavramlarıdır. Dolayısıyla ortaya çıkan bu ortak kavramlar, tezimizin başında değindiğimiz gibi Ka-De-Se ve Be-Ra-Ke *'kavramlarını birlikte ele alma'* tespitimizi doğrulamaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM: KUR'ÂN'DA KUTSANAN YERLER

Kur'ân'da kutsanan şehirler ve müstakil yerlerin bulunduğunu tespit ettiğimizden kutsanan yerleri iki ana başlıkta ele alacağız. Bunlardan birincisi *"Kutsanan Şehirler"* diğeri ise *"Kutsanan Mekânlar"*dır.

2.1. KUTSAL MEKÂNLARIN NİTELİKLERİ

Kutsal kelimesinin kökenini oluşturan kut, saadet, devlet, kudsiyet, uğur, baht, talih, mutluluk, hayır, bereket, mübareklik gibi anlamlara gelmektedir.[51] Kutsal için tanımlar şu şekilde yapılmıştır:

a) Güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken;

b) Tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen;

c) Bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken;

d) Tanrı'ya adanmış olan, tanrısal olan şeklinde tanımlanmıştır.[52]

Kutsal, "Varlığın oluştaki, Bâki'nin de fânideki doğrudan tecellisi" olarak da tanımlanmıştır.[53] Kutsallık ise, Yaratıcıya olan yakın ilişkileri sebebiyle bazı özel zaman, mekân veya eşyaların sahip olduğu özelliktir.

Çok tanrılı dinlerden tek tanrılı dinlere kadar hepsinin özünde olan bir anlam içeren kutsal din içindeki unsurları birbirine bağlayan, o dinin bütünlüğünü sağlayan ve kuşatan temel öğretilerdir.[54]

Gerçek kutsal varlık Tanrı'dır. O'nunla ilgi kurulmadan herhangi bir şeyi kutsal kabul etmek mümkün değildir. Ancak O'nunla ilişkisi bulunan yer, zaman, mekân ve nesnelere kutsallık atfedilebilir. Bir şeyin kutsal olabilmesi ancak Allah'ın onu seçmesi, ona işaret etmesi ve onun da belli bir ayırt edici farklı özelliğinin bulunması gerekir.

Kur'ân'a baktığımızda kutsal olarak nitelendirilen yerlerle ilgili bazı vasıflar yer almaktadır:

---

[51] Faruk K . Timurtaş, *Yeni Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul, 1979, s.114; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 623; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük,* Ankara, 1988, C, II, s. 939. 504.
[52] TDK, *Türkçe Sözlük*, II, s. 939.
[53] Seyyid Hüseyin Nasr, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı*, (çev.: Şehabeddin Yalçın), İstanbul, 1995, s. 8.
[54] Kürşat Demirci, "Kutsiyet", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., 2002, Ankara, C. XXVI, s. 495.

1-Kutsal, Kur'ân ya da Sünnet'te açıkça zikredilmiş olmalıdır.

2-Kur'ân ya da Sünnet'te açıkça zikredilmiş olmadığı halde cümle içerisindeki anlam delaletiyle bilinmelidir. Buna örnek olarak camilerin kutsal mekân olmasını verebiliriz. Çünkü buraların kutsallığıyla ilgili olarak K. Kerim'de *"bütün mescidlerin Allah'a ait olduğu..."* bildirilmiştir.[55] Aynı şekilde Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde *mescidlerin Allah' ın evi* (Beyt) olduğu ifade edilmiştir. [56] Bir yerin veya herhangi bir mekânın Allah'a tahsis edilmiş olması, yegâne kutsal varlık olan Allah'a nisbetinden dolayı, o yere kutsallık atfedilmesine sebep olmuştur.

3- Seçilen mekân ya da nesnenin, türdeşlerinde olmayan bir ibadetin ya da yönelişin emredilmesi, dinin esaslarının bir parçası olması, yapılan ibadetlere çok ecir, terk edilenlere ceza ve manevi kayıp olması na dair uyarılar yapılması gerekir.[57]

4- Mutlak kutsal tarafından üstüne titizlikle titrenmiş olmalıdır. Buna en güzel örnek, Fil suresinde konu edilen Ebrehe ve ordusunun başına gelenlerdir.[58]

5- Kutsalın özü taşıdığı manevi tarafıdır. Maddi tarafı manevi tarafıyla irtibatlı olduğu sürece bu vasıfı haizdir.

6- Kutsalın kendi özü itibariyle arı, temiz ve pak olması, şirk başta olmak üzere tüm manevi kirlerden uzak ve arınmış olması gerekir.

7- Kutsalın dünya ve ahirete yönelik hayır ve bereketin kaynağı ve çok faydalı olan, dini-dünyevi mükellefiyet ve mükafaatları içermelidir.[59]

8- Kutsalda, güçlü bir dini saygı uyandırıcı, huşu verici, etkileyici bir yön ve hususiyet vardır.

9- Kutsal uğrunda herşey feda edilebilecek derecede sevilen sayılan bir şeydir.

10-Kutsal, bozulmaması değiştirilmemesi, ortadan kaldırılmaması, haklarının ve hürmetinin ihlal edilememesi gereken bir değerdir.

---

[55] Cin (72), 18.
[56] (Bkz. Bakara (2), 120; Âl-i İmran (3), 96; Enfal (8), 35; Hacc (22, 26; Nûr (24), 36; Kureyş (106), 3.).
[57] Kamil Güneş, *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan Yay., 2010, İstanbul, s. 53.
[58] el-Fiil (105), 5.
[59] Güneş, *Kutsallık,* s. 53.

11- İlk anınını yaşayamayanlar için hac vazifesinde oldugu gibi daha sonraki gelenlere de bunu aynen yaşatacak derecede, azametli ve heyecanlı şekilde müşahade ettirecek hatıra yönü vardır.

12- Kutsalın kabulü onu kabul edenin kabul dünyası ve inancıyla alakalı bir durumdur.

13- Kutsal akılla belirlenecek ve sınırlandırılacak birşey değildir, fakat akılla izah edilemez bir husus da değildir.

14- Kutsalın sembolik yönleri vardır, fakat sadece sembolden ibaret ruhsuz ve manasız bir şekilden ibaret değildir.

2.2. KUTSANAN ŞEHİRLER

2.2.1. Mekke

Mekke, Arap yarımadasının kuzeyinde Batn-ı Mekke (Bekke) adı verilen bir vadi üzerinde kurulmuş, yüzölçümü üç milyon km^2 ve yarımada'nın en eski yerleşim merkezidir. Merkezinde Kâ'be'nin yer aldığı bu vadinin ortasındaki çukur alana "Bathâü-Mekke" denir. Mekke, Arap yarımadasının Hicaz bölgesinde Kızıldeniz sahilindeki Cidde Limanı'na 60, güneyindeki Tâif şehrine 90, kuzeyindeki Medine-i Münevvere'ye 420 km. uzaklıkta bulunan bir mevkide yer almakta olup deniz seviyesinden yaklaşık 300 m. yükseklikte bir yerleşim merkezidir.[60] Batn-ı Mekke denilen bu alanın doğusunda eteğinde Safâ ile bunun hizasında Merve tepelerinin bulunduğu Ebûkubeys, batısında Kuaykıân, güneybatısında Sevr, kuzeydoğusunda Nur (Hira) ve Sebîr dağları yer alır. Hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina Mekke'nin doğusundadır. Şehrin Kızıldeniz ile bağlantısı Câhiliye döneminde Şuaybe Limanı, İslâm'dan sonra Cidde Limanı vasıtasıyla sağlanmıştır. Kur'ân'da *"ekin bitmeyen bir vadi"* olarak nitelenen[61] Mekke çevresi, çöl karakterli bir araziye ve bunun üzerinde görülen, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan meydana gelen cılız ve seyrek doğal bitki örtüsüne sahiptir. Kurak ve sıcak bir iklime sahip olan Mekke, düzensiz yağışlar ve konumu dolayısıyla tarih boyunca birçok defa sel baskınlarına uğramıştır. Arazi yapısı çok kıraç olduğundan, yapılan hayvancılığın da fazla bir önemi yoktu. Daha ziyade Mekke dışında yaşayan

[60] Fuat Günel, "Mekke-i Mükerreme", İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, C. III, s. 172, İ.F.A.V. Ans., İstanbul, 1997.
[61] İbrâhim (14), 37.

bedeviler, süt, yağ, et gibi ürünleri Mekke'ye getirir ve bunun ticaretini yaparlardı. Onun için Mekke'de ticaret, hayvancılıktan daha önde geliyordu.[62] Hatta Suriye ile Yemen arasında uzanan kervan yolunun ortasında bulunan Mekke, kuzeyde Filistin, Suriye ve Irak; güneyde Yemen ve Habeşistan gibi bölgeler arasında yer alması sebebiyle tarihte büyük bir önem kazanmış ve küçümsenemeyecek bir ticarî şöhrete sahip olmuştur. Mekke'nin yerlileri olan Kureyş'in ticaret mevsimleri bile vardı. Kışın güneyde Yemen'e, Hindistan'a, yazın da, kuzeyde Şam, Filistin ve Bizans bölgelerine ticarete çıkıyorlardı. Bu hususu Kur'ân-ı Kerim şöyle anlatır:

"Kureyş kendilerini kışın ve yazın gerçekleştirdikleri ticari yolculuklara alıştırdığı için yalnız bu evin sahibine ibadet etsinler. "[63]

Mekke'nin bir şehir olması Hz. İbrahim'in ailesinin oraya yerleşmesiyle başlamış, daha sonra gelişerek her türlü ihtiyacın karşılandığı mahalli yerleşim yeri halini almasıyla tamamlanmıştır. Hz. İbrahim ve oğlu İsmail ile birlikte Arapların ticari ve dini odağı haline gelen Mekke İslâmiyet'le bütün müslümanların dini merkezi olmuştur.

"Bekke" Mekke'nin isimlerindendir. Mekke'ye şehrin ismi; Bekke'ye de Mescid-i Harâm'ın havalisi olduğu söylenmiştir.[64] İbn Abbâs'a göre Mekke, Fecc'den Ten'îm'e kadar, Bekke ise Kâ'be'den Bathâ'ya kadar olan yerlerin İsmidir.[65] Hac ve umre zamanında insanlar burada Kâ'be'yi tavaf ederken kalabalıklar meydana getirdikleri için "izdiham meydana gelen yer" anlamında buraya Bekke denildiği de söylenmektedir.[66] Bekke'nin "büyüklük taslayan kimselerin kahrolduğu ve boyun eğdiği yer" anlamına da geldiği de söylenmiştir.[67] İbn Âşûr, Bekke'nin Keldânîce'de "belde" anlamına geldiğini ve Hz. İbrâhim'in eşi ve oğlu İsmâil'i yerleştirmiş olduğu vadinin belde haline gelmesi için oraya bu ismi verdiği kanaatindedir.[68] Kur'ân-ı Kerim'de bu şehirden Bekke'den başka şu isimlerle de söz edilir: Mekke[69], el-Beledü'l-emîn[70], Harem âmin[71], Ümmü'l-kurâ.[72] Yine bazı

[62] İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yay., I. Baskı, İstanbul, 2014, C. I, s. 390.
[63] el-Kureyş (106), 1-3.
[64] Yazır, *Hak Dini*, C, II, s. 402.
[65] Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yay., C. IV, s. 1303-1306.
[66] Taberî, *Taberi Tefsiri*, C. IV, s. 9 ; Yazır, Hak Dini, C., II, s. 1148.
[67] Günel, "Mekke-i Mükerreme", İ.F.A.V. Ans., C. III, s. 169.
[68] Muhammed et-Tahir İbn Âşûr, *Tefsiru't-Tahrir ve'-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1884, C. IV, s. 12.
[69] Fetih (48), 24.
[70] Tîn (95), 3.

ayetlerde Mekke için "Karye"[73] "Mead"[74], ve "el-Beled"[75] gibi adlar da kullanılmıştır.[76]

Kur'ân'da bildirildiğine göre insanların Allah'a kulluk etmeleri için ortaya konulan ilk ibadet evi Mekke'de bulunmaktadır. İlgili ayet şöyle der:

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ ۚ فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَقَامُ اِبْرٰهِيمَ ۚ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناً ۗ وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً ۚ وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

"Gerçek şu ki, insanların ibadet etmeleri için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bir bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir. Orada apaçık deliller ve İbrâhim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnidir."[77]

Mekke'deki "ev"den maksat Kâ'be'dir. Bu ve başka birçok âyette Kâ'be hakkında "ev" anlamına gelen beyt kelimesi kullanıldığından bu yapı Beytullah diye de anılır ki Türkçe'de "Allah'ın evi" anlamına gelmektedir.[78] Yukarıdaki âyet Kâ'be'nin, mâbed olarak yeryüzünde yapılmış ilk bina olduğunu ve tarih boyunca saygınlığını koruduğunu ifade eder. Bunun yanında Kâ'be, insanların hidayeti ve putperestliğin yıkılıp tevhid inancının yerleşmesi için gönderilmiş İbrâhim (a.s.)'ın dininin sembolüdür.[79] Hz. İbrahim ile başlayan şeref, İslâm'la birlikte Kâ'be'nin

---

[71] Kasas (28), 57; Ankebût (29), 67.
[72] Şûrâ (42), 7.
[73] en-Nahl (16), 112.
[74] el-Kasas (28), 85.
[75] el-Beled (90), 1.
[76] Nebi Bozkurt vd., "Mescid-i Haram", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., C. 18, s. 555.
[77] Âl-i imran (3), 96, 97.
[78] Allah Teâlâ Kâ'be için iki yerde "evim" demiş, onu kendine izafe etmiş, ayrı bir şeref vermiştir. (Bakara (2), 125; el-Hac (22), 26.). Yeri gelmişken belirtelim ki Kur'ân'da Allah'a izafe edilen daha başka pek çok kavram bulunmaktadır. Allah Teâlâ'ın Kur'ân'da aşağıdaki şeyleri de kendisine izafe ettiğini görmekteyiz: **ABD (Kul):** Bakara (2), 23.*'Abdina'*-Meryem (19), 30, İsâ -*'kaale inni abdullahi'*- Cin (72), 19 (Hz. Peygamber için.) Hadid (57), 9 (*'Abdihi '*: Hz. Peygamber için..), Fecr (89), 29; **SEBİL (YOL):** Bakara (2), 154-190-195-217-218-244-246-261-262-263- Âl-i İmran (3), 13, Nisa (4), 76-100-167- A'raf (7), 86, Enfal (8), 66-72, İbrahim (14), 3, Sa'd (38), 26 iki kere, Lokman (31), 6, Saf (61), 11, Müzzemmil (73), 20; **SIBGA:** Bakara (2), 138, **KİTAP:** Maide (5), 44, Bakara (2), 101, Âl-i İmran (3), 23, Enfal (8),75, Tevbe (9), 36, Rum (30), 56, Ahzab (33), 6, Fatır (35), 2; **ÂYET:** Bakara (2), 231, Nisa (4), 140-155, Âl-i İmran (2), 19-21-98-108-112, En'am (6), 33, Enfal (8), 52, Zümer (39), 63, Talak (65), 11; **ZİKİR:** Ankebut (29), 45, Zümer (39), 23, Hadid (57), 16, Maide (5), 91; **RASÜL:** Nisa (4), 171, Saf (61), 6, Tevbe (9), 61-120; **MAL:** Nur (24), 33; **YED (EL):** Hadid (57), 29, Âl-i İmran (3), 73, Fetih (48), 10, Maide (5), 64; **MESACİD:** Bakara (2), 114, Tevbe (9), 18, Cin (72),18, v.d. (Diyanet K. Kerim Meali.).
[79] Hayrettin Karaman vd., Kur'ân Yolu Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2006, C. I, s. 635- 637.

alemlere hidayet merkezi olması, Hz. Peygamber'in orada doğmuş ve peygamber olarak gönderilmiş bulunması ile kıyamete kadar baki kılınmıştır.[80]

Yukarıdaki ayetin sebebi nüzulü hakkında şunlar anlatılır: Mekke şehrinin merkezinde yer alan Kâ'be'nin, yüce Allah tarafından müslümanların kıblesi haline getirilmesi sebebiyle yahudilerin Hz. Peygamber'e karşı gösterdikleri direniş büsbütün şiddetlenmişti. Yahudiler kıblenin, önceki peygamberlerin kıblesi olan Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan Mekke'deki Mescid-i Harâm'a çevrilmesini içlerine sindirememişler ve her fırsatta Mescid-i Aksâ'nın daha üstün bir mâbed olduğunu, bu sebeple kıble olmaya daha lâyık bulunduğunu savunmuşlardır. Onların bu itirazlarına daha önce Bakara sûresinin 142-145'inci âyetlerinde cevap verilmişti. Ancak yahudiler itiraz ve eleştirilerine devam ettikleri için burada mesele yeniden gündeme getirilmiş ve Kâ'be'nin yeryüzünde ilk yapılan mâbed olduğu, tevhid inancının ilkelerini yansıttığı ve İsrâiloğulları arasından gelmiş peygamberlerin de atası olan Hz. İbrâhim'in makamının burada bulunduğu vurgulanmış, dolayısıyla kıble olmaya daha lâyık olduğuna işaret edilmiştir. Kâ'be'yi inşa eden Hz. İbrâhim Hz. Mûsâ'dan yaklaşık 900 yıl önce yaşamıştır. Mescid-i Aksâ ise - Kitâb-ı Mukaddes'teki bilgiye göre - Hz. Mûsâ'nın İsrâiloğulları'nı Mısır'dan çıkarmasından sonra 480 - 487 yıllarında Hz. Süleyman tarafından yapılmış[81] ve onun krallığı zamanında kıble olmuştur.[82] Kur'ân-ı Kerim'de, Beytullah'ın Hz. İbrâhim tarafından oğlu İsmâil'le birlikte bina edildiği açıkça belirtilir. Ancak müfessir ve tarihçiler, Hz. İbrâhim'in önceden bulunmayan bir bina mı yaptığı yoksa daha önce var olup yıkılmış olan Kâ'be'yi yeniden inşa mı ettiği ihtimalleri üzerinde durmuşlar ve bu hususta farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.[83]

Kâ'be'nin "âlemler için bir hidayet kaynağı" olmasından maksat, buranın Allah'ın birliği (tevhid) inancına dayanan ilâhî dinin ilkelerini yansıtıcı özelliklere sahip olmasıdır. Nitekim bütün müslümanların kıblesi olması sebebiyle her gün beş vakit namazda dünyanın her tarafından müslümanların buraya yönelmeleri, İslâm'ın beş şartından biri olan hac ibadetinin burası ziyaret edilerek yerine getirilmesi, yılın her mevsiminde yapılan umre ziyaretinin burada gerçekleşmesi, hac ve umre

[80] Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Camiu'l-beyan*, Darul Hıcr, Kahire, 2001. C. XXIV, s. 401- 402; Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (thk.: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız), Mektebetü'l-Abîkan, Riyad, 1418/1998, C. VI, s. 375, 401.
[81] I. Krallar, 6/1, 37.
[82] I. Krallar, 8/29-30.
[83] Bakara (2), 127.

ziyaretlerinde Allah'ın varlık ve birliğinin, ortaksız, benzersiz ve noksan sıfatlardan uzak olduğunun vurgulanması ve kemal sıfatlarıyla anılması, beytin tevhid ve hidayet sembolü olduğunu açıkça göstermektedir.

Kâ'be'nin "bereket kaynağı" olması da, yüce Allah'ın bu mâbedi ve yakın çevresini maddî ve mânevî bereketlerle donatmış olmasıyla açıklanmıştır. Burada yapılan ibadetlerin sevabı daha fazla olduğu gibi[84] şartlarına uygun olarak yapılan hac da hacının günahlarının bağışlanmasına[85] ve cenneti kazanmasına vesile olduğu bilinmektedir.[86] Maddî bereketine gelince, Mekke ziraata elverişsiz bir vadide kurulmuş olmasına rağmen çeşitli bölgelerde yetiştirilen her türlü sebze, meyve ve diğer ürünler buraya bolca getirilmekte ve burada yaşayanların rızıkları temin edilmektedir.[87] Allah Hz. İbrâhim'in duasını kabul ederek Mekke'yi güvenli bir şehir haline getirmiş ve dünyanın muhtelif yerlerinde yetiştirilen ürünlerin gerek hac ve umre gibi ibadetler, gerekse panayır vb. ticarî vesilelerle buraya getirilmesini sağlamıştır.[88]

"İbrâhim, "Rabbim! Burayı güvenli bir şehir yap, halkından Allah'a ve âhiret gününe inananları da çeşitli ürünlerle rızıklandır" diye dua etmişti."[89]Ayet-i kerimesinde Hz. İbrâhim'in Kâ'be'nin inşasına başlarken burada bir şehir oluşacağını düşünerek Allah'tan bu şehri, zorbaların saldırılarına karşı güvenlikli bir şehir kılmasını, orada ikamet edecek müminleri de her türlü düşman saldırısı veya doğal âfetlere karşı korumasını niyaz ettiğini anlıyoruz.[90]

Müfessirler genellikle *"İbrâhim İsmâil'le birlikte Kâ'be'nin temellerini yükseltiyordu: "Ey rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur; şüphesiz sen işitensin, bilensin."*[91] ayetindeki *"Kâ'be'nin temellerini yükseltiyordu"* ifadesine dayanarak, Kâ'be'nin yerinde daha önce bir yapı bulunduğunu, bunun zamanla ya da Nûh tûfanında harap olup üstünü kum örtüsünün kapattığını, Hz. İbrâhim'in bu eski temelleri açığa çıkararak bunların üzerine Kâ'be'nin binasını yükselttiğini belirtirler. *"Kâ'be'nin temellerini yükseltiyordu"* Ayeti hakkında, ayrıca tefsirlerde Kâ'be'nin ilk defa melekler veya Hz. Adem tarafından yapıldığına dair bazı rivayetler de

[84] Buhârî , "Fazlü's-salât fî Mescidi Mekke", 1, 6.
[85] Nesâî, "Hac", 4; İbn Mâce, "Menâsik", 3.
[86] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, el-Matbaatü'l-Âmire, 1308/1890, y.y., C. VIII, s. 148.
[87] Kur'ân Yolu Tefsiri, C. I, s. 635-637; (bk. Bakara (2), 126; İbrâhim (14), 37; Kasas (28), 57.).
[88] Kasas (28), 57; Ankebût (29), 67; (Mekke ve Kâ'be hakkında bilgi için bk. Âl-i İmrân (3), 96)
[89] Bakara (2), 126.
[90] Karaman vd. Kur'ân Yolu Tefsiri, C. I, s. 210.
[91] Bakara (2), 127.

aktarılmaktadır.[92] Ancak Taberi bu hususta kesin bir bilgimizin bulunmadığını belirtirken çağdaş müfessirlerden M. Reşid Rızâ, söz konusu rivayetleri kıssacıların uydurması saymakta, özellikle bir kısım yahudilerin yaydıkları İsrâiliyat türünden rivayetler olarak nitelemekte ve Kâ'be'nin ilk defa Hz. İbrâhim tarafından inşa edildiğini ifade etmektedir.[93]

Hz. İbrâhim'in Hâcer'den İsmâil adında bir oğlu olmuştu. Hz. İbrâhim Allah'tan aldığı bir işaretle Hacer ve oğlu İsmâil'i Mekke'ye götürüp Kâ'be yakınlarında tarıma elverişli olmayan, çorak bir vadiye yerleştirdi. Bu esnada Hz. İbrâhim bu vadinin yerleşim merkezi ve güvenli bir belde haline gelmesi için Allah'a dua etti.[94] Bu duasında Hz. İbrahim Mekke'yi *ekin bitmeyen bir vadi"* olarak nitelenmektedir:

"Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâ'be) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar! İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler!"[95]

Allah Teâlâ, Mekke'nin çevresindeki insanları fıtratlarına koyduğu sevgi ve ayrıca emretmesi suretiyle Mekke'ye yönlendirmiş, orayı haram bölge kılmış, İbrahim peygamber de orada Kâ'be'yi inşa etmiştir.[96]

Hz. İbrâhim'in, güvenli kılmasını Allah'tan istediği şehir Mekke'dir. Allah Teâlâ önceki âyetlerde (28-34) genel olarak insanlığa verdiği nimetleri hatırlatmıştı. Burada da, Hz. İbrâhim'in duasını kabul etmek suretiyle özel olarak Mekkeliler'e vermiş olduğu nimetleri hatırlatmakta ve bu nimetlere şükretmelerinin gereğine dikkatlerini çekmektedir. Can ve mal güvenliğinin bulunmadığı bir yerde dinî ve dünyevî görevler yerine getirilemeyeceği için Hz. İbrâhim öncelikle beldenin güvenli kılınmasını, sonra da insanlığı mânevî felâketlere sürükleyen putperestlikten hem kendisini hem de soyundan gelenleri korumasını yüce Allah'tan niyaz etmiştir. İbrâhim (as) bu şirk vasıtalarından korunan müminleri kendi dininin mensuplarından ve kurtuluşa erenlerden saymış, kendisine karşı gelip isyan edenler hakkında ise "Sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin" diyerek onları Allah'ın af ve bağışına havale

[92] Taberî, *Camiu'l-beyan,* C. I, s. 546-549.
[93] Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Menar*, Menar Matbaaası, Mısır, 1338, C. I, ss. 466-468.
[94] Bakara (2), 126.
[95] İbrahim (14), 37.
[96] Bakara (2), 127-129; (Ahmed b. Abdulhalim İbn Teymiye, *el-Cevabü's-sahih*, Riyad 1999, C. V, s. 204-205.).

etmiştir. Bu durum Hz. İbrâhim'in şefkat ve merhametinin enginliğini göstermektedir.[97]

Mekke hakkındaki bir diğer ayetde Batn-ıMekke tabirini görmekteyiz: *"Mekke'nin Batnı Mekke'de size onları yenmeyi nasip ettikten sonra onların ellerini sizin üzerinizden, sizin ellerinizi de onların üzerinden çeken de O'dur. Allah bütün yaptıklarınızı görmektedir."*[98]

Mekke, içinde Kâ'be'yi, Mescid-i Harâm'ı ve hac yapılan diğer mekânları barındıran bir şehirdir. Mekke'ye Kâ'be'yi barındırması ve kutsal belde sayılması sebebiyle pek çok ad verilmiştir. Yeryüzündeki bütün yerleşim birimlerinin merkezi ve müslümanların kıblesi kabul edilmesinden dolayı "Ümmü'l-kura"[99] adı Kur'ân'da bu şehrin bir diğer ismi olarak yer alır: *"Bu (Kur'ân), Ümmülkurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman için sana indirdiğimiz, kendisinden öncekileri doğrulayıcı mübârek bir kitaptır. Âhirete inananlar buna da inanırlar ve onlar namazlarını kılmaya hakkıyla devam ederler."*[100]

Kur'ân'da Mekke şehrini ifade etmek için kullanılan "Ümmü'l-kurâ" tamlaması "anakent, yerleşim yerlerinin merkezi" anlamlarına gelmektedir.[101] 'Ümmü'l-kura moda-mod bir çeviriyle "*şehirlerin anası"* demektir.

Mekke'nin "Ümmülkurâ" diye anılması bölgenin din ve ticaret merkezi, bilhassa hac mahalli olması, ayrıca Arabistan'ın en eski mâbedi sayılan Kâ'be'nin orada bulunmasından dolayıdır.[102] Kur'ân evrensel bir kitap olmakla birlikte vahyin ilk muhatapları Mekke ve çevresinde yaşayan Araplar olduğu için Mekke'de inen En'âm sûresinin bu âyetinde de, tabii olarak, öncelikle buralardaki insanların uyarılması üzerinde durulmuştur.[103]

Ümmü'l-kura isminin geçtiği diğer ayet ise şöyledir: *"İşte sana, Ümmü'l-kurâ (Mekke) ve çevresindekileri uyarman ve hakkında asla şüphe bulunmayan toplanma gününün dehşetini haber vermen için böyle Arapça bir Kur'ân indirdik. Onların bir kısmı cennette, bir kısmı da cehennemde olacaktır."*[104] Ayette geçen 'onun çevresinde

[97] Karaman vd., Kur'ân Yolu Tefsiri, C. I, s. 635 - 637.
[98] Fetih (48), 24.
[99] el-En'am (6), 92; eş-Şura (42), 27.
[100] el-En'âm (6), 92.
[101] bk. Âl-i İmrân (3), 96-97; En'âm (6), 92.
[102] Âl-i İmrân (3), 96-97.
[103] Karaman vd., Kur'ân Yolu Tefsiri, C. II, s. 440.
[104] eş-Şûrâ (42), 7.

oturanlar' ifadesi, bütün insanlığı gösterir.[105] Bu bağlamda Mekke bütün şehirlerin anası, yani merkezidir.[106] Ayetin "çevresindekiler" diye çevrilen kısmını Araplar'la sınırlandırarak yorumlayanlar olmuşsa da[107], birçok müfessir İslâm tebliğinin evrenselliğine dikkat çekerek burada bütün insanların kastedildiğini savunmaktadır.[108]

Mekke hakkındaki bir diğer ayette şudur: *"(Yemin olsun....)Ve şu güvenli şehre!"*[109]

Yüce Allah kendisinin ilim, sanat ve kudret sıfatlarını gösteren dört önemli varlığa yani insanın maddî gıdalarından olan incir ve zeytine ve mânevî gıdası olan vahyin indiği Sînâ dağı ile "*emin belde*"ye (Mekke) olduğunu ifade buyurmuştur.

Mekke'nin "güvenli şehir" olarak anılmasının sebebi ise gerek İslâm'dan önce gerekse İslâmî dönemde buranın bir barış kenti olarak tanınması ve orada her türlü kan dökmenin yasaklanmasıdır.

Mekke şehrine yemin edilen bir diğer ayeti kerime de şöyledir: *"Yemin ederim şu beldeye; Senin de içinde oturmakta olduğun o beldeye"* el-Beled (90), 1'inci ve 2'ci ayette geçen "belde" veya "şehir" den maksat Mekke'dir.[110] Müfessirler mezkur 2'ci âyetteki hill kelimesinin farklı anlamlarından hareketle âyete şu mânaları da vermişlerdir:

a) "Bu şehirde hayvan ve bitkilerin bile dokunulmazlığı olduğu halde müşrikler sana eziyet etmeyi helâl sayıyorlar." Bu takdirde âyette müşriklerin kutsal kentin hürmetini çiğneyerek Hz. Peygamber'e eziyet etmeleri kınanmaktadır.

b) "Bir gün gelecek Mekke'yi zalim putperestlerin elinden kurtarman gerekecek ve o zaman kentin dokunulmazlığı senin için geçici olarak kaldırılacaktır." Bu takdirde ise Hz. Peygamber'in ileride bu kenti fethedeceği ve fetih sırasında şehirde çatışmaya girmesine geçici olarak izin verileceği bildirilmiş demektir. Nitekim öyle de olmuştur.[111]

---

[105] Esed, *Kur'ân Mesajı*, C. I, s. 243.
[106] Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1996. C. I, s. 311; Yazır, *Hak Dini,* C. III, s. 463.
[107] Zemahşerî, *el-Keşşaf,* C. III, s. 397.
[108] Karaman vd., Kur'ân Yolu Tefsiri, C. IV, s. 730-731; (bk. Râzî, Mefatihu'l-Gayb, C. XXVII, s. 147-148.'den naklen.).
[109] et-Tîn (95), 3.
[110] Taberi, *Taberi Tefsiri,* C. XXX, s. 125.
[111] Karaman vd., Kur'ân Yolu Tefsiri, C. V, s. 625.

Mekke'nin haram bölge olması tamamen Allah'ın dilemesi, seçmesi ve vahiyle bildirmesi sonucu olmuştur. Hz. Peygamberin şu hadisi bunu göstermektedir: "Mekke'yi insanlar değil, Allah haram kılmıştır. Allah'a ve ahiret gününe inanan hiç kimseye orada kan dökmek ağaç sökmek helal değildir. Eğer birisi Rasülullah'ın oradaki savaşını göstererek kan dökmek için ruhsat göstermeye kalkarsa ona: "Allah bana Mekke'de bir gündüzün belli bir vaktinde izin verdi. Sonra bugünün haramlığı (hürmeti) eski haramlığına geri döndü. Bu hususu, sizden burada hazır olanlar, hazır olmayanlara ulaştırsın."[112]

Kutsal bölgelerin tarih içinde zaman zaman müşriklerin hakimiyetinde olmaları bu beldelerin özü itibariyle temiz, mukaddes, mübarek olmalarına engel değildir. Oranın manevi yapısına Allah'ın koyduğu bereket her zaman vardır ve Hz. Peygamber'in siyasi olarak da Mekke'yi fethetmesiyle müslümanlara açık ve görünür hale gelmiştir.

Putlarla dolu Kâ'be'ye doğru yıllarca Hz. Peygamber'in ve müslümanların namaz kılmış olmaları ya da müslümanların yönetiminde olmadığı halde Kudüs'e doğru önceden namaz kılmış olmaları buraların Allah katındaki seçilmişliklerinin devam ettiğinin bir göstergesidir.

Mekke şehrinin yer aldığı bölge her şeyden önce "mukaddes, saygınlığı korunan ve içinde kan dökmekten sakınılan yer" anlamına gelen Harem adıyla anılmaktadır. Müslümanların kıblesi olan Kâ'be'nin ve zemzem suyunun burada bulunması, Hz. Peygamber'in burada doğup büyümüş olması, ilk vahyin buradaki Hira/Nur dağında gelmeye başlaması ve Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'le birlikte hicret ederken sığınmış oldukları Sevr mağarasının Mekke civarında bulunması bu şehrin önemini ve kutsiyetini arttırıcı unsurlardır.

Buhari Mekke ve Kâ'be'deki namaz kılmanın faziletine dair özel bir bölüm açmıştır. Hz. Peygamber, "(Namaz ve ibadet için daha fazla sevap umarak) Mescid-i Harâm, Mescid-i Rasül ve Mescid-i Aksâ dışında hiç bir mescide sefer edilmesi doğru değildir."[113] buyurarak, Mekke'deki Mescid-i Harâm'da namaz kılmak ve ibadet etmek amacıyla yolculuğa çıkmanın meşru ve sevap bir iş olduğunu bildirmiş olmaktadır. Bu da seçilmiş mekânların, başka mekânlara tanınmayan hususiyetlere sahip olduğunu gösterir. Haram beldede yapılan iyi bir amel daha çok sevaba sebep

[112] Buhari, "İlim", 37, "Hac", 43; Müslim "Hac", 82; Tirmizi,"Hac", 1.
[113] Buhari, "Fadlu's-salati fi Mescid Mekke ve'l Medine", 1, 6.

olur. Bu mübârek beldelerde yapılan ibadetler, özellikle namaz, her hangi bir beldede yapılanlara kıyas edilemez.[114]

Mekke'nin Haremliği

Kur'ân'da, Allah'ın evi olarak ifade edilen Kâ'be'nin yer aldığı Mekke ve çevresinin hem sevap kazanma, hem de emniyet yeri olduğu, her türlü tecavüzden korunmuş güvenli bir yer ve insanların manen temizlenip arındığı bir mahal olduğuna işaret edilmiş, bu mekânla ilgili bazı özel hükümler konularak çevresi alemlerle çevrilmiştir. Allah tarafından harem kılınan Mekke'nin bu konumu, şehrin emin bir yer olması için dua eden[115] Hz. İbrahim tarafından ilân edilmiştir.[116]

Mekke'nin harem kılınmasına dair önceki dinlerde de bazı bilgilerin bulunduğuna kaynaklar işaret etmektedir. Irâkî, (ö. 806/1404) Mekke'nin dört sebepten dolayı fazîletinin söz etmektedir: Bunlardan birincisi; Kâ'be'yi barındırması, ikincisi, Kâ'be ve çevresinin mescid hükmünde olması, üçüncüsü, Mekke'nin tamamının haram olarak zikredilmesi, dördüncüsü de Mekke'nin tamamında harem şartlarının bulunmasıdır.[117] Hasan Basrî'de (ö. 110/728) Mekke'nin kutsallığına işaret eden ve Mekke'ye has yirmi ayetin mevcut olduğunu, Hz. Peygamber'in de Mekke'den Medine'ye hicret ederken Hazvere Mevkii'nde Mekke'ye yönelerek yeryüzünün en hayırlı beldesi olduğunu söylemesini de bu bağlamda değerlendirmektedir.[118]

İbnü'l-Kayyım el-Cevzî'nin de belirttiği üzere Mekke, şehirlerin en güvenilir ve en hayırlısıdır. Bu şehir Allah katında sevimli olmasından dolayı Allah'ın, kullarına ibadet ve ziyaret mahalli, Mekke dışında gücü yetenin oraya gitmesi ve Kâ'be'yi tavaf etmesinin gerekli olduğu yeryüzündeki tek mekândır.[119] Nitekim Beydâvî, (ö. 685/1286), Beled suresinin ilk ayetlerini açıklarken *"...Senin bu beldeye girişin hakkı için"*[120] kelamıyla Allah'ın sûrede haram beldeyle yemin ettiğini, Hz. Peygamber'in de orada ikamet ettiği kaydını koyduğunu, *şereful mekanu bilmekin*

[114] Kurtubi, *el-Cami'li-Ahkami'l-Kur'ân*, C. X, s. 199.
[115] Bakara (2), 126; İbrâhim (14), 35.
[116] Mustafa Sabri Küçükaşçı, Nebi Bozkurt "Mekke", *DİA*, *Diyanet Vakfı Yay*., Ankara, 2004, C. XXVIII, s. 556.
[117] Ebu'l-Fazl Abdürrahim b. Hüseyin, Zeynüddin Irakî, *Tarihu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut, C. VI, s. 53.
[118] Muhammed b. İshak Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih*, (thk.: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Dâru'l-Hıdr, Beyrut, 1994, C. II, s. 289.
[119] İbn Kayyım el-Cevzîyye, *Zâdü'l-Meâd*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 2009. C. I, s. 46.
[120] Beled (90), 1-2.

"bir yerin şerefinin orada oturanların şerefiyle bağlantılı olduğu" gerçeğinden hareketle Mekke'nin üstünlük ve azametinin anlaşıldığını ifade etmektedir.[121] Görüldüğü üzere Mekke'nin Harem bir yer olup diğer şehirlerden farklılık arzettiği ve Allah katında sevimli olmasından dolayı Müslümanlar tarafından da fazîletinin kabul edildiği tartışma götürmez bir gerçektir.

Mekke'nin Haremliği İle İlgili Rivayetler

Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü, on üç yıllık peygamberlik hayatını geçirdiği bu şehir, hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber tarafından fethedilmiş, artık bu tarihten sonra hicretin olmadığını belirterek Mekke'nin fethinden sonra yeni bir dönemin başladığını: "Fetihten sonra artık hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Öyleyse askere çağırıldığınız zaman hemen asker olun! 'Allah, bu beldeyi semâvat ve arzı yarattığı zaman haram kıldı. Burası, kıyamete kadar Allah'ın haram kılmasıyla haramdır'. Benden önce kimseye orada savaş helal olmadı. Bana da günün bir müddetinde helal kılındı. Burası kıyamete kadar Allah'ın haramıyla haramdır. Allah'a ve âhirete inanan hiç kimseye, orada kan dökmesi helal değildir. Onun otu koparılmaz, avı (hayvan) ürkütülmez, buluntusu da alınmaz. Ancak onun sahibini araştıracak kimse alabilir"[122] buyurarak haber vermiştir.

Mekke'nin haremliğiyle alakalı olarak Hz. Peygamber, "Mekke'yi insanlar değil, Allah haram kılmıştır. Allah'a ve ahirete inanan hiçbir mü'mine orada kan dökmek helal olmaz. Ağaç sökmek de helal olmaz. Eğer biri çıkıp da Resûlullah'ın oradaki savaşını göstererek kan dökmeye ruhsat vermeye kalkarsa kendisine şunu söyleyin: 'Allah, Resülü'ne izin vermişti, ama size izin vermiyor!' Mekke'de bana bir gündüzün bir müddetinde (gün doğumundan ikindiye kadar) izin verildi. Sonra bugün tekrar eski hürmeti (haramlığı) ona geri döndü. Bu hususu, sizden burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırsın" buyurmaktadır.[123] Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi günü îrad ettiği bu hutbesinde haremin mahiyetini açıklamış, aynı zamanda harem sınırlarını tarif ederek sınırları belirten sütunları, tekrar inşa ettirmiştir.[124] İslâm dininin merkezi olan bu şehri, bizatihi Allah'ın semâvat ve arzı

[121] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl,* C. VI, s. 312.
[122] Buhârî, Cezâu's-Sayd, 9, hadis no: 1833; Müslim, Hac 82, hadis no: 445 (1353).).
[123] Buhârî, İlim 37, hadis no:104; Müslim, Hac 82.
[124] Muhammed Hamîdullah, *Peygamber'in Savaşları, 3.Baskı* (Çev. Salih Tuğ), Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1981. s. 34.

yarattığı zamandan kıyamete kadar haram kıldığını[125] bildiren Hz. Peygamber, şehri şirkten, putperestlikten ve bütün diğer hurafelerden arındırarak şehre farklı bir hüvviyet kazandırmıştır. Hz. Peygamber, başka bir hadisinde de "Bilesiniz! Günlerin en ziyade haram olanları şu günlerinizdir. Bilesiniz! Ayların en haramı da şu ayınızdır. Bilesiniz! Beldelerin en haramı da şu beldenizdir. Bilesiniz! Kanlarınız, mallarınız birbirinize şu ayda, şu beldede şu gününüzün haramlığı gibi haramdır"[126] buyurarak Mekke'nin haremliğini açıkca belirtmiştir.

Hz. Iyaş b. Ebî Rebîa Mahzûmî'den gelen rivayette de Hz. Peygamber, Mekke şehrinin haramlığını ortaya koyarak, ümmetin bu beldeye hakkıyla ta'zim gösterdiği müddetçe hayırda daim olacağını, ta'zimi bıraktıkları takdirde helak olacaklarını haber vermektedir.[127] Dinimizce haram kabul edilen mal ihtikârı[128] her yer ve zamanda yasak olan bir davranış olduğu halde Mekke'nin haramlığından dolayı, burada yapılmasının daha şiddetli bir haram ve aynı zamanda zulüm olduğunu Hz. Peygamber, Ya'la b. Ümeyye'den gelen bir rivayette "Harem dâhilinde mal ihtikârı (gıda maddesi karaborsacılığı) yapmak, orada zulüm yapmaktır"[129] sözüyle haber vermektedir. İbn Ömer'den (ö. 73/692) gelen bir rivayette ise "Mekke'de yiyecek maddeleri üzerinde ihtikar, zulüm ve düşmanlıktır"[130] buyrulmaktadır. Mekke'de mal ihtikârının caiz olmadığı, büyük günah olduğu hakkında Hz. Ömer (ö. 23/644), Hz.Osman (ö. 35/656) ve Ata'dan (ö. 113/731) da mürsel rivayetler gelmiştir.[131] Nitekim "Mescid-i Harâm'da kim zulüm ile yanlış yola sapmak isterse, onu can yakıcı bir azaba uğratırız."[132] ayet-i kerimesinde

---

[125] Buhârî, Cezâu's-Sayd 9, Hac 43; Müslim, Hac, 82, hadis no: 445 (1353); Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, (303/915), Sünen-i Nesaî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut., C. V, s. 203-204, VII, 146; Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2017-2018.

[126] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, C. VI, s. 91; Beyhakî, *Şuabü'l-Îmân*, hadis no: 4936, I. Baskı, (thk.: Abdü'l-Ali Abdü'l-Hamîd Hâsir, Mektebetü'r-Reşîd), 1423/2003, Riyad, C. VII, s. 240; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1984, Beyrut, C. III, s. 313-371.

[127] İbn Mâce, Menâsik, 103, hadis no: 3110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 347; İbn Hacer el-Askalânî, *Metâlibü'l- Âliye*, C. XVII, s. 172, hadis no: 4204; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, C. II, s. 252, hadis no: 1458.

[128] Piyasadan mal toplayıp, fiyatlar artınca piyasa sürmek anlamındaki ihtikâr kavramı hakkında geniş bilgi için bkz: Cengiz Kallek, *"İhtikar"*, *DİA*, 2000, İstanbul, C. XXI, s. 560.

[129] Buhârî, Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1360/1941, Beyrut, C.VII, s. 255. Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2020.

[130] Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas el-Fâkihî,, (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih, 2. Baskı*, (thk.: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Dâru'l-Hıdr, Beyrut, 1414/1994, C. III, s. 50, hadis no: 1773.

[131] Fakihî, *Ahbâru Mekke*, C. III, s. 51, hadis no: 1776-1777-1778.

[132] Hac (22), 25.

buyrulan "ilhad" kelimesini Said b. Cübeyr, Cündüb b. Sabit ve bazı alimler, Mekke'de ihtikâr olarak tefsir etmişlerdir.[133]

Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadislerinde Mekke'yi Bizzat Allah'ın haram kıldığı ifade edilmekte, bazı rivayetlerde ise Mekke'yi Hz. İbrahim'in haram kıldığı bildirilmektedir.[134] İbn Hacer (ö. 852/1449) Mekke'nin haram kılındığını insanlara ilan eden ilk kişinin Hz. İbrahim olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur.[135] Mâverdî (ö. 450/1058) ise konuyla ilgili olarak Allah'ın yeri ve göğü yarattığı günden itibaren Mekke'yi haram kıldığı, fakat bu özelliğin Hz. İbrahim'den önceki dönemlerde unutulduğu, Hz. İbrahim'in de bölgeye önceki statüsünü iade ettiği şeklinde açıklama yapmıştır.[136] Nitekim, Hz. Peygamber'in Mekke'yi harem ilan etmesinden önce dahi Cahiliye devri insanlarının Mekke'nin haremliğini iyi bildikleri, oraya sığınan bir kimseye saldırmayıp, halkına da "Ehlullah" dedikleri tarih ve tefsir kaynaklarında dile getirilmektedir.[137]

Mekke'nin haremliğini bildiren hadislerde hiçbir Mü'mine orada kan dökmenin, ağacını söküp, otunu biçmenin, hayvanını öldürmenin, buluntusunu almanın helal olmadığı ifade edilmektedir.[138] Konuyla ilgili olarak ayette de *"Ey iman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır…"*[139] buyrulmakla harem sınırları içerisinde hayvan öldürülemeyeceği ve av yapılamayacağı bildirilmiştir. Nevevî (ö. 676/1277), İslam alimlerinin Harem'in insanlar tarafından dikilmeyen ağaçları ile yaş otlarını kesmenin haram olduğuna ittifak ettiklerini haber vermektedir. İnsanlar tarafından dikilen ağaçlarla, kökünden sökülen ağaçların ödenmesi hususunda ihtilâf vardır. İmam Mâlik, ihramlıyken ağacı sökenin günahkâr olup fidye gerekmediğini, İmam Şâfiî, büyük ağaç için sığır, küçük ağaç için koyun kesmek lâzım geldiği kanaatinde olup Ahmed b. Hanbel de bu kanaattedir. Ebû Hanîfe'ye göre ise her nevi ağacın

---

[133] Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir,* V, s. 422, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1407/ 1986, Beyrut; İbn Hacer el-Heytemi, *ez-Zevâcir an iktirâfi'l-kebâir*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y, C. I, s. 200.

[134] Buhârî, Cihad, 71, hadis no: 2889; Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922.

[135] Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn-i Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, C. IV, s. 183-184, Dâru'l-Mârife, t.y, Beyrut.

[136] Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib Mâverdî, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y, s. 165-166.

[137] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb,* C. III, s. 435 - 436.

[138] Buhârî Cezâu's-Sayd" 9, Hac 43, Buyû' 28; Müslim, Hac 82, hadis no 445 (1353); Ebû Dâvûd, Menâsik, 90, hadis no: 2017-2018.

[139] Mâide (5), 95.

kıymetini ödemek gerekmektedir. İmam Şafiî ile ona muvafakat edenlerce Harem-i Şerîf'de hayvan otlatmak caizdir. İmam Azam ile İmam Muhammed'e göre ise caiz değildir. Bu hususta yaş ve kuru ot arasında fark yoktur.[140] Hattâbî (ö. 388/998) ulemânın genelinin haremde bulunan dikenleri kesmeyi mübâh gördüğünü söylemiş ve kesilmesi yasak olan dikenin, develerin otladığı diken olmasının mehtemel olduğunu, bu dikenin yumuşak olup sert olanını devenin yiyemeyeceğini, dolayısıyla o dikenin ağaç hükmünde olabileceğini zikretmiştir.[141] Harem'in hürmetini hiçe saymak ve orada haram olanları helâl tanımak; bir de Harem'de zulme meyletmek ayrı ayrı büyük günahlardan sayılmıştır.[142]

Harem'in Sınırları

Mekke'nin "harem" denen mukaddes ve korunulan hudutları, Hz. İbrahim tarafından tayin ve tespit edilmiştir.

Zührî (ö. 124/742)'nin, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğine göre şöyle demiştir: İbrahim, Cibril kendisine kılavuz olduğu halde Harem-i Şerif'in sınır taşlarını dikmiştir. Kusay onları yenilemiştir. Mekke fethedildiği yıl Nebi (s.a.v.) Temim İbni Üseyd'i gönderip bu sınırları yenileyinceye kadar onlar yerinden oynatılmadı. H. 8'inci yılda Mekke'nin Fethi sırasında muhtelif istikametlerdeki bu hudutlara işaret eden duvar şeklindeki abideleri ki bu hudutlara Hudud'ul-Haram adı verilen sınır taşlarıdır. Ömer b. Hattab'ın hilafetine kadar olduğu gibi kalan Harem-i Şerif'in sınır taşları, Ömer'in (ra) gönderdiği dört Kureyşli tarafından yenilenmiştir.[143]

Ayet ve hadislerde bildirildiğine göre Harem bölgesinde Harem sınırlarının Gayri Müslimlere yönelik hükümleri söz konusudur. Harem-i Şerif'in sınırları olduğu ve bu sınırların bir hikmete mebni konulmuş olduğu hususu, Tevbe (9), 28'inci ayetinin gereğiyle Hz. Peygamber tarafından, *(Huneyn Gazvesinden bir yıl sonra)* Hz. Ebu Bekir'i kendisini temsil etmek üzere Hacca göndermesi ve onunla bir bildiri yollamasıyla ilan edilerek; artık putperestlik ibadetlerini yerine getirmek

[140] Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri en-Nevevî, (ö. 676/1277), *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, Matbaatül-Misriyye bi'l-Ezher, Kahire, 1929. C. IX, s. 125.
[141] Ali b. Sultan Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'lMesâbih*, Dârü'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut, C. V, s. 596,
[142] Heytemî, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, C. I, s. 201.
[143] Abbas Kerrare, *Mekke Medine ve Hac*, (çev.: Abdullah Öz), Şamil Yay., İstanbul, 1982, s. 23.

üzere hiçbir gayr-i müslimin Kâ'be'ye yaklaşmasına izin verilmeyeceği şeklinde belirtilmiştir.[144]

Hadislerde Mekke

Hz. Peygamber'in bu şehri çok sevdiği ve her fırsatta bu sevgisini izhar ettiği bilinmektedir. Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber, hicret esnasında Mekke'ye yönelerek "Sen ne hoş bir beldesin. Seni ne kadar çok seviyorum! Eğer kavmim beni buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikamet etmezdim."[145] buyurmuştur. Hz. Adiy b. Hamrâ'dan gelen rivayete göre "Allah'a yemin olsun ki sen (Kâ'be) yeryüzünün en hayırlısı ve Allah'a en sevimli olansın. Şayet ben senden çıkarılmamış olsaydım çıkmazdım" buyurmuştur.[146]

Mekke'nin kutsiyeti sadece Hz. Peygamber'in sevmesiyle değil, yeryüzünün en hayırlı beldesi olması, Allah'a en sevimli olması ve dinin neşet etmesi gibi konumları sebebiyle Hz. Peygamber'in de sevgisini kazanması, kısacası mutlak kutsal olan Allah'ı hatırlatması sebebiyledir. Hadislerin zahirinden Mekke, yeryüzünün en fazîletli yeri ve Hz. Peygamber'e de beldeler içinde en sevimli olan yer olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Mekke'yi bu kadar çok sevmesine rağmen Fetih sonrası Medine'ye gidip orada kalması da kendisine en sıkıntılı zamanda kucak açmalarından dolayı genel anlamda ve özellikle Medine'lilere karşı ne kadar derin bir vefa duygusuna sahip olduğunu göstermektedir.

Mekke'de Kılınan Namazın Fazîleti

Mescid-i Haram'ın üstünlüğü elbette onda kılınan namazların kıymetlenmesini de sağlamaktadır. Bunun için Mescidi Nebevî'de kılınan namazın fazileti hakkındaki bir rivayette "Mescidi Haram müstesna benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha üstündür."[147] İfadeleri Mescid-i Haram'da namaz kılmanın başka tüm mescidlerde kılınan namazlara nisbetle daha faziletli olduğunu anlatmaktadır.

---

[144] Hamidullah, *Peygamber'in Savaşları,* s. 34.

[145] Tirmizî, Menâkıb 69, hadis no 3926. İbn Hıbban, *Sahih,* C. IX, s. 23, hadis no: 3709; Hâkim, *Müstedrek,* C. I, s. 486; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* C. X, s. 267, hadis no: 10624, C. X, s. 271, hadis no: 10633.

[146] Tirmizî, Menâkıb, 69, hadis no 3925.

[147] Tirmîzî, hadisin hasen sahih olduğunu ve bu bab'da Hz. Ali, Hz. Meymûne, Hz. Ebu Said, Hz. Cübeyr b. Mut'ım, Hz. Abdullah b. Zübeyr, Hz. İbn Ömer ve Hz. Ebu Zerr'den de rivayet geldiğini

Bu fazilet ve üstünlük meselesi mezhepler arasında tartışılmış, Mâlikîlerle Hanefî mezhebine göre bu fazîletin yalnız farz namazlara mahsus olduğu söylenmiştir. Şâfiî mezhebine göre ise fazîlet farz ve nafile olmak üzere her ikisini de kapsamaktadır.[148]

Genel kabule göre, Nebi'nin (s.a.v.), içinde namaz kılmanın fazilet miktarını bildirdiği Mescid-i Harâm'dan maksadı Kâ'be-i Muazzama'yı çevreleyen Mescid-i Şerif'tir. Her ne kadar bu mübârek mescidin sahası Ashab-ı Kiram ve onlardan sonra zamanımıza kadar genişletilmiş ve bundan sonra genişletilecek şekli ile de olsa değişmediği kabul edilmektedir.[149]

Mekke'de yapılan diğer ibadetlerin fazîletiyle alakalı olarak çok sayıda hadis varid olmuştur. Bunlardan İbn Ömer'den gelen bir rivayette "Mekke'de ramazan orucunu tutmak Mekke dışındaki diğer beldelerdeki bin ramazan orucunu tutmaktan daha fazîletlidir"[150] buyrulmaktadır. Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette ise "Kim ramazan ayına Mekke'de kavuşup orucunu tutar ve kolayına geldiği kadar gecesini ibadetle ihya derse Allah ona Mekke dışında yüzbin ramazan ayı orucunu tutma sevabını verir. Allah ona her gün ve her gece karşılığında bir köleyi azad etme sevabını verir. Her gün karşılığında Allah yolunda bir atın düşmana saldırısının sevabını verir. Her gün bir hasene her gece bir hasene sevabı verir"[151] buyrulmaktadır.

İbn Abidin, Mekke'de tutulan oruçlarla yapılan diğer ibadetlerin sevabının fazla olacağına delâlet eden hadislerin rivayet edildiğini, fakat bu hadislerin orada kılınan namazların faziletinin fazla olduğunu bildiren hadisler derecesinde sabit

---

belirtmektedir. Tirmizî, Salat, 243, hadis no: 325; Menâkıb 68, hadis no: 3916; Müslim, Hac 94, hadis no: 505, 506 (1394); İbn Mâce, İkametü's-Salat 195, hadis no: 1404; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (ö. 255/868), *Sünen-i Dârimî,* (tahkik ve ta'lik: Mustafa Dîb el-Bağâ), Dâru'l-Kalem, 1412/1991, Dımeşk., Salât 131, hadis no: 1390; İmam Mâlik, Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, (ö. 179/795), *el-Muvatta*, Çağrı Yay., 1410/1989, İstanbul, Kıble, 5, hadis no: 9, I, 196; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, C. III, s. 246.'dan naklen.).

[148] Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn-i Abidin ed-Dımaşkî, (ö. 1252/1836) *Reddü'l-Muhtar ala Dürri'l-Muhtar,* t.y., y.y., C. II, s. 354.

[149] Kerrare, *Mekke Medine ve Hac*, s. 23, 14.

[150] Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri el-Bezzar, *el-Bahrü'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr),* hadis no:6144, (thk: Mahfuz er-Rahman Zeynullah), 1409/1988, Beyrut, C. XII, s. 303; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 39; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, C. III, s. 145.

[151] İbn Mâce, Menâsik 106, hadis no: 3117; Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* C. V, s. 296, hadis no: 3455, C. VI, s. 45, hadis no: 3853; Fâkihî, Ahbâru Mekke, C. II, s. 314, hadis no: 1574; Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, (ö. 250/865), *Ahbâru Mekke, (Kâ'be ve Mekke Tarihi)*, (çev.: Y. Vehbi Yavuz), İstanbul, 1974, C. I, s. 522, hadis no: 615.

olmadığını zikretmiştir.[152] Bu konudaki hadisler zayıf olsa da fedâili a'mal cihetinde amel edilebilir.[153]

2.2.2. Medine

Medine, Hz. Peygamber'in mescidiyle kabrinin bulunduğu hicret yurdu, İslâm'da iki Harem bölgesinden biri, Resûl-i Ekrem ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminin başşehridir.[154] İki Harem'den (Haremeyn) biri olan Medine, hicret yurdu olması ve halkının herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın İslâmiyet'i kabul etmesinden dolayı "Kur'ân'la fethedilmiş" kabul edilmektedir.[155]

Medine'nin bilinen en eski adı Yesrib olup bu adın, buraya ilk yerleşen kişi olduğu rivayet edilen Yesrib b. Vâil b. Kâyine b. Mehlâbil'in isminden geldiği kaydedilmektedir.[156] Şehrin adı Batlamyus ve Bizanslı Stephanus'ta Iathrippa olarak verilmiştir.[157] "Zarar vermek, karıştırmak, kötülemek, başa kakmak, bozmak" gibi anlamlara gelen, serb kökünden türeyen Yesrib kelimesi, Kur'ân'da Medine'nin ismi olarak bir yerde geçmektedir.[158] Medine kelimesi Kur'ân'da tekil olarak on yerde geçmekte, bunların dördünde (et-Tevbe (9), 101 ve 120'inci ayetleri, el-Ahzâb (33), 60'ıncı ayeti, ve el-Münâfikün (63), 8'inci ayetlerinde) Medine şehri kastedilmektedir. Bunun çoğulu olan "medain" ise üç ayette geçmektedir (el-A'raf (7), 111'inci ayeti ve eş- Şuara (26) 36'ıncı ve 53'üncü ayetleri). Hicret'in ardından Hz. Peygamber şehre Tâbe[159], Taybe (hoş ve güzel) gibi olumlu anlamlar içeren adlar verilmesini istemiştir.[160] İslâmi kaynaklarda Medine'nin Tayyibe, Miskîne, Azrâ, Câbire, Mecbûre, Mahabbe, Mahcûbe olarak adlandırıldığı görülmektedir. Kur'ân'da Medine için kullanılan "dâr" kelimesinden hareketle[161] Dârülhicre, Dârülîmân, Dârüssünne adları verilmiştir. Hz. Peygamber'e nisbetle Medînetürresûl (Medînetünnebî) ve el-Medînetü'l-münevvere gibi isimlerin verildiği görülmektedir. Çoğunluğu şehrin kutsallığına, hicret yurdu ve başşehir olmasına, hicretten sonra

[152] İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar,* C. II, s. 354.
[153] Aşır Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2013. s. 103.
[154] Nebi Bozkurt vd. "Medine", *DİA, Diyanet Vakfi Yay*., Ankara 2003, C. XXVIII, s. 304.
[155] Aşır Örenç, Hadislerde Kutsal Mekân Algısı, s. 105. (Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân,* s. 8.'den naklen.).
[156] Bozkurt vd. "Medine", C. XXVIII, s. 305.
[157] Bozkurt vd. "Medine", C. XXVIII, s. 305.
[158] el-Ahzâb (33), 13.
[159] Cabir İbnu Semüre'nin rivayetine göre: "Hz. Peygamber'in: "Allah Medine'yi Tâbe diye tesmiye buyurdu." dediğini aktarmaktadır. (Müslim, "Hac" 491, (1385).
[160] Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, C. IV, s. 285.
[161] el-Haşr (59), 9.

gerçekleşen medenîleşmeye vurgu yapan bu isimlerin sayısı doksan yediye kadar çıkarılmakta ve bunların bir kısmının Tevrat'ta da yer aldığı kaydedilmektedir.[162]

Medine kelimesinin kökeni konusunda farklı görüşler vardır:

1. D-y-n (Dâne) kökünden gelen kelime "itaat etti" anlamına gelmektedir. Yöneticisine itaat şartıyla oturulduğu için şehre Medine denilmiştir. D-y-n kökünün mâlik/ hâkim olmak anlamı da söz konusudur. Bu takdirde de şehir halkına hâkim olunduğu için bu adı almıştır.

2. M-d-n (Medene) kökünden türeyen kelime "bir yerde yerleşmek, ikamet etmek" anlamında "yerleşilen yer" manasına gelmektedir.[163] Medine'nin Arapça müdûn veya deyn kökünden türediği de ileri sürülmektedir. İbn Manzûr, kelimenin "şehre gelmek, ikamet etmek, yerleşmek" gibi anlamlara gelen müdûn kökünden türediğini ve yeryüzünün yerleşmeye uygun ve kale yapılan her yerine medine adı verildiğini kaydeder.[164]

Hz. Peygamber'le Akabe'de tanışan bazı Medine (o günde Yesrib) sakinlerinin İslâmiyet'e girmesi üzerine şehir halkının çoğunluğunu meydana getiren Hazrec ve Evs kabileleri arasında Müslümanlık süratle yayılmaya başladı. İkinci Akabe Biatı'nda Medineli müslümanların, Hz. Peygamber'i ve Mekkeli müslümanları şehirlerine davet ederek her türlü tehlike ve sıkıntıda onları ve arkadaşlarını koruyacaklarına dair ant içip söz vermelerinin ardından Medine, 622 yılında hicrete uygun bir yer haline geldi. İslâmiyet'in çevreye kolayca yayılmasını sağlayacak merkezî bir konumda ve savunmaya elverişli coğrafî bir yapıda olması siyasî ortamın uygunluğu, ayrıca kervan yollarının üzerinde bulunması Medine'nin hicret yurdu olarak seçilmesini kolaylaştırdı. Hz. Peygamber'in hicrete izin vermesiyle sahâbîler Mekke'den Medine'ye göç etmeye başladılar. Ashabın büyük çoğunluğu Medine'ye gittikten sonra Hz. Peygamber de oraya hicret etti.[165] Hz. Peygamber, Medine'ye ulaştığında[166] kendisini davet edenleri kırmamak için devesi Kusvâ'nın salıverilmesini ve onun çöktüğü yere en yakın evde konaklayacağını ve mescidini yapacağını söylerken bu sırada Kur'ân'da Hz. Nuh'a öğretilen, *"Ya Rabbi,*

[162] Nebi Bozkurt vd. "Medine", C. XXVIII, s. 305; (İbn Şebbe, C. I, s. 162-165; İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî, s. 33-34.'ten naklen.).
[163] İsfahâni, *el-Müfredât,* s. 705.
[164] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab,* C. VIII, s. 34.
[165] (8 Rebîülevvel 1/20 Eylül 622).
[166] (12 Rebîü'l-Evvel 622 Cuma).

beni güvenli ve kutlu bir yere indir. Çünkü sen konaklatanların en iyisi, en mükemmelisin"[167]duasını okuduğu rivayet edilmektedir.[168]

Hicretten sonra Hz. Peygamber, "Hz. İbrâhim Mekke'yi harem yaptığı gibi ben de Medine'yi harem yaptım" sözleriyle şehri harem ilân etmiştir,[169] diğer bir rivayette de "Her peygamberin haremi vardır, benim haremim de Medine'dir." demiştir.[170] Onun bu sözlerinden Medine'yi, kendisine belli şartlar dahilinde davranılması gerekli bir şehir olarak ilan ettiği anlaşılmaktadır. Bundan dolayı Mekke için geçerli yasaklar Medine içinde geçerlidir. İlk defa Medine vesikasında kayıt altına alınan bu hüküm[171], Hendek Gazvesi ile Hayber seferinde elde edilen başarı üzerine bütün Arap kabileleri tarafından kabul edilmiştir.[172] Medine'nin haremi güneydeki Âir ve kuzeydeki Küçük Sevr ile doğuda Vâkım, batıda Vebere harreleri arasında kalan yaklaşık 22 km. yarıçapındaki daireden ibaret olup bu sınırlar işaretler konularak belirtilmiştir.

Hz. Ali'den rivayete göre Hz. Peygamber; "Medine Ayr dağı ile Sevr dağı arasında kalan hududun içerisinin haram olduğunu" buyurmuştur.[173]

"Hz. Peygamber Mekke'nin fethinden sonra muhacirlerle birlikte Medine'ye döndü ve Ensara karşı vefa duygusuyla hareket edip kurduğu devletin başşehri yaptığı Medine'de yaşamayı tercih etti. Hulefâ-yı Râşidîn de, sınırları Arap yarımadasının dışına ulaşan ve hızla büyüyen devleti Medine'den yönetmeyi sürdürdü."[174] "Hz. Ebû Bekir, Ömer ve Osman dönemlerinde çok geniş bir alanda gerçekleştirilen fetihlerin sevk ve idare edildiği, çeşitli idarî ve sosyal düzenlemelerin yapıldığı hilâfet merkezi olarak önemini koruyan Medine'nin Hz. Hasan'ın hilâfeti Muâviye'ye bıraktığı hicri 41 yıla kadar başşehir kabul edilmektedir."[175]

---

[167] Mü'minûn (23), 29.
[168] Ali b. Abdullah b. Ahmed Semhûdî, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut,1374/1955, C. I, s. 322.
[169] Buhari, "Fedailü'l Medine", 1; Müslim, "Hac" 457.; Müslim, Hac, 457; Ebu Davud, Menasik, 96.).
[170] Buhârî, "Büyû", 53, "Cihâd", 71, 74; Müslim, "Hac", 454.
[171] Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebevî,* 1963, Kâhire, C. II, s. 145.
[172] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Cahiliyeden Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn", *DİA*. Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2008. s. 209.
[173] Buhari, "Fezailu'l-Medine" 1, "Cizye" 10, 17, "Feraiz" 21, İ'tisam 5; Müslim, "Hac" 467, (1370); Ebu Davud, "Menasik" 99, (2034, 2035), Tirmizi, "Vela ve'l-Hibe" 3, (2128).
[174] Nebi Bozkurt vd. "Medine", *DİA,* C. XXVIII, s. 304.
[175] Nebi Bozkurt vd. "Medine", *DİA*, C. XXVIII, s. 307. (Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, C. III, s. 183 Kahire, 1914.'ten naklen.).

Bazı hadis kitaplarında Mekke hakkında olduğu gibi Medine hakkında da rivayet edilen hadislerle alakalı müstakil bablar açılmıştır.[176] Medine hakkında varid olan hadisi şeriflerden bazıları şunlardır:

"Mescid-i Nebevi'de kılınan bir namazın, Mescid-i Harâm dışında diğer mescidlerde kılınan bin namazdan daha üstün."[177] olduğu, "İbadet ve daha çok sevap maksadıyla Mescid-i Harâm; Mescid-i Rasül ve Mescid-i Aksâ'dan başkasına sefer düzenlemek doğru olmadığı." [178] ifade edilmiştir.

"Evim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."[179], "Minberim havuzumun üzerindedir."[180] buyurularak, Medine'de en önemli yer olan Mescid-i Nebevi'nin en önemli mekânsal parçasına işaret edilmekte ve buranın kutsallığı ayrıca vurgulanmaktadır.

Bir hadiste Peygamberimiz, Hz. İbrahim'in Mekke'nin bolluk ve bereketine, rızık genişliğine dua ettiği gibi kendisi de: "Mekke'ye verdiğin bereketi iki katıyla Medine'ye de ver!" diye Medine için dua etmiştir.[181]

"Medine'yi sevdir, onun havasını sıhhatli kıl, onun müddünü, sâ'ını hakkımızda mübârek eyle. Onun hummasını al, Cuhfe'ye koy!" diye Medine'ye dua etmiştir. [182]

Hz. Peygamber, Medine'deki Uhud dağı için; "Uhud'un kendilerini sevdiğini, kendilerinin de Uhud dağını sevdiğini" buyurmuştur.[183]

Aktardığımız ayeti kerimeler ve hadisi şerifler Medine'nin, diğer mekânlardan daha üstün olduğunu açıkça göstermektedir. Medine'de bulunan Mescid-i Nebi ve diğer mescidler Hz. Peygamber'in namazgah edindikleri mekânlardır. Bunlardan Mescid-i Nebevi takva üzere kurulmuş bir mesciddir.[184] Bu mekânların sahip olduğu ayrıcalığa başka bir mekân sahip değildir. Kur'ân-ı Kerim'in surelerinin yirmi sekizi Medine'de nazil olmuştur. Medine

[176] Buhari,"Fadlü's-salatti fi mescidi Mekke ve'l Medine", 5; Müslim, "Hac", 501.
[177] Müslim "Hac",94.
[178] Buhari,"Fadlü's-salatti fi mescidi Mekke ve'l Medine", 1; Müslim, "Hac", 415.
[179] Buhari,"Fadlü's-salatti fi mescidi Mekke ve'l Medine", 5; Müslim, "Hac", 501.
[180] Buhari, "Fazlu's-Salat" 5, "Fezailu'l-Medine" 11, "Rikak" 53, İ'tisam 16; Müslim, "Hac" 502 (1392); Muvatta, Kıble 10, (1, 197).
[181] Müslim, "Hac" 457; Ebu Davud, "Menasik" 96.
[182] Buhari, "Fezailu'l-Medine" 11, "Menakıbu'l-Ensâr" 46.; "Müslim, Hac" 480, (1376); Muvattâ, Câmi' 14, (2, 890, 891).
[183] Buhari "Enbiyâ" 10.; Müslim "Hac" 503, 504
[184] et-Tevbe (9), 108.

Peygamberimiz'e on sene ev sahipliği yapmıştır. İslâm devletinin temeli burda atılmış, burada şekillenmiş, Peygamberimize ve ilk müslümanlara burası yer-yurt olmuştur.[185]

Sonuç olarak, hakkında az da olsa ayeti kerimelerin olduğunun kabulü ve yukarıdaki hadislerde; Medine ve çevresindeki bazı mekânların haram kılındığı ve bereketine dua edildiği ve burada yapılan ibadetler vesilesiyle günahların temizlendiği gibi unsurların zikredilmesi Medine'nin kutsal bir belde olduğunu göstermektedir.

2.2.3. Kudüs

"Kudüs, Hz. İbrahim'den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Beytü'l-Makdis'i barındırması, İsrâiloğulları'nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekân olması açısından semavî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur."[186]

Milâttan önce buranın adı Urusalim'dir. Bu isim Eski Ahid'in Ârâmîce metinlerinde Yerûşâlem şeklinde telaffuz edilmektedir. Latince'ye Jerusalem ve Jerosolyma olarak geçmiştir. Hakkında birçok eser yazılan Kudüs şehrinin Batı dillerindeki adı da Jerusalem'dir. Müslümanlar da şehre çeşitli isimler vermiş olup bunların başında 'bereket, mübârek olmak' anlamına gelen 'Kudüs' yer almaktadır.[187] Medinetü's-Selâm, ilk dönemlerde ayrıca Medinetü Yebusî, İlîyâ, Beyt-i Makdis/ Mukaddes ve Kudsü'ş-Şerîf, olarak meşhur olan Kudüs şehri ilâhî dinlerin gözbebeğidir. Şehre Yahudiler ise şu isimleri vermektedir: Yebus, Siyon, Hz. Dâvûd'un hakimiyetine aldıktan sonra Medinet-ü Dâvûd, Ariel, Adalet Yurdu, İnananlar Şehri, Barış Şehri, Doğruluk Şehri, Orduların Rabbinin Şehri, Tanrının Şehri, Mukaddes Şehir, Yeruşalaym.[188] X. Yüzyılın başında Karai bilginleri Kudüs şehrine 'Beytü'l-makdis', mabedin bulunduğu alana da 'Kuds' diyorlardı. Müslümanların kullandığı İliya ismi Romalılar'ın şehre verdikleri Aelia isminin Arapçalaşmış şeklidir. İslâmî kaynaklarda 'İliyâ medînetü beyti'l-makdis' şeklinde

[185] Nebi Bozkurt vd. "Medine", C. XXVIII, s. 304.
[186] Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî, *Fezâilü'l-Kuds*, (thk.: Cebrail Süleyman Cebbur), Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, II. Baskı, Beyrut, 1400/1980, s. 63-147.
[187] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, C. V, s. 3550.
[188] Ahmet Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'ân-ı Kerim Atlası,* Kaynak Yay., İstanbul, 2010, s. 277.

de geçmekte ve kısaca "İliyâ" veya "Beytü'l-makdis" (Beytü'l-mukaddes) denilmektedir.

Müslümanların Hz. Ömer zamanında şehri fethinden sonra, şehre "Beytü'l-Makdis", "Beytü'l-Mukaddes", "Kuds-ü Şerif", "Medinetü'l-Mukaddese" gibi isimlerin verildiği de ifade edilmektedir.[189]

Kudüs, esasında pek uzağa gitmek demek olan (kuds) den alınmış olarak temizlemek, pek temiz tutmak mânâsınadır.[190] *El-Kuddüs*, Allah'ın en güzel isimlerinden biri olup, temiz, noksan ve eksik sıfatlardan uzak demektir. 'Kuds' aynı zamanda bereket demektir.'Arzu'l-mukaddes' bereketli kılınmış, temizlenmiş yer, 'beytü'l makdis'de temizlenmiş, bereketli kılınmış ev demek olur.[191] "Kur'ân'da Kudüs ismi geçmediği gibi İslâm kaynaklarında bu şehrin adı olarak zikredilen diğer isimlere de rastlanmamaktadır. Ancak müfessirler tarafından, *Kur'ân'daki 'el-Mescidü'l-Aksâ'* (İsrâ (17), l'inci ayeti), *'mübevvee sıdk'* (Yûnus (10), 93'üncü ayeti) ve *'el-arzu'l-mukaddese'* (Mâide (5), 21'inci ayeti) gibi tabirlerle ya Kudüs'teki Beytü'l-mukaddes'in[192] ya da genellikle söz konusu şehrin de içinde bulunduğu Filistin topraklarının kastedildiği belirtilmiştir."[193] "Diğer yandan Elmalılı Muhammed Hamdi âyette geçen el-Mescidü'l-Aksâ'nın mübârek kılındığı haber verilen çevresinden de Kudüs ve civarı olduğunu söylemektedir."[194] "Muhammed Hamîdullah, el-Mescidü'l-Aksâ'nın Beytülmakdis değil semalarda bulunan, meleklerin sürekli Allah'a ibadet ettikleri bir mescid olduğunu ileri sürmüşse de[195] adı geçen mescidle sonradan bu ismi alan caminin değil Hz. Süleyman tarafından yaptırılan Beytülmakdis'in kastedildiği de bilinmelidir."[196]

Kudüs'e ilk yerleşenler, Arapların ilk ataları olarak Amalika kavmidir. Kudüs Kenanilerin bir kolu olan Yebusilerce kuruldu. Bundan dolayı şehrin bir adı Yebus'tur.

---

[189] Rahmi Ay, "Kudüs Şehri Siyasi Tarihi" (Başlangıcından M.S. 135'e Kadar ve Üç Kutsal Dindeki Önemi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitisü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 1997, s.36.
[190] İsfahâni, *el-Müfredat,* s. 598.
[191] İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, C. XII, s. 40.
[192] Taberî, *Camiu'l-beyan* C. XV, s. 16-17.
[193] Râzî, *Mefatihu'l-gayb* C. XI, s. 196-197.
[194] Yazır, *Hak Dini*, C. IV, s. 3144 - 3145.
[195] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* C. I, s. 150-151..
[196] Ömer Faruk Harman, "Mescid-i Aksa", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2002, C. XXVI, s. 323-327.

Kur'an'ı Kerim'e göre İsrailoğulları Mısır'dan atalarının geldikleri topraklara geri dönmek için yola çıktılar. Hz. Musâ, kavminin Kudüs'e girmelerini istedi. İsrailoğulları, Hz. Musâ'nın tüm isteklerine mazeretler uydurarak zorluklar çıkardıkları gibi burada da aynı şeyi yaptılar ve Hz. Musâ'nın isteklerini yerine getirmediler. Bunun üzerine Allah onların bir süre daha çölde kalmalarını murad etti.[197]

İsrailoğulları'nda ilk kral ve komutan olan Talut,[198] damadı Davud'a, kendisi öldükten sonra tahta geçmesini vasiyet etti. Talut'un ölümü üzerine başa geçen Davud'un idaresini bütün İsrailoğulları kabul etti. Daha sonra Cenabı Hak Davud'a peygamberlik ihsan etti.[199] Hz. Davud tahta geçer geçmez büyük bir ordu teşkil eti. Bütün Kenan illerini fethetti. Kudüs'ü de alarak devletin başşehri yaptı daha sonra Kudüs'e büyük bir saray inşaa etti. Mescid-i Aksâ'nın ilk temelini attı ve burada 33 yıl hüküm sürdü.

Hz. Davud'un yerine oğlu Hz. Süleyman geçti (M. Ö. 972 - 932). Bu dönemde Kudüs en parlak günlerini yaşadı. Hz. Süleyman Kudüs'te Mescid-i Aksâ'yı tamamladı, bunun yanı sıra savunma amaçlı çeşitli binalar inşaa etti. Hz. Süleyman'ın vefatıyla dağılan birlik, iki ayrı parçaya bölündü. Kuzeyde İsrail, güneyde Yahuda krallıkları kuruldu.

Filistin M.Ö. 63'te Romalıların istilasına uğradı. Roma prensi Titus, Kudüs'ü işğal edip yıktı. Yahudileri de bütünüyle Kudüs'ten çıkardı. Şehri Roma kimliğiyle yeniden imar etti ve adını "İliya" olarak ilan etti.

Hz. İsâ'nın hak dini tebliğinden ve imprarator Contstantinos'un M.S. 312'de dini kabul etmesinden sonra Kudüs bu defa hrıstiyanlar tarafından kutsal kabul edildi. İslâmi dönemde Kudüs, M. 624 tarihine kadar Müslümanların kıblesi olmuştur. Miladî 620 yılında Peygamberimiz'in Miraca çıkmasıyla Mescid-i Aksâ ve dolayısıyla Kudüs İslâm tarihinde önemli bir yer edindi. Yermük savaşında yenilgiye uğrayan Bizanslılar bölgede hakimiyeti kaybedince müslümanlar Kudüs'ü kuşattılar. Halkın eman dilemesi üzerine Hz. Ömer, Câbiye'ye geldi ve Patrik Sophrouius başkanlığındaki Kudüs heyetinin kabul etti. Cizye ve haraç ödemeleri şartıyla bir ahitname verdi. Böylece Kudüs 637 senesinde barış yoluyla fethedilmiş

[197] el-Maide (5), 20-26; (Sırma, Müslümanların Tarihi, C. I, s. 320.).
[198] Bakara (2), 256-257.
[199] Mehmet Paksu, *Kudüs ve Mescid-i Aksâ, 4. Baskı,* Nesil Yay., İstanbul, Kasım, 2000. s. 12.

oldu.[200] Emevi halifelerinden Abdülmelik b. Mervan Kudüs'e büyük bir önem verdi (H. 685-705). Peygamberimiz'in Miraca çıkarken üzerine bastığı Sahra'nın (büyük kaya parçası) üzerine tek kubbeden meydana gelen Kubbetu's-Sahra'yı yaptırdı.[201] Şehir müslümanlar tarafından fethedildikten sonra adı Kudüs, Kuds-ü Şerif veya Beytu'l-Makdis / mukaddes olmuştur. Bu isimler onun misyonuna uygundur.

Kur'ân'ın ifadesine göre Mescid-i Aksâ'nın etrafı mübarek kılınmıştır.[202] Mübârek kılınan bu yer de Kudüs'ten başkası değildir.

Kur'ân-ı Kerim'de bereketle birlikte anılarak mukaddes topraklara işaret eden bazı ayetler vardır. Kur'ân'da Kudüs'le ilgili direk veya işareten geçtiği düşünülen ayetleri aşağıda zikredeğiz:

(سُبْحَانَ الَّـذِّي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَآ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."[203]

İbn Kesir, bu ayeti; Muhammed'i, Mescid-i Harâm'dan, yani Mekke'deki mescidden Mescid-i Aksâ'ya İlya'daki (Kudüs) mukaddes eve gecenin karanlığında götüren O'dur. O İliyâ ki; İbrahim Halîlullah'tan beri peygamberlerin menbaıdır. Allah'ın salât ve selâmı onun ve diğer peygamberlerin hepsinin üzerine olsun. (*Çevresini mübârek kıldığımız*)'dan murad 'bitkiler ve meyvelerle kutlu kıldığımız' şeklinde tefsir etmiştir.[204]

Elmalılı, bu ayet hakkında; "Mescid-i Aksâ'ya -ki Beytü'l-Makdis'tir- isra etti. o Mescid-i Aksâ ki, havalisini mübârek kıldık-yani çevresini din-ü dünya berekâtiyle bereketlemiştik. Çünkü Musâ'dan İsâ'ya kadar vahiy mehbiti enbiya ibadetgâhı olmuş, hem de enhar ve eşcar, ezhar ve esmar ile donanmış idi. Bu kerre de şerefi İsrâ ile mübâreklendi."[205] şeklinde ifade etmektedir.

Kudüs hakkında bir diğer ayet:

---

[200] Paksu, *Kudüs ve Mescid-i Aksâ*, s. 15.
[201] Paksu, *Kudüs ve Mescid-i Aksâ*, s. 20.
[202] İsrâ (17), 1.
[203] İsrâ (17), 1.
[204] İbn Kesir, *Tefsirul-Kur'âni'l-Azim*, C. IX, s. 4650-4602.
[205] Yazır, *Hak Dini*, C. V, s. 274.

(يَا قَوْمِ ادْخُلُواالأَرْضَ المُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَلاَ تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنقَلِبُوا خَاسِرِينَ)

Ey milletim! Allah'ın size yazdığı kutsal yere girin, ardınıza dönmeyin, yoksa kaybedenler olarak dönersiniz" demişti.[206]

Kadı Beydavi (ö. 1286) zikredilen ayette bildirilen yerin Kudüs olduğunu söylemektedir.[207]

Kudüs hakkında bir başka ayet şöyledir:

"Horlanan, ezilen millete, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularını ve batılarını nasip ettik."[208]

Bazı müfessirler zikredilen âyetteki "doğu tarafı" ile Diyârı-şam'ın (Filistin-Suriye), "batı tarafı" ile de Mısır'ın kastedildiği[209]; bazıları da daha sonra İsrâil soyundan gelen Dâvûd ve Süleyman'ın hâkim olduğu ülkelerin kastedildiği kanaatindedirler.[210] İsrâiloğulları'nın hâkimiyetine verilen bu yer, Mâide sûresinin 21'inci âyetinde "Allah'ın size yazdığı kutsal toprak" diye anılmaktadır. İsrâ sûresinin başında da Kudüs'teki Mescid-i Aksâ'dan bahsedilirken, bu sûrede sözü edilen yer hakkındaki aynı niteleme ile (bâreknâ) "çevresini mübarek (bereketli, verimli) kıldığımız Mescid-i Aksâ..." şeklinde söz edilmektedir. Şu halde İsrâiloğulları'nın hâkimiyetine verilen yer sadece Filistin olmalıdır.[211]

Kudüs toprakları müslümanlar için kutsal sayıldığı gibi diğer iki semavi din olan Yahudiler ve Hristiyanlar için de kutsaldır. Yahudiler için Arz-ı Mev'ud, (vaad edilmiş) mukaddes topraklardır. Hristiyanlar için ise Hz. İsâ ve Hz. Meryem'den dolayı kutsaldır. Tüm İsrailoğulları peygamberlerinin aynı zamanda kendi peygamberleri olması, Hz. Peygamber'in burayı Mekke'deki Mescid-i Harâm'ın ve Medine'deki Mescid-i Nebevi ile birlikte anması, hem de müslümanların ilk kıblesi olmasından dolayı Kudüs toprakları müslümanlarca da kutsaldır.

---

[206] el-Maide (5), 21.
[207] Ömer Faruk Harman, "Kudüs", C. XXVI, s. 324.
[208] el-A'raf (7), 137.
[209] Zemahşerî, *el-Keşşaf,* C. II, s. 149; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkanî el-Havlânî, (1250/1834), *el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, (thk.: Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed), C. II, s. 274., 1380/1960, Kahire.
[210] Râzî, *Mefatihu'l-Gayb*, C. XIV, s. 231.
[211] Karaman vd. *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. II, s. 579-580.

2.2.4. Şam

Şam, İslâm dünyasının Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra ilk akla gelen önemli tarihî bölgelerinden biridir. Kaynaklarda Şam bölgesinin fazîleti ile ilgili çok sayıda hadis rivayet edilmiş ve bu bölgenin kutsiyet ve fazîleti hakkında müstakil eserler yazılmıştır. Hadis ve Siyer kaynaklarında yer alan Şam ifadesinden büyük bir bölgeyi anlamamız gerekmektedir. Halbuki bugün Şam deyince sadece Suriye'nin başşehri olan Dımaşk anlaşılmaktadır. "Dünyanın en eski şehri olduğu iddia edilen Dımaşk'ın Hz. Nûh'un oğlu Sâm veya torunları tarafından tesis edildiğine ve Hz. İbrâhim'in burada doğduğuna dair rivayetler mevcuttur. Dımaşk çevresinde milâttan önce 4000'lere kadar giden yerleşim olduğuna dair arkeolojik kanıtlar vardır. Şehrin isminin kökeni hakkında araştırmacılar farklı yorumlar ileri sürmüştür. Tarihî kayıtlarda Dımeşk milâttan önce 1500 yılından itibaren anılmaktadır. İlk defa Luksor'da Karnak Tapınağı'ndaki yazıtlarda Ta-ms-ku şeklinde kaydedilmiştir. Amarna tabletlerinde ise Akkadca Di-maş-ka olarak geçmekte ve bu ismin Semitik öncesi bir kökene sahip olduğu kabul edilmektedir."[212] "Dımaşk (Dımaşkuşşâm) Kasiyûn dağı ile Bâdiyetüşşâm adı verilen çöl sahası arasındaki Guta vahasında kurulmuştur."[213]

"Hz. Ebu Bekir'in zamanında kazanılan Ecnâdeyn zaferiyle birlikte Suriye ve Dımaşk'ın kapıları M. 634'te müslümanlara açılmıştır. Hz. Ömer devrinde Fihl ve Mercüssuffer savaşlarınınardından Dımaşk'in fethi önünde herhangi bir engel kalmadığından Hâlid b. Velîd, M. 635 tarihinde Mercüssuffer'den kaçan Bizans birliklerinin peşine düşerek onların sığındığı Dımeşk'ı fethetmiştir. Ancak 636 senesinde Herakleios'un bölgeye büyük bir ordu göndermesi üzerine Dımaşk'i boşaltıp Yermük vadisine çekilmiş ve Bizans ordusunu bu defa da hezimete uğratmıştır. Yermük zaferinden sonra Dımaşk kuşatılarak (Zilkade 15 / Aralık 636 tarihinde) ikinci defa fethedilmiştir."[214]

Hz. Osman'ın isyancılar tarafından öldürülmesi ve ardından Suriye Valisi Muâviye b. Ebu Süfyan'ın (ö. 680) Medine'de halife seçilen Hz. Ali'ye karşı bir iktidar mücadelesi başlatmasıyla birlikte Dımaşk siyasî açıdan önem kazandı. Bu mücadelenin sonunda Emevî Devleti'ni kuran Muâviye'nin başşehir olarak Dımeşk'i seçmesiyle şehir 661 yılında başkent oldu.

---

[212] Cengiz Tomar, "Şam", *DİA*, *Diyanet Vakfı Yayınları*, 2010, C. 37, s. 311.
[213] Tomar, "Şam", C. 37, s. 311.
[214] Tomar, "Şam", C. 37, s. 311.

Dımaşk, 1521 yılından itibaren kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine geçti ve Osmanlı Devleti'nin bir vilayet merkezi olduktan sonra "Dımaşk" olarak bilinen adını da Arapça kaynaklarda bütün Suriye bölgesini ifade etmek için kullanılan "Şam"'a bıraktı. Günümüzde Türkçe'de Dımaşk yerine hala Şam adı kullanılmaktadır.[215]

"Kur'ân'da 'arz-ı mukaddese'[216], 'bereketli arz'[217] gibi ifadelerle anılan ve İsrâiloğulları için yaratıldığı belirtilen bu yerin neresi olduğu açık olarak bildirilmemiştir. Nitekim bu âyetlerin tefsirinde çeşitli yerler üzerinde durulmuş, bazı âlimler bu yerin Şam ve Mısır, bazıları Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs ve Lübnan dağı çevresi olduğunu söylerken diğer bazı alimler de kesin bir yer belirtmenin doğru olmayacağını, ancak Fırat ile Mısır arasında bir yer olması gerektiğini ifade etmişlerdir."[218] Şam diyarı, Ayet-i Kerime'lerde açıktan olmasa da işareten mübârek ve mukaddes olarak nitelendirildiği kanatini taşımaktayız.

Kur'ân'da Şam'a delalet ettiği ileri sürülen ayetlerden bazıları şunlardır:

(وَاَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْاَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَاۖ)

"Hor görülüp ezilmekte olan o kavmi de (İsrâiloğulları) içini bereketlerle doldurduğumuz ülkenin doğu taraflarına ve batı taraflarına (tamamına) mirasçı kıldık."[219]

İbn Cerîr Taberî, Kurtubî, Vahidî ve Râzî gibi müfessirler bu ayeti (el-A'raf (7), 137.) Bilâdü'ş-Şam'a bir referans olarak yorumlamaktadırlar.[220] Taberî, bahsi geçen ayette yer alan kutsal toprak kavramının Kudüs ve onun çevresi ile Irak'tan Mısır'a ve Mekke'ye kadar uzanan toprakları ihtiva eden Şam bölgesinin, tamamının kutsal toprak olduğuna dair birçok rivayeti zikrederek bu bölgeye bazı müfessirlerce Mekke'nin de katılmasına itiraz eder ve burada işaret edilen toprakların Şam, özellikle de Kudüs ve civarı olması gerektiğini söylemektedir.[221]

---

[215] Tomar, "Şam", C. 37, s. 311.
[216] el-Maide (5), 21.
[217] Enbiyâ, (21), 71, 81; el-Kasas (28), 30; Sebe' (34), 18.
[218] Abdurrahman Küçük, "Arz-ı Mev'ud", *DİA,* Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, C. III, s. 443.
[219] el-A'raf (7), 137.
[220] Örenç, Hadislerde Kutsal Mekan Algısı, s. 254; (Khatip, "Kur'ân'da Kuds" s. 125.'ten naklen.).
[221] Taberî, *Câmiu'l-Beyan,* C. IX, s. 27- 28; C. II , s. 256.

Kurtubî, Maverdî (ö. 1058), Zemahşerî (ö. 1144), İbni Kesîr, Bilmen ve Sâbûnî Hasan Basrî ve Katâde'den gelen rivayete göre ayette yer alan "…*o ülkenin doğularına ve batılarına...*" ifadesinden kastın Şam olduğu görüşündedirler.[222]

İbn Aşûr (ö. 1973), burasının Biladi'ş-Şam olduğunu sınırlarının ise Kızıldenizin kuzey doğu sahillerinden başlayıp Akdeniz sahillerine Irak, ve Türkiye sınırına kadar ulaştığını belirtir.[223]

Sâbûnî Şam'ın bir çok mal ve meyve ile bereketli kılınmış olduğunu,[224] Bilmen ise, bir çok peygamberin Şam diyarına hicrete muvaffak edilmesini, yine Şam havalisindeki mübârekliğin ise bir çok zatların orada Peygamberliğe nail olduklarını, vahyi ilahiyeyi neşre çalışmış olduklarını belirtir. Ayrıca Hz. İbrahim'e Hz. İshak ile Hz. Yakub'un orada ihsan buyrulmuş olduğundandır. Yine o havalinin feyz ve bereketi pek çok olduğu suları, ağaçları, meyveleri pek mevzul olduğu; buradaki feyiz ve bereketin nedenini de ucuzluk ve erzakça vüs'at olarak tefsir etmiştir.[225]

Kur'ân'da mübarek kılınmış (bereketler verilmiş) bir yer olarak bildirilen fakat, neresi olduğu hakkında açık bilgi verilmeyen yerlerden birisi de Hz. İbrahim ve Hz. Lut'un kurtarılarak ulaştırıldıkları yeri anlatan Enbiyâ (21), 71'inci ayetidir:

(وَنَجَّيْنَاهُ وَلُوطاً اِلَى الْاَرْضِ الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا لِلْعَالَمِينَ)

"Onu da Lut'u da kurtarıp herkes için bereketli kıldığımız yere ulaştırdık."[226]

Hz. Lut, Hz. İbrahim'in yeğeni olup, ona ilk iman eden ve onunla birlikte zalimlerin elinden kurtarılan[227] bir peygamberdir. Hz. İbrahim ile Hz. Lut'un birlikte kurtarılmış olduğu kutlu yerin neresi olduğuna dair çeşitli görüşler bulunmaktadır:

İbn Kesir (ö. 1373), bu yerin Şam olduğunu belirtmekterek Katâde'nin şu tespitini nakletmiştir: "Onlar Irak ülkesinde idiler. Şam'a doğru çıkıp kurtuldular."[228]

---

[222] Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. IX, s.316; (Ebi Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el Basrî el-Maverdi, *en-Nüket ve'l-Uyun Tefsir-i Maverdi*, Dar'u-l-Kutübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y, C. II, s. 251-255); (Zemahşeri, *el-Keşşâf* C. II, s. 498; İbn Kesîr, *Tefsirül-Kur'ani'l-Azim*, C. IX, s. 418); (Sabûnî, *Tefsirlerin Özü,* C. I, s. 345.).
[223] İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-tenvir*, C. IX, s. 25-27.
[224] Sabûnî, *Tefsirlerin Özü*, C. I, s. 345.
[225] Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, C. II, s. 1081.
[226] Enbiyâ, (21), 71.
[227] Enbiyâ (21), 71.
[228] İbn Kesir, *Tefsirül-Kur'âni'l-Azim*, C. IX, s. 418.

Taberî, Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 239), Kurtubi, Begavî (ö. 1122), Şankıti, İbn. Atiyye, Zuhayli Şam bölgesi olduğu görüşündedir. [229]

Zuhaylî, ayetin tefsirinde, Allah Teâlâ'nın Hz. İbrahim'e verdiği nimetlerden biri, onu Irak'tan mukaddes diyar olan Şam bölgesine hicret etmek suretiyle kurtarıp mübârek diyara ulaştırdığı yerin Şam olduğunu, ayrıca mübârek kılındığı ifade edilen Irak'tan Filistin'e kadar olan bölgeyi, peygamberler sebebiyle mübârek kıldığı, ayrıca topraklarının verimliliği, ağaç ve nehirlerinin çokluğu sebebiyle bereketli kıldığı, dolayısıyla dünya ve ahiret hayırlarının toplandığı yer olduğu, mahşerin kurulacağı ve amel defterlerinin dağıtılacağı yerin orası olduğu ve Hz. İsâ'nın oraya ineceği, ve Mesih'in, Deccal'ı orada helak edeceği yerin Şam olduğu görüşlerini aktarmaktadır.[230]

Hz. İbrahim ve Hz. Lut'un düşmanlarından kurtarılıp Allah tarafından yerleştirildikleri bereketli toprakların Şam arazisi olduğu görüşü ağırlıktadır.[231]

Şam'la ilgili bir diğer ayet:

فَاَنْشَاْنَا لَكُمْ بِهٖ جَنّٰتٍ مِّنْ نَّخِيْلٍ وَّاَعْنَابٍۙ لَكُمْ فِيْهَا فَوَاكِهُ كَثِيْرَةٌ وَّمِنْهَا تَاْكُلُوْنَۙ وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُوْرِ سَيْنَاۤءَ تَنْۢبُتُ بِالدُّهْنِ وَصِبْغٍ لِّلْاٰكِلِيْنَ

"O su sayesinde sizin için, çok sayıda meyvelerin bulunduğu, yiyip beslendiğiniz hurma bahçeleri, üzüm bağları; kezâ Sîna dağında yetişen, hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık veren bir ağaç (zeytin ağacı) meydana getiririz."[232]

Zuhayli' ye göre Tur-i Sinâ, Şam diyarında olup Allah'ın Musâ'ya hitap ettiği dağdır.[233]

فَلَمَّا اَتٰىهَا نُوْدِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنِّي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِيْنَۙ)

[229] Taberî, *Camiu'l-Beyan*, C. III, s. 499, 500; Ebi İshak İbrahim b. es-Serri ez-Zeccac, *Tefsir-i Ez-Zeccac*, Beyrut, 1988, C. III, s. 397-399; Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. IX, s. 316; Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el- Begavî, *Tefsir-i Beğavi*, Dar'u İbn Hazm, Beyrut, Lübnan, 1423 H., C. V, s. 328-329. Muhammed Emin b.Muhammed Muhtar Şankıtî, *Advau'l-Beyan fi İzahil- Kur'âni bil-Kur'ân*, Dar'u Alimu'l-fevaid, ty., y.y., C. III, s. 478.

[230] Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münir*, (çev.: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy vd.), Risale Yay., İstanbul, 2014, C. IX, s. 80-83.

[231] Taberî, *Camiu'l-Beyan*, C. XVI, s. 310.

[232] el-Mü'minun (23), 20.

[233] Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münir*, C. IX, s. 281- 286.

"Oraya gelince, o mübarek yerdeki vadinin sağ tarafından, (oradaki) ağaç yönünden kendisine şöyle seslenildi: "Ey Musâ! Muhakkak ki ben yalnızca âlemlerin rabbi olan Allah'ım." [234]

Zuhayli, Hz. Musâ'ya ilahi nida ve ilâhî mesajların sunulduğu Mukaddes Vadideki mübârek yerdeki, vadinin sağ tarafının çevresinin, bereketli ve hayırlı Şam diyarı olduğu, şeklinde açıklamıştır.[235] Buradaki mübârekliğin esas sebebi ise bu muazzam olayın vuku bulduğu ağaç ve vadi ve çevresindekilerin burada olması ve olayın kendisinde meydana gelmesidir. Bu muazzam olay; Allah'ın Musâ'ya hitap etmesi, Onu rasül olarak göndermesi ve O'nun elinde mucizeler ortaya koymasıdır.[236]

وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْقُرَى الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا قُرًى ظَاهِرَةً وَقَدَّرْنَا فِيهَا السَّيْرَ سِيرُوا فِيهَا لَيَالِيَ وَأَيَّاماً) (آمِنِينَ

"Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. "Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin" dedik."[237]

Dahhâk b. Mezâhim (ö. h.767) es-Sebe' (34), 18'inci ayetindeki karyeleri, "Medine ve Şam arasındaki Arap karyelerdir-Şam Karyesidir." şeklinde görüş belirtmiştir.[238] Kurtubi, Medine ve Şam[239] arası şeklinde tefsir etmiştir. Mâverdî, Nüket ve'l-uyun'da, Sana'nın köyleri Me'rib ve Şam'ın arasındaki karyelerdir. şeklinde tefsir etmiştir.[240] Çantay, bu memleketlerin Şam kasabaları (Beyzâvî-Celâleyn) Sebe'den Şam'a kadar bitişik kasabalar (Celâleyn, Medârik) olduğu şeklinde tefsir etmiştir.[241] Kurtubî, Yemen ve Şam arası şeklinde tefsir etmiştir. İbni Kesir, bu kasabaların Şam'ın çevresindeki şehirler olduğunu ve ayetin anlamının - "onlar Yemen'den Şam'a kadar açık ve birbirine bağlı kasabalardan geçip gidiyorlardı, - demek olduğunu belirtmektedir.[242]

---

[234] el-Kasas (28), 30.
[235] Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münir*, C. X, s. 239 - 247.
[236] Zuhaylî, *et-Tefsiru'l-Münir*, C. X, s. 239 - 247.
[237] Sebe' (34), 18.
[238] Ebü'l-Kasım Dahhâk b. Müzahim, (ö. H.105) *Tefsir-i Dahhâk*, (thk.: Muhammed Şükrü Ahmed Zaviye), Dar'u-s-Selam, Kahire/Mısır, 1999, C. I, s. 684-686.
[239] Kurtubî, *el-Camiu li- Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. IV, s. 298 - 300.
[240] Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyun-Tefsir-i Maverdî*, C. V, s. 444-446.
[241] Hasan Basri Çantay, (ö.1953), *Kur'ân-ı Hakim ve Meâli Kerim*, Akgün Matbaası, İstanbul, 1953, C. II , s. 731.
[242] İbni Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, Çağrı Yay., İstanbul, 1985, C. XII, s. 6644.

Netice olarak yukarıdaki ayetlerin ışığında müfessirler, ayetlerde işaret edilen kutsanmış ve mübârek kılınmış yerin Şam beldesi olduğu yönünde görüş belirtmişler, ayrıca bu konuda ittifak olduğuna eserlerinde yer vermişlerdir.

2.3. KUTSANAN DİNİ YERLER

2.3.1. Mescid-i Haram (Kâ'be)

"Kâ'be, Müslümanların kıblesi ve yeryüzünde ibadet için inşa edilen ilk mescidtir.[243], Sözlükte "dört köşeli veya küp şeklinde olmak" anlamındaki ka'b (كعب) kökünden gelen kâ'be "küp şeklinde nesne" demektir. Mekke şehrinde Mescid-i Harâm'ın ortasında bulunan Kâ'be yaklaşık 1, 5 m. genişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiştir. Dıştan dışa 10, 70 × 12 m. ölçüsünde ve 15 m. yüksekliğinde olan duvarlar 1, 25 m. kalınlığındadır. Temeller, tavaf alanı (metâf) yüzeyinden 22-27 cm. arasında değişen yükseklikte yukarı çıkmış ve duvarlar 25 cm. kadar içeriden başlatılarak temellerin dışarıda kalan kısmının üzeri 45º meyilli mermer levhalarla kaplanıp duvarlarla birleştirilmiştir. Yanları da mermer kaplama olan ve "şâzervân" adı verilen bu kısma Kâ'be örtüsünü tutturmak için bakır halkalar konulmuştur. Mekke'nin çevresindeki dağlardan getirilmiş bazalt parçalarıyla yapılan duvarların dış yüzlerinde değişik boyutlarda 1614 taş yer almaktadır."[244]

Kâ'be'nin merkezinden dört köşesine (rükn) çekilecek hatlar yaklaşık olarak dört ana coğrafî yönü gösterir. Bunlardan doğu yönünü gösteren köşeye Rüknü Hacer-i Esved, güneyi gösteren köşeye Rüknü'l-yemânî, batıyı gösteren köşeye Rüknü'l-garbî, kuzeyi gösteren köşeye de Rüknü'l-ırâkî denilir. Bazı kaynaklarda kuzey köşesi, birçoğunda ise batı köşesi ayrıca Rüknüşşâmî diye adlandırılmaktadır. Doğu köşesinde yerden 1, 5 m. yükseklikte, gümüşten bir mahfaza içinde tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belli eden Hacer-i Esved bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarında Hacer-i Esved'e 2 m. mesafede ve yerden 1, 92 m. yükseklikte Kâ'be kapısı, kuzeybatı duvarının önünde de iki ucu Rüknüşşâmî ile Rüknülırâki'den 2 m. kadar mesafede olan ve "hatîm" denilen yarım daire şeklinde, 1, 31 m. yüksekliğindeki duvarla çevrili hicr yer almaktadır. Hacer-i Esved ile Kâ'be kapısı arasında kalan 2 metrelik kısma "mültezem", Rüknülyemânî ile batı duvarı

[243] Al-i İmran (3) , 96; Buhârî, Enbiyâ. 10 hadis no: 3366.
[244] Sadettin Ünal, "Kâ'be", *DİA, Diyanet Vakfı Yay.*, İstanbul, 2001, C. XXIV, s. 14-21.

üzerindeki Haccâc tarafından kapatılan kapı arasında kalan kısma da "müstecâr" denilir.[245]

Kâ'be, İslâm'da mekânsal olarak kutsallığın ve mübârekliğin en yoğun yaşandığı yerdir. Kâ'be'nin kutsallığı ve mübârekliği çok sayıda ayet ve hadislerle belirtilmiş, ayrıca bu mukaddeslik ve mübâreklik bugüne dek yaşanarak fasılasız olarak gelmiştir. Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği; *"İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: 'Ey bizim Kerim Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin"*[246], ayetiyle bildirilen, yine *"Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir"*[247] ayetiyle kendisine bir yol bulup güç yetirenlerin ziyaret etmesi farz kılınan, Mescid-i Harâm'ın ortasında aslı itibariyle dikdörtgen (şu an itibariyle kare/küp görünümünde) tarzdaki mukaddes yapıdır.[248]

Kur'ân-ı Kerim'de onbeş yerde Mesid-i Harâm tabiriyle Kâ'be, kastedilir. Bugün ise "Mescid-i Harâm" denildiğinde Kâ'be'yi kuşatan mescid anlaşılmaktadır. Buraya Halk arasında "Harem-i Şerif" de denilir. Kur'ân'da Kâ'be ismi iki yerde geçmektedir,[249] diğer yerlerde ise niteleyici olarak işareten geçmektedir. Kâ'be'nin isimleri olarak kaynaklarda şu adlar geçmektedir: Dörtgen yapısından dolayı, *Kâ'be*,[250] mutlak olarak *el-beyt*,[251] ayette zikredilen *"Tahhir Beytiye"*[252] cümlesinden dolayı Beytullah, ayette bizatihi bildirilen *el-beytü'l atik,*[253] yine ayette bildirildiğinden dolayı *el-beytü'l-haram*,[254] *el-beytü'l-muharram,*[255] *el-mescidü'l-haram,*[256] *el-beytü'l-ma'mur.*[257] Ayrıca Kâ'be'ye isim olarak *Benine*, kendisiyle

[245] Ünal, "Kâ'be", C. XXIV, s. 14-21.
[246] Bakara (2), 97.
[247] Âl-i İmran (3), 97.
[248] Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif,* Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1340/1921, s. 16.
[249] Maide (5), 95-97.)

[250] el-Maide (5), 95-97.
[251] Bakara (2) , 125-127, 158; Al-i imran (3) , 96-97; Enfal (8) , 35; el-Hac (22) , 26; Kureyş (106) , 3.
[252] el-Hac (22) , 26.
[253] el-Hac (22) , 29, 33.
[254] el-Maide (5) , 2, 97.
[255] İbrahim (14) , 37.
[256] Bakara (2) , 144, 149, 150; el-Maide (5) , 2; et-Tevbe (9) , 7, 19, 28.
[257] et-Tur: (52), 24.

alay edenleri perişan ettiği için *Hâtime*, isimleri verildiği gibi kaynaklarda *Kâdis, Nâzır, Karye-i Kadîme* gibi isimler de verilmektedir. Bu isimlerin bazıları Mekke'nin isimleri ile birleşmekte, her ikisi içinde müşterek olarak kulanılmaktadır.[258] Kâ'be'ye adının yücelmesi, yeryüzündeki evlerin en şerefli ve fazîletli olması sebebiyle bu ismi (Kâ'be) aldığı öne sürülmektedir. Kâ'be'nin bu şekli, bütün biçimler içerisinde en ideal formdur. Küp şekli, bütün değişkenlik ve hareketin bozulmaz bir denge haline dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından bir dengeyi, ruha sükûnet veren bir ezeli ve ebedilik fikrini simgelemektedir.[259] Kâ'be'nin harem özelliğine dikkat çeken A. Wensinck Kâ'be hakkında şunları söylemektedir: "Kâ'be bir mabede has olan bütün evsâfı ziyadesiyle hâizdir. Evvela Kâ'be kendi civarında bulunan bütün mıntıkayı mukaddes topraklar haline getirmiştir. Şehrin etrafında taşlarla işaret edilmiş mukaddes bir mıntıka (harem) vardır. Harem de İlâhî sulh ve masûniyet hâkimdir. Kâ'be bir iltica yeridir. Buraya iltica eden herkes emniyette olur. Ayrıca Kâ'be'nin gördüğü hürmet bina ile alakalı her şeye teşmil edilmektedir. Bunlar arasında Haceru'l-Esved, Mizâb, Mültezem ve Zemzem vardır."[260]

Kâ'be tüm bu özellikleriyle meşruluğunu yüce Allah'tan almış, peygamberler vasıtasıyla bu meşruiyetinin hususiyetleri vahiyle belirlenmiş, bu doğrultuda kendisinde özel ibadetler ve davranış biçimleri istenmiş, tüm bu istenenlerin yapılması halinde de emniyet, rızık bolluğu gibi maddi, Kur'ân, Sünnet ve tevhidin getirdiği hidayet gibi bireysel, toplumsal ve sosyal manevi bereketlerin kaynağı olduğu ve kıyamete dek de bu görevleri ifa edeceği bir mekandır. Kâ'be dünyevi ve uhrevi, bireysel ve toplumsal sembol ve simge özelliği taşıyan; maddeten ve manen temiz tutulması, zalim ve zorbalardan, şirk ve zulümlerden, günahlardan, Allah'a itaatsizlikten uzak olunması emredilen yeryüzünün en kutsal ve mübârek mekânıdır.

Nitekim yeryüzünde ilk mübârek kılınan mekânın Kâ'be olduğunu Allah şöyle belirtmektedir:

اِنَّ اَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكاً وَ هُدًى لِلْعَالَمِينَۚ

"Şüphesiz alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (ma'bed) Mekke'deki (Kâ'be)'dir."[261] Bu ayete göre Kâ'be yeryüzünde bilinen

[258] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* s. 22 - 26.
[259] Sadık Kılıç, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 69.
[260] Wensinck, A. J, "Kâbe", *İ.A,* Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1925, C. VI, s. 9-15.
[261] Al-i İmran (3) , 96.

en eski mesciddir. Ayrıca Hz. Peygamber de bu gerçeği şöyle dile getirmiştir: "Yeryüzünde ilk Mescid Mescid-i Harâm"dır.[262]

"Mekke ve Kâ'be, Hz. İbrahim'den beri Hac için ziyaret edilmesi emredilmiş mekânlardır: "Hani biz İbrahim'e Kâ'be'nin yerini, *"Bana hiç bir şeyi ortak koşma; evimi tavaf edenler, namaz kılanlar, ruku ve secde edenler için temizle"* diye belirtmiştik. İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler."[263]

"Allah Teâlâ Kâ'be için iki yerde "evim" demiş, onu kendine izafe etmiş, ayrı bir şeref vermiştir."[264]

Kâ'be, Allah ile kulları arasında iletişim aracı olan bir makam olarak kendisinden daha fazlasına işaret eden yerin ismidir. Kâ'be sembolünün somut yönünü oluşturan unsurların başında, ona ev vasfının atfedilmesi gelmektedir.[265] İnsanoğlunun yaşadığı tecrübelerden belki de en önemlilerinden birisi, kendisini tehlikeden, soğuktan, sıcaktan vs. koruyan bir ev inşa etmesi, yeryüzünün diğer kısımlarından belli özelliklerle ve bir eşikle ayrılan bir mekânı, bir merkezi mesken tutmuş olmasıdır. Nasıl ki, bir kimsenin evine ziyaret, yardım dileme veya diyalog kurmak için gitmek, o kişiye karşı bir tazim, saygı vs. ifade ediyorsa, Allah'a isnad edilen evi ve mekânı ziyaret de benzer anlamları içermektedir. İşte bu sebeple insanların diğer mekânlardan ayrı ve özel mekân edinme gibi fıtri duygularından kaynaklanan ev tecrübesi, Kâ'be sembolünün somut yönünü oluşturan en önemli unsurlardandır.[266]

Ayrıca Kâ'be için sembolik olarak onun "beytullah" oluşundan hareket ederek, eve isnad edilebilecek her türlü anlamın Kâ'be'de yansımasını görmek; evin sembolize ettiği şeylerde Kâ'be'nin de benzer sembolleri içerdiğini söylemek; ev sahibi ile Allah, misafir ile Beytullah'ı ziyaret eden arasında analojik bağlantılar kurmak mümkündür.

"Mescid-i Harâm, Mescid-i Resül ve Mescid-i Aksâ dışında hiç bir mescide sefer edilmesi doğru değildir."[267] Bu hadis-i şerifte belirtildiği gibi, hususi olarak

[262] Müslim,"Mesacid", 1.
[263]el-Hac (22), 26-27.
[264] Bakara (2), 125; el-Hac (22), 26.
[265] Güneş, *Kutsallık*, s. 153.
[266] Ömer Faruk Yavuz, "Kur'ân'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *Milel ve Nihal-İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. III No:2 (Haziran 2006), s. 53-54.
[267] Buhari, "Fadlu's salati fi Mescidi Mekke ve'l Medine" 1, 6; Müslim "Hac" 415.

ibadet ve daha çok sevap için ziyaret edilmesi tavsiye edilen mekânların başında gelmektedir. Bu husus da Kâ'be'nin diğer mekânlardan üstün olduğunu, Allah'ı ve dinini sembolize ettiğini, Allah'a karşı sorumluluklar ne ise, Allah'ın işaret ettiği bir şeye karşı da sorumluluğun o demek olduğunu göstermektedir. Hac için olduğu gibi namaz için de Allah'ın yeryüzünde işaret ettiği, açıkça gösterdiği mekân Kâ'be'dir. Namazlarda Kâ'be'ye dönmek zorunludur. Kâ'be Müslümanların kıblesidir.[268]

"(Bundan böyle), yüzünü Mescid-i Harâm yönüne çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzünüzü hep onun yönüne çevirin."[269]

Burada gözardı edilmemesi gereken esas husus, Allah'ın belirlediği ve seçtiği kutsal mekâna dönmenin bizzat kendisi kutsal değildir; kutsal / övgüye değer ve yüce olan husus, Allah'ın emirlerine içten itaat etmektir: Emir ve talep edilen mekâna ve yöne dönme, Allah'ın emirlerinin yerine getirilmesinde bir aracı unsurdur. Bizzat bir ilaha dönme değildir.*"Doğu da, Batı da (tüm yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır. Şüphesiz Allah'ın lütfu ve rahmeti geniştir, ilmiyle her şeyi kuşatır."*[270] ayeti kıblenin Allah'ın emriyle mübârek ve mukaddes olduğunu; hiç bir mekânın bizatihi / kendisinden kaynaklanan bir kutsallığa sahip olmadığını; mekânların ancak Allah'ın emriyle mukaddes olduklarını; şu ya da bu mekâna yönelmede esas olan Allah'ın emri olduğunu göstermektedir.

"Allah Kâ'be'yi, o hürmete layık mabedi, insanların din ve dünya hayatları için bir nizam vesilesi kılmıştır."[271] ayeti Kâ'be'ye hürmet etmenin gerekliliğini ifade etmektedir. Kâ'be yukarıda saydığımız tüm bu özellikleriyle meşruluğunu Allah'tan almış ve peygamberler vasıtasıyla bu meşruiyetinin hususiyetleri vahiyle belirlenmiştir. Bu doğrultuda kendisinde özel ibadetler ve davranış biçimleri istenmiş, bireysel, toplumsal ve sosyal manevi bereketlerin kaynağı olduğu bildirilmiştir. Kâ'be dünyevi ve uhrevi, bireysel ve toplumsal sembol ve simge özelliği taşıyan, madden ve manen temiz tutulması, şirk ve zulümlerden, günahlardan, Allah'a itaatsizlikten uzak olunması emredilen yeryüzünün en kutsal ve mübârek mekânıdır.

---

[268] Bakara (2) , 149.
[269] Bakara (27) , 144.
[270] Bakara (2) , 115.
[271] el- Maide (5) , 97.

Kâbe'nin İnşâsı

Kâ'be'nin ilk defa ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hususunda ihtilâf vardır. Bazı tarihçiler Kâ'be'nin inşasını Hz. Adem'e kadar götürmekte[272] hatta Katâde'den gelen bir rivayette Kâ'be'nin Hz. Adem döneminde gökten indirildiği ifade edilmektedir.[273]

Fakat Kur'ân'da Kâ'be'nin Hz. İbrâhim'den önce kim tarafından inşa edildiği hususunda herhangi bir bilgi yoktur.

Bazı Kaynaklar, Hz. Adem'in Hint diyarına, Hz. Havvâ'nın da Mekke toprağındaki Cidde'ye indirildiğini, buluştukları yere Arafat dendiğini, Hz. Havvâ'nın O'na orada yaklaşmış olduğu için Müzdelife adı verildiğini içeren rivâyetleri verdikten sonra rivayetlerin zayıflığına dikkat çekmektedir.[274] Kaynaklar Hz. Adem'in Mekke'ye geldiğini, meleğin ona Kâ'be'nin yapımını tamamlamasından sonra bütün hac amellerini öğrettiğini, Hz. Adem'in de Kâ'be'yi tavaf ettiğini nakleden haberlere genişce yer vermektedir.[275] Yine kaynaklarda Kâ'be'nin yerinin Hz. Adem zamanında mevcut olduğunu, onu meleklerin ve bazı peygamberlerin tavaf ettiğini ifâde eden rivâyetler de vardır.[276] Bu nevi rivayetler tarih kitaplarında çok geniş ve teferruatlı bir şekilde olsa da, sened itibariyle çok zayıftır. Ancak Hz. Adem'den itibaren Kâ'be'nin kutsiyeti hususunda genel bir kabul bulunmaktadır.

Bu âyetlerden Kâ'be'nin Hz. İbrâhim'den önce de var olduğu, ancak yıkılıp uzun zaman içinde yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrâhim tarafından bulunarak yeniden yapıldığı görüşüne bir delil bulunduğu düşünülse de bu görüş zayıftır. Çünkü Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in (as) "kabenin temellerini yükseltmesi" onu yeni inşa ediyor olmasına mani değildir.

Kâ'be'nin Hz. İbrâhim'den sonra kaç defa yeniden yapıldığı hususu da ihtilâflı olmakla birlikte genelde benimsenen görüş Amâlika, Cürhüm ve daha sonra Hz. Muhammed'in dedelerinden Kusay b. Kilâb tarafından olmak üzere üç defa inşa

---

[272] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı", s. 157.
[273] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı", s. 158.
[274] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı", s. 158; (Fâkihî, Ahbâru Mekke, C. IV, s. 312; Ali b. Muhammed İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, Dâru Sâdır, 1402/1981, Beyrut. C. I, s. 37.'den naklen.).
[275] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı", s. 158. (Ezrakî, Ahbâru Mekke, s. 32-41; Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, (310/923), *Târîhul-Ümem ve'l-Mülûk*, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, Beyrut. C. II, s. 450.).
[276] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, 1979, Beyrut, C. I, s. 63.

edildiği şeklindedir. Kusay, o güne kadar damı bulunmayan Kâ'be'nin üzerini hurma dallarıyla örtmüştür. Ayrıca Onun zamanına kadar insanlar Mescid-i Harâm'a tazimlerinden dolayı onun yakınında ev yapmaktan çekinirler ve Mekke vadisinde ondan uzak bir yerde evlerini yaparlardı. Kusay İbn-i Kilab'ın eline Mekke emirliği ve Kâ'be'ye hizmet etme işi geçince O, Kâ'be'nin etrafına ev yapmaları için insanlara izin verdi. Onlarda Kâ'be'nin her tarafını ihata eden daire şeklinde binalarını yaptılar ve Kâ'be'nin çevresinde, günümüze kadar tavaf yeri olarak bilinen küçük bir saha bıraktılar.[277] Kureyş'in 605 yılında yaptığı yeniden inşa sırasında Hz. Muhammed'in, amcası Abbas ile birlikte taş taşıdığı ve bu arada Hacerülesved'i yerine koyma şerefini paylaşamayan Kureyş kabileleri arasında çıkması muhtemel bir çatışmayı önlediği bilinmektedir.[278]

Cahiliye'de Kâ'be'nin Kutsallığına Karşı Duyulan Hassasiyet

Kâ'be'nin tesis edildiği ilk günden bu güne kutsal bir mekân olarak kabul gördüğü bir gerçektir. Hatta onun bu kutsallığına atfen İslam öncesi Cahiliye döneminde bile özel bir tutum sergilendiği görülmektedir. Şöyle ki:

Hz. Peygamber'in Mekke'yi harem ilan etmesinden önce dahi Cahiliye devri insanlarının Mekke'nin haremliğini iyi bildikleri, oraya sığınan bir kimseye saldırmayıp, halkına da "Ehlullah" (Allah'ın halkı) dedikleri tarih ve tefsir kaynaklarında dile getirilmektedir.[279]

Arapların cahiliye döneminde Kâ'be üzerine yemin etmeleri de onu kutsal kabul etmelerinin en belirgin özelliklerindendir. Hz. Peygamber bunu da düzeltti ve şöyle dedi: *"Kim Kâ'be'ye yemin etmek istiyorsa Kâ'be kelimesinin yanına -Rabbini- de katsın!" yani -"Kâ'be'nin Rabbine"*- desin.[280]

Yine nakledildiğine göre Kusay zamanında Mekke sakinleri, bu bölgenin mukaddesliğine riayet için ağaçlara dokunmazlardı. Hatta öyleki bu ağaçlar Mekkelilere evleri içinde bile sıkıntı veriyorlardı.[281]

---

[277] Kerrare, *Mekke Medine ve Hac*, s. 188.
[278] Salim Öğüt, "Hacerü'l-Esved", *DİA,* Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 1996, İstanbul, C. XIV, s. 433-435.
[279] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. III, s. 435- 436.
[280] Seyyid Süleyman Nedvi, *Büyük İslâm Tarihi,* Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984, C. IV, s. 376.
[281] Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik İbn Hişam, *es-Siretü'n-Nebevî,* 1963, Kâhire. C. I, s. 194.

Mekke'liler Kâ'be'yi tamir etmek için yıkmaya bile teşebbüs edemediler. Fakat sonra Hz. Muhammed 35 yaşlarında iken, bir gün Kâ'be buhardanlıklarla tütsülendirildiği esnada, rüzgar sebiyle alev alan örtüler yüzünden Kâ'be ateşler içinde kaldı. Kısa zamanda Şehir Meclisi, yeniden inşaat işine girişmek üzere toplandı. Bütün ahaliden bu iş için özel bir katılma payı istenmesine herkes mutabakat gösterdi. Gayri ahlaki yollardan elde edilmiş kazançların hiç birinin bu işte hediye olarak kabul edilmemesine karar verildi.[282] Bunun üzerine Ebu Vehb (Peygamberimizin babasının dayısı), "Ey Kureyş, Kâ'be inşaatına temiz olan mallarınızdan başkasını koymayın. Ona gaspedilmiş veya tefecilik yoluyla kazanılmış paranız girmesin. Eşkıyanın soygunculukla elde ettiği para da bu işe karışmasın"! dedi.[283] O günlerde Mekkeliler bir yandan Kâ'be'nin imarına çalışır ve hacılara ücretsiz olarak su ve yemek dağıtırlardı.[284]

Mekkeliler Kâ'be'yi ve etrafını putlarla doldurmalarına rağmen hiçbir zaman onu bu putlara nisbet etmemişler, daima Beytullah olarak görmüşlerdir. Fakat kendilerini Allah'a yaklaştırdığına inandıkları putlara kurban kesip dua etmekten de vazgeçmemişlerdir.[285]

Bütün bunlar da gösteriyor ki Kur'ân'da Allah'ın cahiliye dediği bir düzene kan ve can veren bu insanlar bile Kâ'be'ya karşı duyulan saygı ve hürmette kusur etmezlerdi.

Kâ'be'nin kutsal ve mübârek bir mekân oluşunun nedenleri şöyle özetlemek mümkündür:

Alemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (ma'bed) Mekke'deki (Kâ'be)'dir.[286]Ayrıca Hz. Peygamber tarafından da bu gerçek "Yeryüzünde ilk Mescid-i Mescid-i Harâm"dır.[287] şeklinde ifade edilmiştir. Kâ'be için iki yerde "evim" demiş, onu kendine izafe etmiş, ayrı bir şeref vermiştir.[288] Namaz için kıble olarak mutlaka kıbleye yönelmek gereklidir. [289]

[282] Muhammed Hamidullah, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, Beyan Yay., İstanbul, 2005. C. I, s. 69.
[283] İbni Hişam, Sire, C. I, s. 194.
[284] Ünal, "Kâ'be" C. XXIV, s. 14.
[285] Ünal, "Kâ'be" C. XXIV, s.14.
[286] Al-i İmran (3), 96.
[287] Müslim, "Mesacid", 1.
[288] Bakara (2), 125; el-Hac (22), 26.
[289] Bakara (2), 149.

Kâ'be'nin manevi yönden temiz tutulması ve oralara müşrik olanların girmemesinin gerektirdiği,[290] Hz. Peygamberin haccetmek için Kâ'be'ye vardığında yaptığı gibi ilk önce abdest alıp sonra tavaf yapmıştır.[291]

Fil Vakası'nın neticesi Ebrehe, büyük bir orduya Kâ'be'yi yıkmak üzere geldiği halde, beklenmedik anda mahvedilmeleri, böylece Kâ'be'nin mahfuz kalması Allah'ın kendi evine sahip çıkarak, ilahi himayeye layık olduğunu göstermesi bakımından Kâ'be'nin kutsallığının en büyük delillerindendir.[292]

Yine *"Allah hürmete layık mabedi Kâ'be'yi, insanlar için bir kıyam yeri kılmıştır."*[293] ayetinde belirtildiği gibi; insanlığın din ve dünyalarına intizam vesilesi olduğunun vurgulanması, Kâ'be'nin kutsanma nedenini ve Kâ'be'yi Muazzama'ya hürmet etmenin gerekliliğini gösteren bir işarettir.[294] Ayrıca Kâ'be, çevresinde Hz. İbrahim'den kalan pek çok hatıranın yaşatılması, mekân üzerinden Allah'a kulluk yapma imkanı gerçekleşebilmesi, Makâm-ı İbrahim'de namaz kılma, zemzem suyuna hürmet duyma ve onun içilmesi, Hacer-i Esved'e hürmet edilmesi, selâmlanması ve öpülmesi, Kâ'be'nin hemen yakınındaki Safa ile Merve tepeleri arasında say edilmesi, dolaylı da olsa Kâ'be'nin kutsal bir mekân olmasının nedenlerinden bazılarıdır.[295]

Kâ'be tüm bu özellikleriyle meşruluğunu Allah'tan almış, peygamberler vasıtasıyla bu meşruiyetinin hususiyetleri vahiyle belirlenmiş, bu doğrultuda kendisinde özel ibadetler ve davranış biçimleri istenmiş, maddi ve manevi bereketlerin kaynağı olan bir yerdir.

Yine Kâ'be'nin her coğrafyadan müslümanı bir araya getiren birleştirici fonksiyonu da kutsanmışlığı ve bereketinin en önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirebiliriz.

Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'dan daha faziletlidir. Bu hususu hadislerde ibadet kasdı ve sevap kazanma niyetiyle ziyaret edilebilecek üç mescid, ve buralarda kılınan namaz ve diğer ibadetlerin başka mescidlerdekinden daha faziletli olduğunun bildirildiği hadisten anlıyoruz. Hz. Peygamber, ibadet

[290] Buhari, "Hac", 67; Müslim, "Hac", 78.
[291] Buhari, "Hac", 78.
[292] Fil Suresi (105), 1 - 5.
[293] el-Maide (5), 97.
[294] Güneş, *Kutsallık,* s. 152.
[295] Güneş, *Kutsallık,* s. 152

kastıyla üç mescide ziyaret yapılabileceğini "(ibadet için) sadece (şu) üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Harâm, Mescid-i Rasül ve Mescid-i Aksâ" hadisiyle ifade etmektedir.[296] Bu üç mescidin diğerlerine olan üstünlüğüne değinen Aynî (ö. 855/1451), her birisinin bir peygamber eliyle yapıldığını, bununla birlikte Mescid-i Harâm'ın bütün Müslümanların kıblesi, Hz. Peygamber'in mescidi olan Mescid-i Nebevî'nin ayetten iktibasla[297] takva üzerine kurulu olan mescid, Mescid-i Aksâ'nın ise geçmiş ümmetlerin kıblesi olduğunu ve Kâ'be'ye uzaklığından dolayı "Mescidü'l-Aksâ / En Uzak Mescid" olarak isimlendirildiğini dile getirmektedir.[298]

Kur'ân'da, namazda Mescid-i Harâm cihetine yönelinmesi[299], müşriklerin Mescid-i Harâm'a sokulmaması[300] emredilmiştir. Müminlerin Mescid-i Harâm'dan men edilmesi[301] ve burada savaşılması yasaklanmıştır.[302] Müminlerin Mescid-i Harâm'a gelmelerine engel olunmasının zulüm olduğu bildirilmiştir.[303]

Harem kelimesi Kur'ân'da iki defa geçmekte olup, Mekke'nin güvenli ve dokunulmaz bir belde olduğuna işaret etmektedir. Kur'ân'da bu mescid için *Harem* kelimesinin kullanılması, Mekke'yi Kâ'be'nin inşasından itibaren harem kabul edilmiş olmasına ve Mekke'nin güvenli ve dokunulmaz bir belde olduğuna işaret etmektedir. Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün yaptığı bir konuşmasında, 'Allah'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kılınacağını'[304] belirterek işaret etmiş olması burasının kutsanmış olduğunun açık nedenleridir.

Kur'ân'da ve Hz. Peygamber tarafından Kâ'be için kullanılan *Harâm* vasfını biraz açmamız gerekmektedir. Sözlükte "korunan yer, korunan şey, yasak bölge, dokunulmazlığı olan şeyler, çiğnenmeyen kurallar" gibi anlamlara gelen harem, dini bir terim olarak Mekke ve Medine şehirleriyle çevrelerindeki belirli bölgeler için kullanılmaktadır. Mekke ve Medine'ye harem denilmesinin sebebi, zararlılar dışında

[296] Buhârî, "Fadlu's-Salat" 1, hadis no:1189.
[297] Tevbe, (9), 108.
[298] Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b. Musa Aynî el-Hanefî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihi'l-Buhârî,* Dâru't-Tabâati'l-Âmire, t.y, y.y. C. III, s. 682.
[299] Bakara (2), 144 - 150.
[300] et-Tevbe (9), 28.
[301] Bakara (2), 217.
[302] Bakara (2), 191.
[303] Hac (22), 25.
[304] Buhari, "Sayd" 10; Müslim, "Hac" 445-446.

canlıların öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır.[305]

Mekke, Kâ'be'nin inşasından itibaren harem kabul edilmiş ve cahiliye döneminde dahi bu özelliğini korumuştur. Hz. Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün yaptığı bir konusmaşında, Allah'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kılınacağını belirtmiştir.[306]

Burada yukarıda kısaca değindiğimiz 'harem' kelimesi bizzat Kur'ân'ın verdiği bir tabir olarak bu iki önemli mabede de atfedildiğinden bu konu üzerinde durmayı zaruri görmekteyiz.

Hz. Peygamber İslâmiyet'i tebliğ için zaman zaman Mescid-i Harâm'ı kullanmış, yapılan baskılara rağmen Hacer'ül-Esved ile Rüknü'l-yemânî arasında namaz kılmıştır.Yine Hz. Ömer'in İslâmiyet'i kabul etmesinden sonra müslümanların Mescid-i Harâm'da açıkça namaz kılmaya başladıkları bildirilmektedir.[307] Mekke'nin fethi üzerine Resûl-i Ekrem meşhur fetih konuşmasını Mescid-i Harâm'da yapmış ve oraya sığınanların emniyette olacağını bildirmiştir.

İslâm'la birlikte doğmuş bu mescid, zaman içinde artan Müslüman sayısına paralel olarak defalarca genişletilmiş ve pek çok kere de tamir görmüştür. Mescid'in ilk asırlardaki fiziki yapısından günümüze hiç bir şey ulaşmamıştır. Bugünkü mescidin büyük bölümü yakın zamanlar ait olup, Suudi'lerin eseridir. Mescid'in tarihe malolmuş eski kısımları ise Osmanlı'ların damgasını taşımaktadır.[308]

Mekke'de yer alan kutsal mekânların büyük çoğunluğu başta Kâ'be olmak üzere, Makâmı İbrahim, Hacer-i Esved, Zemzem Kuyusu vb. yerleri bünyesinde barındırmaktadır.

2.3.2. Mescid-i Nebevi

Mescid-i Nebevi, Hz. Peygamber'in mescidiyle kabrinin bulunduğu, islâmi hükümlerin oluşmasında Hz. Peygamber'in vahiy kaynaklı birçok uygulamalarına şahitlik yapmış tek mescid olması yönüyle ayrı bir öneme ve kutsiyete haizdir.[309]

---

[305] Fikret Karaman, vd., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2007, s. 428.
[306] Buhari, "Sayd" 10; Müslim "Hac" 445 - 446.
[307] İbn Hişâm, *es-Sire*, C. I, s. 369.
[308] Yılmaz Can, *İslâm'ın Kutsal Mabetleri*, Sidre Yay., Samsun, 1999, s. 54.
[309] İbn Hacer, *Fethu'l- Bari*, C. IV, s. 98.

Mescid-i Nebevi Kur'ân-ı Kerim'de takva üzere kurulmuş bir mescid[310] diye övülmesi, Hz. Peygamber'in mescidiyle kabrinin bulunduğu hicret yurdu olması, hakkında sefere çıkılabilecek üç mescidden ikincisi olduğu buyurulması, burada kılınacak namazın diğer mescidlerden çok daha faziletli olduğunun ifade buyurulması, kabri şerifin olduğu yerin fazileti ve kabrin ziyaretinin faziletine işaret buyurulması[311] gibi hususlar Mescid-i Nebevi'nin kutsallığının mekânsal parçalarına işaret etmekte ve kutsanmanın nedenleri olarak öne çıkmaktadır.

Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ederek, 24 Eylül 622 Cuma günü Medine'ye gelmiştir. Misafirlik için yapacağı tercih dolayısıyla kimseyi kırmak istemeyen Peygamberimiz, devesinin serbest bırakılmasını, onun çöktüğü yere en yakın evde konaklayacağını bildirmiş, bu sırada Mü'minûn suresinin 29. ayetinde bulunan ve Hz. Nuh'a atfedilen; *"Ey Rabbim! Beni bereketli bir yere kondur. Sen konuk edenlerin en hayırlısısın"* duasını okumuştur. Bunun üzerine Peygamberimiz Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye misafir olmuş, Mescid-i Nebevî'yi üzerinde inşa etmek için de Sehl ve Süheyl isimli iki kardeşe ait olan arsa, ücreti ödenerek satın alınmıştır. Eylül 622'de başlayan inşaatta Hz. Peygamber sahabesi ile birlikte çalışmış, taş ve kerpiç taşımış, temele ilk taşı Hz. Peygamber koymuştur. Bu bina taş temel üzerine tek sıra kerpiçten, üstü açık bir biçimde yapıldı.[312] Kıblesi Hz. Peygamber tarafından Kudüs'e yönelik olarak yapılan ve üç kapısı bulunan mescidin doğu duvarının güney kısmı, Hz. Muhammed'in hanımları için iki adet oda şeklinde oluşturuldu. Bizzat İslâm peygamberi Hz. Muhammed tarafından planlanmış ve yapımı yedi ay kadar süren Mescid-i Nebevî'nin, Nisan 623'te yapımı tamamlanmıştı. Mescid'e, *Mescid-i Nebi* ismi verilmesi, inşaatın mühendisliğini ve kıble tayinini de bizzat Hz. Muhammed'in yapması yüzündendir.

Peygamber efendimizin ilk olarak mescid inşa ettirmesi, mescid ve câmilerin önemini ortaya koymaktadır. Bu mescidle beraber, elçilerin kabul edildiği bir bölge, avlu duvarlarına bitişik ama kapıları içeri açılan, kıbleye göre sol tarafta Hz. Peygamber'in eşlerine ait evler sıralanıyordu. Arka kısmında üzeri hurma lifleri ve dallarıyla örtülmüş "Suffe" adı verilen bir yatılı okul ve buna bağlı olarak misafirlerin kalabileceği misafirhane, dışarısında da misafir develeri ve zekat

[310] Tevbe (9) , 108.
[311] Buhari, "Fadlü's-salati fi mescidi Mekke ve'l Medine", 5; Müslim, "Hac", 501.
[312] Bozkurt vd., "Mescid-i Nebevi", *DİA*, Diyanet Vakfi Yay., Ankara, 2004, C. XXIX, s. 282.

mallarının konabileceği bir mekân yer alıyordu.[313] Ayrıca, İslâm'ın temel niteliğine uygun olarak Medine'de müminlerin Hz. Peygamber çevresinde birleştikleri merkez, Mescid-i Nebevi idi ve merkez olması sebebiyle Peygamberimiz halkın bütün işlerini bu mescidde görüşüyor ve hallediyor, dini ve dünyevi işler birlikte yürütülüyor, namazlar topluca burada kılınıyor, elçiler burada kabul ediliyor, herşey burada görüşülüyordu.[314]

Hz. Aişe'nin odasının üstünde Üstüvanetü'l-Vüfud adıyla anılan bir direk vardı ki, bu direğin dibinde Hz. Muhammed yabancı elçileri kabul ederdi.[315] Kısacası avlu sosyal hayatın odak noktası idi.

Emevi Halifesi I. Velid zamanında Mescid-i Nebi'ye ilave edilen Hz. Muhammed ve ilk halife Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in mezarları, olağan hali dikkate alınan bir yapı içinde korunmuştur."[316]

Mescid-i Nebevi, İslâm cami mimarisinin kaynak ve gelişiminde büyük etki sahibi bir yapıdır. İslâm Peygamberi Hz. Muhammed'in gözetiminde bina edilmesi, bunlara ek olarak; ilk kurulan mescid, ya da mescitlerden biri olması onu ister istemez örnek konumuna yükseltmiştir. Bilindiği gibi, İslâm Dini'nin temel hukuk yaklaşımlarından biri, İslâm Peygamberinin Müslümanlara her konuda örnek olmasıdır. Bu bağlamda sanat ve mimaride, hayatın bir başka boyutu olarak, Peygamberin, tutum ve davranışlarından payına düşeni almıştır. Kısacası Mescid-i Nebi'nin örnekliği İslam dininde çok büyük bir bölümü içermektedir.

İşlevsel organlar olarak Mescid-i Nebi'de bulunan unsurların ekserisi tarih boyunca cami ile sürekli var ola gelmişlerdir. Ancak zaman içinde cami ile ilgili fonksiyonları karşılayan bu organların forum, yapı ve estetiğinde birtakım farklı anlayışlar ortaya konmuştur. Meselâ Hz. Muhammed'in mescidinde minber, önce bir kütük, sonra birkaç basamaklı basit bir unsur iken, daha sonra çok basamaklı oldukça süslü minberler yapılmıştır. Yine Hz. Muhammed'in mescidinde mihrab, kıble duvarına sokulmuş bir kazık parçasıyla belirlenmişken, daha sonra kıble duvarına yerleştirilmiş bir nişe dönüştürülmüştür. Dış etkilenmeler sebebiyle, bazen Mescid-i Nebi'den epeyce farklı cami tanzimlerine gidildiği olmasına karşın, Mescid-i Nebi

[313] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 56, 57.
[314] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 61.
[315] Hamidullah, *İslâm Müesseselerine Giriş*, s. 66 - 67.
[316] Yılmaz Can, *İslâm'ın Kutsal Mabetleri: Ka'be Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi,* Sidre Yayınları, Samsun, 1995, s. 95

cami mimarisinin oluşum ve gelişiminde formel ve fonksiyonel bakımdan önemli ölçüde belirleyici rol oynamıştır.[317]

Mescid-i Nebevi Hz. Peygamber'in hadislerinde şu yönleriyle öne çıkmaktadır:

Mescid-i Nebevi'nin, hakkında sefere çıkılabilecek üç mescidden ikincisi olduğunu Hz. Peygamber şöyle ifade etmiştir: "İbadet ve daha çok sevap maksadıyla Mescid-i Harâm; Mescid-i Rasül ve Mescid Aksâ'dan başkasına sefer düzenlemek doğru değildir."[318]

"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Mescid-i Harâm dışında diğer mescidler de kılınan bin namazdan daha üstündür."[319]

Hz. Peygamber bir hadis-i şerifte; "Evim ile minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir"[320] hadisi Medine'de en önemli yer olan Mescid-i Nebevi'nin çok önemli bir mekânsal parçasına işaret etmekte, buranın kutsallığı ayrıca vurgulanmaktadır. Nevevi (ö. 676/1277), Mescid-i Nebevi'de kılınan namazın diğer mescidlerdekinden bin kat daha sevap olduğu hadisini yorumlarken, sonradan genişletilen yerlerin buraya dahil olmadığını, kastedilenin bizzat Rasülullah'ın mescidi olduğunu ve namaz kılmak isteyenlerin özellikle burada namaz kılmaya itina göstermelerinin uygun olduğunu söylemekle Hz. Peygamber'in evi ile minberi arasında namaz kılmanın fazileti hadisine de işaret etmiş olmaktadır.[321]

Kur'ân'da Zikredilen Takva Mescidi Hakkındaki Görüşler:

Mescid-i Nebevi Kur'ân'da takva üzere kurulmuş bir mescid olarak zikredilen önemli mescitlerdendir.

(لَا تَقُمْ فِيهِ اَبَداًۚ لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى مِنْ اَوَّلِ يَوْمٍ اَحَقُّ اَنْ تَقُومَ فِيهِۚ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ اَنْ يَتَطَهَّرُواۜ وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ)

[317] Can, *İslâm'ın Kutsal Mabetleri*, s. 127.
[318] Buhari, "Fadlü's-salati fi mescidi Mekke ve'l Medine", 1; Müslim, "Hac" 415.
[319] Müslim "Hac", 94.
[320] Buhari,"Fadlü's-salati fi mescidi Mekke ve'l Medine", 5; Müslim, "Hac", 501.
[321] Güneş, *Kutsallık,* s. 152. (Nevevî, *el-Minhac*, C. IX, s. 166. ' den naklen.).

"Orada asla namaza durma! Daha ilk günden takvâ temeli üzerine kurulan mescid ise namaz kılman için elbette daha uygundur; burada gerçekten arınmak isteyen adamlar vardır. Allah da arınmaya çalışanları sever.."[322]

Temeli takva üzerine kurulan mescidin hangisi olduğu hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sahabeden Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hasan Basrî, Said b. Cübeyr, Katade, Urve, Dahhak ve Mukatil, Takva Mescidi'nin Kubâ olduğu görüşünde olan kimselerdir.[323] Kubâ Mescidi'ni kabul edenler ayette geçen "*İlk gününden*" ifadesini delil olarak alıp, Kubâ Mescidi'nin Medine'deki ilk günde (Kubâ Mescidi'nin Mescid-i Nebi'den önce inşa edilmesi) temelinin atıldığını söylerler. Abdullah b. Ömer, Zeyd b. Sabit, Ebu Said el-Hudri ve Said b. Müseyyeb, Takva Mescidi'nin Mescid-i Nebevî olduğunu savunan kimselerdendir. Tirmizî'nin, sahih olduğunu belirttiği Ebu Said el-Hudri'den tahriç ettiği rivayet de takva mescidinin Medine mescidi olduğunu ortaya koymaktadır.[324]

Takva mescidinden kastın Mescidi Nebevî olduğu görüşünde olanlara göre ayette geçen "*İçinde durmana elbette daha layıktır*" ifadesindeki (فِيهِ) "*İçinde*" zamiri Mescid-i Nebevî'ye ait olmaktadır.

Razi gibi bazı müfessirlere göre ise böyle bir ayrıma girmeye gerek yoktur. Her iki mescidinde, ayetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Ayette Allah'ın "*Temeli takva üzerine tesis edilen mescid*" buyurması, tıpkı bir kimsenin, "*Salih kimselerle oturup kalkman daha uygundur*" demesine benzer. Bu nedenle sözün, o salih kimselerden birisine hasredilemeyeceği gibi ayetin muhtevasına her iki mescid girmektedir.[325] Her iki mescidin de faziletine ve takva mescidi olduğuna dair ayrı ayrı rivayetlerin bulunmasından dolayı ayette bahsedilen takva üzere tesis edilmiş mescidin muhtevasına Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Kuba'nın dâhil olması, bizim kanaatimizce de daha doğru bir yaklaşımdır. Dolayısıyla çalışmamızda hem Mecidi Nebevi'yi hem de Kubâ Mescidi'ni ayette zikri geçen takva mescidi olarak ele aldık.

Sonuç olarak; yukarıda aktardığımız hadisi şerifler Mescid-i Nebi'nin, Hz. Peygamber'in ve İslâm'ın ilk kutlu nesli Sahabe-i Kiram'ın namazgah edindikleri bir

[322] Tevbe (9), 108.
[323] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, C. III, s. 501; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. VIII, s. 259.
[324] Tîrmizî "Tefsir" 9; "Mesâcid" 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. III, s. 8-23-89-91.
[325] Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, C. IV, s. 741.

mekândır. Mescid-i Rasül takva üzere kurulmuş bir mesciddir. Bu mekânların sahip olduğu ayrıcalığa başka bir mekâna sahip değildir.

2.3.3. Mescid-i Aksâ

Mescid-i Harâm'dan sonra içinde insanların Allah'a ibadet etmesi maksadıyla yapılan en eski ikinci mâbed,[326] ve dua evi olan Mescid-i Aksâ, geçmiş ümmetlerin ve müslümanların ilk kıblesi ve İslâm'da ziyaret edilmesine izin verilen en kutsal üç mescidden biridir.[327] Hz. Peygamber "(Namaz ve ibadet için daha fazla sevap umarak) Mescid-i Harâm, Mescid-i Rasül ve Mescid-i Aksâ dışında hiç bir mescide sefer edilmesi doğru değildir." buyurarak bu mescide işaret etmektedir.[328] Kur'ân'ın bereketli saydığı mekânlardan birisi olan[329] Mescid-i Aksâ Kudüs'te bulunan ve yeryüzünde Mescid-i Harâm'dan sonra inşa edilen ilk mescittir.[330]

Mescid-i Aksâ, ilk olarak Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiş,[331] daha sonraki dönemlerde de çeşitli tamiratlar geçirmiştir. Hz. Ömer, Kudüs'ün anahtarını teslim aldığında kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksâ'nın (Süleyman Mabedi) Hıristiyanlık döneminde molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Sahra'nın güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırmış, daha sonra da buraya bir mescid yaptırmıştır.[332] Bugün mevcut durumdaki Mescid-i Aksâ Kubbetü's-Sahrâ'nın batısında birkaç basamak aşağıda kalmaktadır.[333] Günümüzde Mescid-i Aksâ Kudüs'te, Süleyman Mabedi'nin güney tarafındaki camiye denilmektedir.

Müfessirler, Mescid-i Aksâ'nın Beyt-i Makdis, mübârek kılındığı haber verilen çevresinin de Kudüs ve civarı olduğunu söylemektedir.[334]

Ayette geçen Mescid-i Aksâ'nın ve etrafı mübârek kılınan yerin bir kısmının Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's- Sahrayı da içine alan Harem-i Şerif mıntıkası olduğu,

---

[326] Buhârî, "Enbiyâ" 10, hadis no: 3366, Enbiyâ 40, hadis no: 3425; Müslim, Mesâcid, hadis no: 1, 2 (520).
[327] Buhari, "Fadlü's-salati fi Mescidi Mekke ve'l Medine", 1; Müslim, "Hac" 415.
[328] Buhari, "Fadlu's-salati fi Mescid-i Mekke ve'l-Medine", 1, 6; İbn-i Mace, Salat, 197.
[329] el-İsrâ (17) , 1.
[330] Buhârî, Enbiyâ, 10. hadis no: 3366
[331] II. Samuel, 7/1-13; I. Tarihler, 17/1-2.; Krallar, 5/13-18; 6/7.
[332] Taberî, *Târîhul-Ümem ve'l-Mülûk*, C. II, s. 450.
[333] Bedir, *Kur'ân-ı Kerim Atlası*, s. 356.
[334] Yazır, *Hak Dini*, C. IV, s. 3144 - 3145.

bu alanın kuzeyden 321, güneyden 283, doğudan 474 ve batıdan 490 metrelik bir alanı kapsadığı da zikredilmektedir.[335]

Kur'ân'da geçen *"Mescid-i Aksâ'nın mübârek kılınan çevresi"*,[336] bulunduğu bölge başka ayetlerde*"mukaddes toprak"*[337], *"iyi ve güzel bir yer"*[338] olarak geçmektedir.

"Hicretten önce iki veya üç yıl süreyle Hz. Peygamber'in Kâ'be'yi de önüne almak suretiyle Kudüs'e yönelerek namaz kıldığı[339] Medine döneminde on altı veya on yedi ay bu uygulamanın devam ettiği, daha sonra kıblenin Kâ'be'ye çevrildiği bilinmektedir."[340] Hz. Peygamber'in sağlığında belli bir dönem için Kudüs'ün kıble olarak tercih edilmesi, İsrâ ve Miraç mucizesinde Mescid-i Aksâ'ya gitmesi [341] gibi durumlar müslümanların bu şehri dinî bir merkez olarak görmelerinin en büyük sebeplerinden birini teşkil etmiştir.[342]

Bazı araştırmacılar, Mescid-i Aksâ'nın Beyt-i Makdis olmayıp semalarda bulunan, meleklerin sürekli Allah'a ibadet ettikleri bir mescid olduğunu ileri sürmüştür.[343] Fakat bu görüş çok zayıf görülmüş, ulemanın geneli tarafından itibara alınmamıştır. En uzak Mescid olarak anlaşılan Mescid-i Aksâ'nın, hadislerin açık delalet ve birçok müfessirin beyanına göre Kudüs'deki Mescid-i Aksâ olduğunda ittifak vardır.[344]

Kur'ân'da Mescid-i Aksâ'nın çevresinin bereketli kılındığı bizzat "Mescid-i Aksâ" tabiri ile (el-İsrâ (17), 1'inci ayetinde) şöyle ifade edilmektedir:

سُبْحَانَ الَّـذِي اَسْرٰى بِعَبْدِهٖ لَيْلاً مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ الْاَقْصَا الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَآ اِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ)

[335] Bedir, *Kur'ân-ı Kerim Atlası*, s. 102
[336] İsrâ (17) , 1.
[337] Mâide (5) , 21.
[338] Yûnus (10) , 93.
[339] Ebû Abdullah Muhammed İbn Sa'd, (230/845), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, C. III, s. 87; C. IV, s. 311. Dâru's-Sâdır, t.y, Beyrut., C. I, s. 243; Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkami'l-Kur'an*, C. II, s. 150.
[340] Buhârî, Salât, 31, hadis no: 399; Müslim, Mesâcid, 2, hadis no: 11-12 (525).
[341] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. V, s. 540 - 541.
[342] Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr Ali, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1340/1921, C. II, s. 22, 23.
[343] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 150.
[344] Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. V, s. 541. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, C. VII, s. 16.

"Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir." [345]

İslâm alimlerinin zikredilen ayete el-Mescidü'l-Aksâ adıyla anılan ve çevresinin mübârek kılındığı belirtilen yerin Beyti'l-Makdis olduğu konusunda ittifak ettikleri belirtilmektedir.[346] Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği mekânın Beytü'l-Makdis olduğu birçok müfessir tarafından dile getirilmiştir.[347] Müfessirlerce iki belli yer arasındaki bu yolculuğun bir tarafını Mescid-i Aksâ'nın teşkil ettiği, bu mescidin ise mukaddes toprakların kalbi sayılan bir yer olup Allah'ın İsrailoğullarını bir müddet buraya yerleştirip çıkardığı belirtilmektedir. Mehmed Vehbi Efendi, Mescid-i Aksâ'dan murâdın, Beytü'l-Mukaddes olduğu, Mekke'ye uzaklığından dolayı *aksa* denildiğini zikretmektedir.[348] Bugün Kâ'be'ye çevresiyle birlikte Mescid-i Aksâ'ya da çevresiyle birlikte "Harem-i Şerif" denilmektedir.[349]

İsrâ (17), 1'inci ayetinin tefsirinde, Zeccac, Allah'ın, Beyt-i Makdis'in çevresini; ağaçların, meyvelerin çokluğuyla mübarek kıldığı[350], İbn Âşûr, ayette "havlehu" yani "Mescid-i Aksâ'nın çevresi" buyrularak Mescid-i Aksâ'nın çok fazla bereket sebeplerine sahip olduğuna dikkat çekmiştir. İbn Âşûr'a göre bu sebepler arasında Hz. İbrahim'in Mescid-i Aksâ'yı vaz etmesi, Hz. Davud ve Hz. Süleyman ile bu ikisinden sonra gelen İsrailoğulları peygamberlerinin burada namaz kıldırması, Hz. İsâ'nın buraya inip insanları Allah'a çağırması, Hz. Davud ve Hz. Süleyman gibi peygamberlerin Mescid-i Aksâ'nın çevresine defnedilmiş olması ve bu bereketlerin en büyüğü olarak Hz. Peygamber'in olağan üstü bir şekilde buraya teşrif edip bütün peygamberlerle burada namaz kılması gibi sebepler yer almaktadır.[351]

Ebu's-suud (ö. 1574), dinin ve dünyanın bereketi ve vahyi ilahinin iniş yeri, peygamberlerin ibadet etmiş olduğu yerler, büyük ayetler, bir aylık mesafeye gecenin çok az bir bölümünde Mescid-i Aksâ'ya gitmesi, oraya şahid olması görmesi ve Peygamberlerin ruhlarıyla temessül etmesi, orada yüce makamlarda

[345] el-İsrâ (17), 1.
[346] Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", C. XXIX, s. 267.
[347] Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl*, C. IV, s. 2-3; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, C. V, s. 41.
[348] Mehmed Vehbi, *Hulasatu'l-Beyan*, t.y, y.y., y.y.y, C. IV, s. 3145.
[349] Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", C. XXIX, s. 268.
[350] Zeccac, *Tefsir-i Zeccac*, C. I, s. 225.
[351] İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvir*, C. XV, s. 20.

durması, Peygamberimiz'e iltifat olunması ve saygı duyulması işaret edilen bereketlerden ve ayetlerdendir" ifadelerine yer vermektedir.[352]

Mescid-i Aksâ'yı bereketli kılan esas etkenin maddi unsurlardan ziyade orayı şereflendiren vahiy ve peygamberler olduğu görülmektedir.

Netice olarak Mescid-i Aksâ, Allah'ın yeryüzündeki ilâhî âyetlerinden bir âyet olup, ayetteki "Çevresini mübârek kıldığımız"[353] ifadesiyle kastedilen yerdir. Mescid-i Aksâ'nın çevresinin vahyin indiği ve peygamberlerin ibadet ettikleri yer olması hasebiyle din ve dünya bereketleri ile bereketlendiğini söyleyen müfessirler, bu mekânın hem maddi hem de manevi olarak bereketlendirildiğine dikkat çekmişlerdir. Nitekim Mescid'i Aksâ, Hz. Musâ'dan Hz. İsâ'ya kadar bir çok peygamberin ibadetgahı, namaz kıldığı ve Allah'tan vahiy aldığı bir mesciddir.

Mescid-i Aksâ'da kılınan namazın sevabının miktarı hakkında çeşitli hadisler varid olmuştur. Bu rivayetlerde ortaya çıkan gerçek Mescid-i Harâm ve Mescid-i Nebi'den sonra Mescid-i Aksâ'da kılınan namazların dünya üzerindeki diğer mescidlerde kılınan namazlardan kat kat fazîletli olduğudur.[354]

Ayrıca Mescid-i Aksâ'da namaz ibadeti dışında da diğer ibadetlerin önemi, orayı ziyaret etmenin, oranın imarı için çalışmanın fazileti hakkında da rivayetler gelmiştir.[355]

Hz. Meymune'den gelen rivayette Hz. Peygamber, "Oraya (Mescid-i Aksâ'ya) gidin ve içinde namaz kılın. Eğer oraya gidemez ve içinde namaz kılamazsanız kandillerinde yakılmak üzere oraya zeytinyağı gönderin" hadisiyle Mescid-i Aksâ'ya gidilememe veya namaz kılınamama durumunda ise mescidin aydınlatılmasında kullanılmak üzere zeytinyağı gönderilmesini tavsiye etmektedir.[356]

Hem isminin doğrudan delaleti, hem Kur'ân ayetlerinin ve hem de hadislerin anlam olarak tam kutsallık yüklediğini gördüğümüz Mescid-i Aksâ, İslâm'da mukaddes mekânlardan birisidir.

---

[352] Ebu's-suud Muhammed b. Muhammed el-Imâdî(ö. 982/1574), *İrşad'ül-akl*, C. III, s. 423.
[353] el-İsrâ (17) , 1.
[354] Abdurrahim b. Ali Kureşî, *Miftâhu'l-Mekâsıd ve Misbâhu'l-Merâsid fî Ziyâreti Beyti'l-Mukaddes*, (Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'n-Necah, 2008, Filistin, s. 180.
[355]Muhammed Hasan Şurrab, *Beytü'l-Makdis ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, Dâru'l-Kalem,1414/1994, Dımeşk, ty. s. 180-18.

[356] Ebû Dâvûd, "Salât", 14, hadis no: 414.

2.3.4. Kubâ Mescidi

Kur'ân'da, et-Tevbe (9), 108'inci ayetin kastettiği[357] "takva üzere kurulu olduğu mescid" olarak, bazı müfessirler Mescid-i Kubâ'yı, diğer bazıları ise bu mescidin Mescid-i Nebevi olduğu görüşünü esas almaktadır. Biz konu hakkında mevcut olan iki mescidin de Kur'ân'da işareten geçen yerler içinde değerlendirerek ele aldık.

Kubâ Mescidi Hz. Peygamber'in hicreti sırasında Medine'den önce son durağı olan Kubâ köyünde kendisinin de inşasında çalıştığı, İslâm'ın ilk mescidi Müslümanlarca faziletli kabul edilen mekânlardan sayılmıştır. Mescid'in bulunduğu mahal, Amr b.Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yeri olduğundan dolayı bu mescid Mescid-i Benî Amr b. Avf olarak ta anılmaktadır.[358]

Hz. Peygamber Kubâ'da on geceden fazla kalmış ve Mescid-i Kubâ bu sırada yapılmıştır.[359] Mescidin ilk hali kare şeklinde bir düzlüğü çevreleyen dört duvardan ibaretti. Arsa hazırlandıktan sonra temele ilk taşı bizzat Hz. Peygamber koymuş, ardından sırasıyla Hz. Ebu Bekir, Ömer, Osman ve diğerlerinin taşlarını koymalarını istemiştir. Bu uygulama devlet başkanlarının ilmî, dinî ve millî nitelikli yapıların temeline ilk harcı koyma geleneğinin başlangıcı olarak görülmektedir.[360] Mescid-i Kubâ yapılırken Resûl-i Ekrem'in bir işçi gibi çalıştığı, taşıdığı ağır taşları ellerinden alıp yardımcı olmak isteyenlere bir başkasına yardım etmelerini söylediği, Abdullah b. Revâha'nın, "Mescidin inşasına katılanlar, ayakta olsun oturarak olsun Kur'ân okuyanlar, geceleri uykuyla geçirmeyenler kurtuluşa erdiler" diye şiirler okuduğu, her beytin son kelimesinin Hz. Peygamber tarafından tekrarlandığı rivayet edilmektedir.[361]

Hz. Peygamber, kıblenin Kâ'be'ye çevrilmesinden sonra Kubâ Mescidi'ni miladi 623 tarihinde yeniden inşa ettirmiştir.[362]

Mescid-i Kubâ, müslümanların hür ve güvenli bir ortamda yaptıkları umuma açık ilk mescid olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Kur'ân'da sözü edilen,

---

[357] Tevbe (9), 108.
[358] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 10.
[359] Buhari, "Menakıbü-l Ensar", s. 45.
[360] Hüseyin Algül, "Mescid-i Kubâ", *DİA,* Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, C. XXIX, s. 280. (Abdülhay el-Kettânî, et-Terâtîbü'l-idâriyye (Özel), C. II, s. 301.'den naklen.).
[361] Algül, "Mescid-i Kubâ", C. XXIX, s. 280; (İbn Şebbe, *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*, C. I, s. 52.'den naklen.
[362] Algül, "Mescid-i Kubâ", C. XXIX, s. 280; (Vefâü'l-vefâ bi-ahbâri dâri'l-Mustafâ (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1374/1955, C. II, s. 16.'den naklen.).

"İlk günden takvâ üzerine kurulan mescidin"[363] (yukarıda ifade edildiği gibi) Kubâ Mescidi olduğu söylenmiştir.[364] Mescidde, "üssise âyeti" diye adlandırılan âyetin nâzil olduğu mekân olarak kabul edilen yere sonradan bir mihrap yapılmıştır.[365]

Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere hadis kaynaklarında Mescid-i Kubâ'nın faziletine dair bölümlere yer verilmiş, İbn Ömer'den bir rivayette Hz. Peygamber'in her cumartesi günü Kubâ mescidini binekli ve yaya olarak ziyaret ettiği ve içinde iki rek'at namaz kıldığı bildirilmiştir.[366] Bunun yanında Kubâ Mescidinde namaz kılmanın teşvik edildiğine dair Sehl İbn Huneyf'ten gelen bir rivayette "Kim ki evinden çıkıp Kubâ mescidine gelir ve orada iki rek'at namaz kılarsa bu onun için bir umreye bedel olur." denildiği aktarılmıştır.[367]

Kubâ Mescidi, müslümanların hür ve güvenli bir ortamda yaptıkları umuma açık ilk mescid olması, Hz. Peygamber'in Medine'de bulunduğu zamanlar cumartesi, bazan da pazartesi günleri ve ramazanın 17'inci günü Mescid-i Kubâ'ya giderek namaz kıldığına dair rivayetlerin bulunması, ayrıca onun mescidde sürdürülen öğretim faaliyetine nezaret ettiği, Kubâ'da namaz kılmayı umreyle eş değer gördüğü rivayetleri[368] Kubâ Mescidi'nin mübarek bir yer olduğunun kanıtlarındandır. Ayrıca Hz. Ömer'in de her cumartesi günü Mescid-i Kubâ'yı ziyaret etmesi, tozunu alıp, buraya büyük hürmet göstermiş olması[369] da bunu doğrular niteliktedir.

2.3.5. Makâm-ı İbrahim

"Makâm-ı İbrahim; Hz. İbrahim'in Kâ'be'yi bina ederken iskele olarak kullandığı yahut insanları hacca davet ederken üzerine çıktığı kabul edilen taş veya onun bulunduğu yerin adıdır. Genel kabule göre, Makâm-ı İbrâhim, Kâ'be'nin inşası sırasında Hz. İbrâhim'in iskele olarak kullandığı ve sonradan üzerinde davet görevini ifa ettiği taştır. Hz. İbrâhim'in ayak izinin oldugu bildirilen taş, çok hafif sarı ve kırmızı karışımı beyaza yakın bir renkte olan taşın kalınlığı 20 cm. olup kenar uzunluklarından biri 38, diğerleri 36'şar santimetredir. Üstünde Hz. İbrâhim'in ayak

[363] et-Tevbe (9) , 108.
[364] Taberi, *Câmiu'l-Beyan*, C. XI, s. 287.
[365] Algül, "Mescid-i Kubâ", C. XXIX, s. 280.
[366] Buhari, "Fazlu's-Salât", 3, 4, "İ'tisam" 16; Müslim, "Hacc" 516, (1399); (Muvatta, "Salat fi's-Sefer" 71, (1, 167); Nesai, Mesacid 9, (2, 37); Ebu Davud, Menasik 99, (2040).
[367] Nesai, "Mesacid", 9, (2 , 37).
[368] İbn Mâce, "İkamet", 197; Tirmizî, "Mevâkitü's-salât", 125.
[369] Algül, "Mescid-i Kubâ",. C. XXIX, s. 280.

izleri olarak kabul edilen, 1 cm. arayla iki çukurluk bulunmaktadır. Bunlardan biri 10, diğeri 9 cm. derinlikte olup tabanda 22 cm. uzunlukta, 11 cm. genişlikte iken yukarıya doğru genişleyerek 27 cm. uzunluğa ve 14 cm. genişliğe ulaşmaktadır.

Kaynaklarda Makâm-ı İbrâhim'de bulunan bazı yazılardan söz edilir. İbn İshak (M. 704- 768)'ın naklettiğine göre bu yazılarda Mekke'nin kutsiyeti, rızkının üç yerden geldiği, onun saygınlığını ilk ihlâl edenin Mekke yerlileri olmayacağı yazılıdır."[370]

Makâm-ı İbrahim tabiri Kur'ân'da iki yerde geçmektedir. Bunların birinde, Allah'a kulluk amacıyla yapılan ilk mâbedin Kâ'be olduğu bildirildikten sonra orada apaçık işaretler ve İbrâhim'in makamı bulunduğu belirtilir. Diğerinde ise makâm-ı İbrâhim'in namazgâh edinilmesi istenir.[371] Makâm-ı İbrahim diye anılır ki, Tavafın ardından iki rekat tavaf namazının kılındığı yerdir. Kâ'be'nin hemen yakınında yer alan bu mekânda namaz kılınması Kur'ân'da açıkça emredilen önemli mekânlardan biridir.[372]

Hz. Peygamber, Vedâ haccında ve bu mekânın Hz. İbrahim'den kalma bir hatıra olduğunu belirtmiş, Hz. İbrahim, Hz. İsmail gibi kendisi de Kâ'be'yi tavaf ettikten sonra Makâm-ı İbrahim'e gelerek bunun arkasında iki rekat namaz kılmış[373] ve bir rivayete göre de ilk rek'atında yukarıdaki Bakara sûresi 125'inci âyeti okumuştur.[374] Rivayete göre Hz. Peygamber, Hz. Ömer'in elini tutarak: "Burası Makâm-ı İbrahim'dir" buyurmuş. O da "Burasını namazgâh ittihaz etseniz olmaz mı?" demiş, Hz. Peygamber de: "Öyle bir şey ile emrolunmadım" buyurmuş, fakat gün batmadan Bakara sûresinin 125'inci ayet-i kerimesi nazil olmuştur. Bu ise o mekânın veya taşın Bakara sûresindeki âyette sözü edilen Makâm-ı İbrâhim olduğunun delili sayılmıştır.

Makâm-ı İbrâhim'i günümüzde bulunduğu yere Resûl-i Ekrem'in mi yoksa Hz. Ömer'in mi getirdiği konusunda farklı bilgiler vardır. Kâ'be'nin inşâsı esnasında Hz. İbrahim orada durarak temel ve duvarlarının yükseltilmesinde oradan yararlanmıştı. Hz. İbrâhim orada durur ve oğlu İsmâîl de kendisine (taş ve malzeme) verirdi. Buna göre Hz. İbrahim'in makamı (yukarıda zikrettiğimiz gibi) Kâ'be'nin

[370] Nebi Bozkurt, "Makam-ı İbrahim", *DİA,* Diyanet Vakfi Yay., Ankara, 2003, C. XXVII, s. 412.
[371] Âl-i İmrân (3), 97; Bakara (2), 125
[372] Bakara (2), 125.
[373] Buhari "Hac", 72.
[374] Buhârî, "Salât", 30.

duvarına bitişikti. Taşın Kâ'be'ye bitişik olduğu ve orada namaz kılanların tavafı engellediğini gören Hz. Ömer halifeliği sırasında burayı tavaf edenlerin rahatça tavaf yapabilmeleri ve tavaftan sonra orada namaz kılanlarla karışmamaları için doğuya doğru bugünkü yerine geri çektirdiği rivayeti de bulunmaktadır.[375] Makâm-ı İbrahim, Halife Mehdi zamanında altından bir çember içine alınmıştır.[376] Daha sonraları ise küçük bir yapı içinde muhafaza edilmiş ve bu yapı zaman içinde pek çok kere yenilenmiş ve tezyin edilmiştir.[377]

"Tavaf sonrası iki rek'atlık tavaf namazının Makâm-ı İbrâhim'in arkasında kılınması ve Mescid-i Harâm'da cemaatle namaz kılınırken imamın bu makamda durması müstehap kabul edilmiştir. Mekke'de görülen davalarda davacılara yaptırılacak yemin Kâ'be ile bu makam arasında icra edilirdi."[378]

Makâm-ı İbrahim tabirinin Kur'ân'da geçtiği ilk ayette, Allah'a kulluk amacıyla yapılan ilk mâbedin Kâ'be olduğu bildirildikten sonra, orada apaçık işaretler ve İbrâhim'in makâmı bulunduğu belirtilir. (Âl-i İmrân (3), 97).: *"Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhim'in makâmı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir"*[379] Diğer ayette ise Makâm-ı İbrâhim'in namazgâh edinilmesi istenir. (Bakara (2), 125).: *"Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makâm-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz! İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!"* diye emretmiştik."[380]

Kâzi Beyzâvi (H. 610-685) tefsirinde *"Ey İnsanlar, siz de İbrahim'in makamından kendinize bir namazgah edinin"*[381] Ayetini tefsir ederken, bu hitab Ümmet-i Muhammed'edir ve bu emir ilahidir. Burada namazgah ittihaz edilmesinin

[375] Bozkurt, "Makâm-ı İbrahim", C. XXVII, s. 413; (Saîd Bekdaş, Fazlü'l-Haceri'l - esved ve Makam-ı İbrâhîm ve zikru târîhihimâ, Beyrut 1996, s. 106 vd.'den naklen.).
[376] Bozkurt, "Makâm-ı İbrahim", C. XXVII, s. 413; (Saîd Bekdaş, s. 106 vd.'den naklen.).
[377] Bozkurt, "Makâm-ı İbrahim", C. XXVII, s. 413; (Saîd Bekdaş, s. 106 vd.'den naklen.).
[378] Bozkurt, "Makâm-ı İbrahim", C. XXVII, s. 413; (Şâfiî, C. V, s. 288; C.VII, s. 34.'den naklen.).
[379] Al-i İmran (3), 97.
[380] Bakara (2), 125
[381] Bakara (2), 125.

mübah olduğunu bildirir. Makâm-ı İbrahim, üzerinde ayağının izi bulunan ve insanları hacca davet ederken üzerinde durduğu[382] taştır demektedir.[383]

Makâm-ı İbrahim, Hz. İbrahim'in zamanından günümüze kadar gelmiş büyük bir islâmî eserdir Hacer-i Esved'in korunduğu gibi bugüne kadar korunarak gelmiştir. Bu İslâmî eserin zamanı, Hz. İbrahim'in zamanına dayanır.

Sonuç olarak Kâ'be'nin inşaası sırasında ayak basılan yere Makâm-ı İbrahim denilmekte ve kıyamete kadar da orası da mescidin gerçek sahibi (Allah) tarafından korunup yad edilmektedir. Bu konuda yukarıda alıntıladığımız ve Kâ'be'nin ve çevresindeki kutsal mekanların özelliğine dikkat çeken A. Wensinck'in tespitleri gayet açıklayıcı mahiyettedir.[384] Bu husus bize Kâ'be'nin kudsiyeti dolayısıyla Makâm-ı İbrahim'in de Kâ'be'den dolayı kutsandığını göstermektedir. Yani Makâm-ı İbrahim kudsiyetini Kâ'be'den ve onu inşaa eden büyük Peygamber Hz. İbrahim'den almaktadır.

2.3.6. Safâ ve Merve

Safâ ve Merve, Hac ve umre sırasında aralarında sa'y yapılan iki tepenin adlarıdır. Safâ, Mescid-i Harâm'ın kuzeydoğusunda Ebûkubeys dağının eteğinde Merve'den biraz daha yüksek olan tepedir. Merve ise Safâ'nın tam karşısında ve Harem-i şerif'in kuzeybatısında Kuaykıân dağının eteğinde yer alır. Safâ "sert, başka bir kütleye karışmayan, toprak ve çamurdan arınmış taş", Merve "yumuşak ve esmer, kırmızımtırak volkanik kökenli, parçalanıp etrafı incelmiş sert ya da yumuşak her türlü taş" anlamına gelir. Hac ve umre tavaflarından sonra Kâ'be'ye daha yakın olan Safâ'dan Merve'ye dört gidişle üç gelişten ibaret olan sa'y ibadetinden dolayı önem kazanan bu iki tepeye Merveteyn adı da verilir."[385]

---

[382] Kerrare, *Mekke Medine ve Hac*, s. 169.
[383] Kerrare, *Mekke Medine ve Hac*, s. 169-172.
[384] A. Wensinck Kâ'be ve çevresinde yeralan kutsal mekânlar hakkında şunları söylemektedir: "*Kâ'be bir mabede has olan bütün evsâfı ziyadesiyle hâizdir. Evvela Kâ'be kendi civarında bulunan bütün mıntıkayı mukaddes topraklar haline getirmiştir. Şehrin etrafında taşlarla işaret edilmiş mukaddes bir mıntıka (harem) vardır. Harem de İlâhî sulh ve masûniyet hâkimdir. Kâ'be bir iltica yeridir. Buraya iltica eden herkes emniyette olur. Ayrıca Kâ'be'nin gördüğü hürmet bina ile alakalı her şeye teşmil edilmektedir. Bunlar arasında Haceru'l-Esved, Mizâb, Mültezem ve Zemzem vardır*." (Aşır Örenç, Hadislerde Kutsal Mekân Algısı, s. 157) ; (Wensinck, A. J, "Kâ'be" maddesi, *İ. A*, C. VI, s. 9-15, İstanbul, 1925.'den naklen.).
[385] Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Safâ ve Merve", *DİA*, C. XXXV, İstanbul, 2008, s. 441.

"Safâ ile Merve arasındaki sa'y yerinin (mes'â) uzunluğu 394, 5 ve genişliği 20 metredir. Safâ'ya yakın olan tarafta iki yeşil ışık arasında 55 metrelik mesafede hervele yapılır."[386] "İki tepe arasındaki alan zamanla doldurulup yükseltilerek tesviye edilmiş, zemini yürüyüş için uygun hale getirilmiş, tepelere çıkmayı kolaylaştıran merdivenler konulmuş[387], hac mevsimlerinde ve bazı özel günlerde geceleri aydınlatılmıştır."[388]

Bizzat Kur'ân, Mescid'ül-Harâm'ın birkaç adım ötesinde yükselen ve Kâ'be'nin yanıbaşında duran, bugüne kadar isimlerini muhafaza etmiş olan Hz. İbrahim, Hz. Hacer ve Hz. İsmail'in hatıralarını taşıyan, Kâ'be'nin doğu tarafındaki halen bugün sa'y mahalleri olan Safa ve Merve adlı iki tepeden de bahseder:

اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا ؕ خَيْرًا ۙ فَاِنَّ اللّٰهَ شَاكِرٌ عَلِيْمٌ)وَمَنْ تَطَوَّعَ

"Şüphe yok ki Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkı ile bilir." [389] buyurmuştur.

Hacer validemiz oğlu Hz. İsmail için su ararken bu iki tepe arasında yedi defa koşmuştur. Bugün hac ve umre için Beytullah'ı ziyaret ve tavaf edenler, aynı zamanda Safâ ile Merve arasında sa'y ederler ve Hâcer validemiz ile oğlu Hz. İsmail'in hatırasını yad etmiş olurlar. Ayette, *iki tepe arasında sa'y etmekte (gelip-gitmekte) günah yoktur* denilmiştir. Çünkü cahiliyye devrinde her iki tepede de birer put vardı. Her ne kadar İslâm bu putları kaldırmışsa da bazı kimselerin içinde bir şüphe kaldı. İşte yukarıdaki ayetle bu şüphe tamamen giderilmiş oldu.[390]

Safâ tepesi, Hz. İbrahim'in Hz. İsmail'i alıp getirdiği yerdir. Merve ise, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban olarak kesmek istediği yerdir ki orada gaipten bir ses duymuş ve İsmail'in yerine gönderilen koçu kurban etmişti.[391] Bazı rivayetlere göre Hz. Hacer, oğlu İsmail'i almak için oraya gelmiş, çok susadığı için Safâ ve Merve

[386] Salim Öğüt, Sa'y, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. XXXVI, 2009, İstanbul, s. 206-207.
[387] Ezraki, *Ahbâru Mekke*, C. II, s. 120.
[388] Ezraki, *Ahbâru Mekke*, C. I, s. 287-288.
[389] Bakara (2), 158.
[390] Karaman vd. *Kur'ân Yolu Tefsiri*, C. I, s. 243.
[391] Ezraki'ye göre Kâ'be'yi, Kureyş tamir etmeden önce Hz. İbrahim'in kurban olarak kestiği koçun boynuzları da Kâ'be duvarının orta kısmına asılı bulunuyordu. (Bkz. Sırma, *Müslümanların Tarihi.*, C. I, s. 448.); (Ezraki, Ahbâru Mekke., C. I, s. 160.'den naklen.).

arasında dolaşıp su aramış ve o sırada Zemzem suyunu bulmuştu. Safâ ve Merve arasındaki sa'y, işte bu ızdıraplı anın hatırasıdır da denilmektedir. Dolayısıyla Safâ ile Merve arasında gerçekleştirilen sa'yin hac ve umreyle alakalı ibadetlerden biri olması, Hz. İbrâhim'in eşi Hâcer'in oğlu İsmâil ile Mekke vadisinde yalnız kaldıktan sonra Safâ ile Merve tepeleri arasında oğluna su araması hadisesine dayanmaktadır.[392]

"Allah Teala Kur'ân'da Safâ ile Merve'nin kendisi tarafından konulmuş sembollerden (şeâir) ve hac ile umre ibadetinin yapıldığı yerlerden olduğunu belirtir."[393] "Hz. İbrâhim, oğlu İsmâil ile Kâ'be'nin yapımını tamamladığında, "Ey Rabbimiz! Bize ibadet usullerimizi göster" diye dua edince[394], Cebrâil diğer hac menâsikiyle beraber Safâ ile Merve arasındaki sa'yi de onlara öğretmiş, sonraki peygamberler ve ümmetleri de Kâ'be'yi tavaf ettikten sonra Safâ ile Merve arasında sa'y etmeyi sürdürmüştür. İslâm'da da hac ve umre için Beytullah'ı tavaftan sonra Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, hac menasiklerinden birisini teşkil etmektedir."[395]

Sa'y esnasında önce Safâ'dan Merve'ye gelinir. Orada Kâ'be'ye dönülerek Cenab-ı Hakk'a hamd ve dua edilir. Böylece Safaya çıkılır. Yine dualarla Merve'ye gelinir. Bu iki yer, ilahi mucizelerin Hz. İbrahim ve Hz. Hacer'e tecelli ettiği makamlardır.[396]

Netice olarak Allah, kullarının kendisine ibadet ve dua etmelerini, *"Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın nişanlar (sembol ve alametler) indendir."* Ayetinde geçen "şeair" alametler ifadesiyle, bu iki mekâna işaret ederek bu mekânları kendisine kulluk alameti dolayısıyla kutsadığını göstermektedir.[397]

2.3.7. Arafat Bölgesi

Arafat, Mekke'nin doğusunda yer alan, İslam'ın şartlarından hac farizasının olmazsa olmazı olan vakfe'nin yapıldığı yerdir. Cebel-i Rahme'yi de kapsayan

[392] Buhârî, "Enbiyâ", 9.
[393] Bakara (2), 158.
[394] Bakara (2), 128.
[395] Binali Örnek, "İslâm'ın Işığında Haccın Manevi Boyutu", *Diyanet Aylık Dergi*, (Mart 2000), No: 111, s. 7- 9.
[396] Bakara (2), 158.
[397] Buhari, "Tefsir", 2; Taberi, *Camiu'l-beyan*, C. II, s. 515, 710.

Arafat meydanı Mekke'nin 21 km. doğusunda, Tâif dağ yolu üzerinde ova görünüşünde 14 km² genişliğinde düz bir alandır. Doğu, kuzey ve güneyindeki dağlar bu ovayı bir yay gibi kuşatmış, bunlardan Arafat'a bitişik olanlar Arafat'tan sayılmıştır. En uç noktaları arasında doğudan batıya 6. 5 km., kuzeyden güneye de 11-12 km. uzunlukta olan bu sahanın tamamı 13. 68 km²' dir ve kuzey kesiminde halk arasında Arafat dağı olarak bilinen ve eskiden İlâl veya Elâl diye adlandırılan granit taşlarından oluşmuş Cebel-i Rahme bulunmaktadır.[398] Halk arasında Cebelirahme adlı küçük tepeye Arafat dağı denilmektedir.

Arafat meydanının tamamı harem sınırının dışında kalmakta, fakat Harem sınırının bittiği yerde Arafat sınırı başlamayıp arada Urene vadisi bulunmaktadır. Günümüzde Harem sınırının bittiği noktalar levhalarla işaretlenmiş durumda olup Arafat sınırı büyük sınır taşlarıyla belirlenmiş durumdadır.

Adem ile Havva'nın Cennet'ten yeryüzüne gönderildikten sonra Allah'ın lütfuyla nihayet Arafat'ta buluştukları ve orada günahları için af dileyip Allah'a şükürlerini sundukları söylenmektedir.[399] Hz. Cebrail ile Hz. İbrahim'in orada tanıştığı zikredilmektedir.[400]

Arafat'ın Kur'ân-ı Kerim'de ismen geçtiği ayet-i kerime şöyledir:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَن تَبْتَغُواْ فَضْلاً مِّن رَّبِّكُمْ فَإِذَا أَفَضْتُم مِّنْ عَرَفَاتٍ فَاذْكُرُواْ اللّهَ عِندَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ)
(وَاذْكُرُوهُ كَمَا هَدَاكُمْ وَإِن كُنتُم مِّن قَبْلِهِ لَمِنَ الضَّآلِّينَ

"Rabbinizden bir lutuf beklemenizde sizin için bir günah yoktur. Arafat'tan dalga dalga indiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin; O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin; kuşkusuz siz bundan önce yolunu şaşırmışlardan idiniz."[401]

Allah Teâlâ yukarıda zikredilen ayetle Arafat ve Müzdelife vakfesini ifa eden müslümanların bir mahşer topluluğu görünümünde, Allah'tan af ve mağfiretler dileyerek, kitleler halinde Mina'ya doğru yola çıkışlarının canlı bir tasvirine yer vermektedir.[402] Arafat vakfesi, hem İslâm'ın şanını ve yüceliğini göstermesi, hem de

---

[398] Abdullah Boks, "Arafat", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1991, C. III, s. 261.
[399] Hamidullah, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed*, s. 130.
[400] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 218; (Fâsî, *Ikdu's-Semin*, C. I, s. 109; Sabbağ, Tahsîlü'l-Meram, C. I, s. 510; (Fâkihî, Ahbâru Mekke, C. II, s. 291, hadis no: 1545; Sabbağ, Tahsîlü'l-Meram, s. 586; Nevevî, Ezkâr, s. 321. 'den naklen.).
[401] Bakara (2), 198.
[402] Karaman vd. *Kur'ân Yolu Tefsiri*, Bakara (2), 198.

bu büyük kalabalığın mahşer gününü andırması bakımından özellikle önem arzeder.[403]

Bütün hacılar Zilhicce ayının dokuzuncu günü Arafat'ta bulunurlar. Orada ayakta dururlar. Öğleden akşama kadar Cenab-ı Hakk'a hamd ve dua ile vakit geçirirler. O geniş alanda şöyle bir durum göze çarpar: Her ülkeye mensup insanlar aynı şekilde giyinmiş, hepsi aynı şekilde ayakta durmuş, günahlarının affedilmesini dilerler. Tabiri caizse Allah ile yeni bir anlaşma yaparlar. Bu sırada Cebelirahme'nin yanında bulunan müslümanların emiri, onlara ayakta bir hutbe irad eder. Onlara haccın farzlarını bildirir.

Arafat, haccın en önemli ruknü olan vakfenin (arefe günü, 9 Zilhicce) yapıldığı yerdir.[404] Kendisinde günahların itiraf edildiği, dualaların kabul olduğu bildirilmektedir.[405] Kurban Bayramından önceki gün zilhiccenin dokuzunda Arafat denilen yerde günün belirli vaktinde durma eylemini yapmadan hac ibadeti caiz olmaz. Özellikle de bu husus bu yerin kutsal ve mübârek olduğuna delildir. Bu konuyu Hz. Peygamber: (الحج عرفة) "Hac arafattır."[406] sözleriyle ifade etmiştir. Yine tüm mezheplerde Arafat'ta belirli sınırlar dahilinde bir an bile olsa bulunmayan kişinin haccının geçersiz sayılacağı hususunda görüş birliği vardır.[407] Hz. Peygamber'in yukarıdaki "Hac arafattır"[408] sözleriyle ifade etmiş olması, tüm mezheplerin Arafat vakfesini haccın rukünlerinden saymalarının delilini teşkil etmiştir.[409]

Bir hadise göre Arafat'ın tamamı vakfe yeridir[410]; fakat Hz. Peygamber Cebelirahme'nin eteğinde vakfe yaptığı için öteden beri hacılar burada vakfe yapmakta, bu yüzden vakfe Cebelirahme'nin çevresinde yoğunlaşmaktadır. Arafat'ta, güneşin tepe noktasında bulunmasından (bir görüşe göre tan yerinin ağarmasından) gün batımına kadar bir anlık duruş bile vakfe için yeterlidir. Hanefî

[403] Nedvi, *Asr-ı Saadet Tebliğat ve Talimat*, C. IV. s. 425.
[404] Boks, "Arafat", C. III, s. 261.
[405] Nevevî, arefe günü Arafat'ta yapılan duanın dua için senenin en fazîletli günü olduğunu, hatta oranın haccın en büyük kısmı ve gayesi olduğunu, söyleyerek o günde okunması gereken dualardan örnekler vermektedir. Nevevî, *Ezkâr Tercümesi*, s. 246.
[406] Tirmizî, Tefsiru sûre: 2/22; Ebû Dâvud, Menâsik: 68; İbn Mâce, Menâsik: 57; Dârimî, Menâsik: 54.
[407] Boks, "Arafat", C. III, s. 261.
[408] Tirmizî, Tefsiru sûre: 2/22; Ebû Dâvud, Menâsik: 68; İbn Mâce, Menâsik: 57; Dârimî, Menâsik: 54.
[409] Kaşânî, *Bedaiu's-Sanai*, C. II, s. 125.
[410] Müslim, "Hac", 149.

mezhebine göre arefe günü güneşin tepe noktasına gelmesi anından batmasına kadar Arafat sınırları içinde kalmak vâciptir. Daha sonra Arafat'tan kitleler halinde inilerek Mekke yönündeki Müzdelife'ye doğru yola çıkılır.

Meş'ar-i Harâm, Müzdelife bölgesinde bulunan Kuzah dağındaki bir tepenin adıdır; bu tepe dolayısıyla Müzdelife'nin tamamına da Meş'ar-i Harâm denir. Hacılar Arafat'tan sonra buraya gelir ve arefeyi bayrama bağlayan geceyi burada geçirir, ikinci bir vakfe daha yaparlar. Hac menasikinden bir kısmını Arafat ile Mina arasındaki bu Meş'ar-i Harâm denilen bu bölgede ifa ederler. Meş'ar-i Harâm tabirindeki haram kelimesi, buranın Harem bölgesi içinde olduğu veya hürmet gösterilmesi gereken bir yer olduğuna işaret etmektedir.[411] Burada namaz kılınması, beklenmesi, gecelenmesi ve dua edilmesi istenen bir yerdir.[412]

Arafat'ta yapılan ibadet ve duaların fazietleriyle alakalı birçok hadis bulunmaktadır. Bu hadisi şeriflerden bazıları şu şekildedir:

İbn Rabia el-Kureşî, babasından şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben, Câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in Arafat'ta müşriklerle birlikte vakfe yaptığına tanık oldum. İslâm döneminde de aynı yerde vakfe yaptığını gördüm. Anladım ki ona orada vakfe yaptıran Allah'tı.[413]

Hz. İbn Ömer'den gelen konu hakkındaki bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır*: "Arafat'ta vakfeye yetişen, hacca yetişmiştir. Arafat'ta vakfeyi kaçıran haccı kaçırmıştır."*[414]

Hz. Abdullah b, Amr'dan gelen rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Cebrail, Hz. İbrahim'e gelip, onu Mina'ya götürdü. Orada ona bütün namazları kıldırdı. Sonra sabah namazını kıldırdı. Sonra onu alıp Arafat'a götürdü. İnsanların konakladığı yerde konaklattı. Sonra ona iki namazı cem ederek kıldırdı. Sonra vakfe yerine getirdi. İnsanlardan bir kimsenin akşam namazım en erken kıldığı bir vakitte (Arafat'tan) hareket etti. Onu Müzdelife'ye getirdi. Orada geceledi. İnsanlardan bir kimsenin sabah namazını en erken kıldığı bir vakitte ona sabah namazını kıldırdı. Sonra ona vakfe yaptırdı. İnsanlardan bir kimsenin namazı*

[411] Ögüt, "*Meş'ar-i Haram*", *DİA,* Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 2004, C. XXIX, s. 360.
[412] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, C. III, s. 513-515.
[413] Bûsirî, *İthaf'ul-Hıyere*, C. III, s. 211, hadis no: 2575; İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, C. VII, s. 8. hadis no: 1234, Bu hadisi Bûsirî İshak b. Rahuveyh'e nisbet ederek tahric etmiştir.
[414] İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, C. VII, s. 7, hadis no: 1233; Beyhakî, Hz. İbn Ömer'den hadisin benzerini uzun olarak tahric etmiştir. (Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 174.) Bûsirî, hadisin sahîh ve mevkuf olduğunu söylemiştir. (Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, C. III, s. 212, hadis no: 2580.).

en geç kıldığı bir vakitte oradan Mina'ya hareket etti. Cemre'ye taş attı. Sonra kurban kesip tıraş oldu. Sonra oradan hareket etti. Sonra Allah, Peygamber'ine "Muvahhid olarak İbrahim'in dinine tâbi ol" diye vahyetti.[415]

İbn Ebî Müleyke'den nakledildiğine göre ise Kureyş'ten bir zat Abdullah b. Amr'a "*Ben, aile ve binek bakımından güçsüzüm. Tek bineğimiz şu (yavaş) hareket eden eşeklerdir. Müzdelife'den geceden hareket edeyim mi*?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "*Hz. İbrahim akşamlardı. Sabah olup da güneşin yayı ortaya çıkınca Arafat'a doğru yürürdü. Orada bir yerde konaklar, sonra öğleden sonra gidip vakfe yerinde vakfe yapardı. Güneş batınca oradan hareket ederdi. Müzdelife'ye geldiğinde bir yerde konaklar ve geceyi orada geçirirdi. Sabah namazının erken kılınan vaktinde yapardı. Ortalık iyice aydınlanınca da oradan hareket ederdi. İşte Hz. İbrahim'in dini budur. Sizin Peygamber'inize, ona tâbi olması emredilmiştir*."[416]

Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, *"Ben ve benden önceki peygamberler Arafat'ta genellikle şöyle dua ederiz: Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir, ortağı yoktur. Mülk/Asıl hükümranlık yalnız O'na ittir. Hamd yalnız O'na aittir. Allah'ın, İşitme duyumu aydınlat, görme duyumu aydınlat, kalbimi aydınlat. Allah'ım, göğsümü ferahlat ve işimi kolaylaştır. Göğüslerdeki vesveselerden ve işlerin dağınıklığından sana sığınırım. Allah'ım, gece içerisinde saklananların şerrinden, gündüz içerisinde saklananların şerrinden, rüzgârların savurduklarının şerrinden ve zamanın felaketlerinden sana sığınırım"*[417] buyurmaktadır.[418]

Hz. Câbir'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, *"Allah katından Zilhicce'nin on gününden daha fazîletli gün yoktur"* buyurdu. Hz. Câbir demiştir ki: Bir adam: "*Ya Resûlallah!" O günler mi daha fazîletli, yoksa onların sayısınca Allah yolunda cihat etmek mi*?" diye sordu. Allah Rasulü *"Bu günler, onlar sayısınca Allah yolunda cihat etmekten daha fazîletlidir. Ancak yüzünü toprağa sürten müstesna"* diye cevap vererek şöyle devam etti: *"Allah katında Arefe gününden daha fazîletli gün yoktur; o gün (Allah) dünya semasına tecelli ederek: "Bakın şu kullarıma! Güneşin alnında saçları başları dağınık bir halde, elleri yüzleri toz toprak içinde bütün uzak bölgelerden geldiler. Daha benim rahmetimi ya da azabımı görmediler. Arefe günü*

[415] İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, C. VII, s.11, hadis no: 1236.
[416] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* C. II, s. 131. Heysemî'nin belirttiğine göre ravileri sahîh'in ravileridir. (Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, C. III, s. 251.).
[417] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, C. VII, s. 17, hadis no: 1239.
[418] Beyhakî, hadisin zayıflığına işaret etmektedir. (bkz. Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, C. V, s. 117.).

gibi, insanları cehennem ateşinden azat edecek bir gün görmedim buyurmaktadır. [419] Tüm bu ayet ve hadisler ışığında Arafat bölgesinin mubarek yerlerden sayıldığı anlaşılmaktadır.

2.3.8. Tuva Vadisi

Kur'ân-ı Kerim'de Mukaddes Tuva Vadisi olarak zikredilen yer Şam bölgesinde yer almaktadır.

Mukaddes kelimesi Kur'ân'ı Kerim'de sadece bu toprak parçasına sıfat olarak gelmiştir. İlk defa *"Allah'ın size yazdığı kutsal toprağa girin"* ayetiyle el-Maide Suresi 5'inci ayette zikredilen husus, Hz. Musâ'nın Mısır'dan çıkışından sonraki bir olaya tekabül etmektedir. O da aşağıdaki ayetlerde zikredilmektedir.

Taha (20), 12'inci ayette zikredilen:

(اِنِّي اَنَاْ رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَۚ اِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۚ)

"İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin rabbinim; artık pabuçlarını çıkar, çünkü şu anda kutsal vadide, Tuvâ'dasın." ayetindeki lafızlar, Hz. Musâ'nın Medyen dönüşünde Mısır'a girmeden muhatap olduğu sözlerdir. Mısır'a varmadığı bir yerde Hz. Musâ'ya mukaddes vadide bulunduğu belirtilmişken; Mısır'dan çıktıktan sonra İsrailoğulları ile birlikte mukaddes topraklara girmesi emredilmiştir. Bundan dolayı daha sonra İsrailoğulları'nın oraya zorba bir kavmin varlığını gerekçe göstererek girmek istememesinden hareketle, mukaddes vadi ile mukaddes arzın farklı yerler olduğu anlaşılmaktadır.[420]

Mısır'dan çıktıktan sonra girilmesi istenip de İsrailoğulları'nın imtina ettiği arazinin mutlak zikredilmiş olması geniş bir alana işaret ederken; Hz. Musâ'ya Mısır'a giderken nida edilen toprak parçasının Tuva diye isimlendirilmiş olması, daha dar ve belirli bir alana işaret eder gözükmektedir. Dolayısıyla bu iki yer geniş bir dairede birbirini içerse de lokal anlamda aynı yerler değildir.

[419] İbn Hıbban, *Sahih*, C. IX, s. 164, hadis no: 3853; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, C. VII, s. 418 hadis no: 2973; Beğavi, *Şerhu's-Sünne*, hadis no: 1931; İbn Hacer, *Metalibü'l-Aliye*, C. VII, s. 19. hadis no: 1240:
[420] el-Maide (5), 122.

Şimdi Hz. Musâ'nın Medyen'den çıkıp henüz Mısır'a varmadığı bir zamanda Allah'ın kelamına muhatap olduğu mukaddes vadinin hakkındaki ayetleri ele almaya çalışacağız.

"Şüphe yok ki, ben senin Rabbinim. Hemen ayakkabılarını çıkar. Çünkü sen mukaddes vadi Tuva'dasın."[421] Bu ayette zikredilen "el-mukaddes" kelimesi, Diyanet ve Elmalılı meallerinde "Mukaddes"; Ateş, Bulaç, Öztürk, Tefhim, Fi Zilal meallerinde "Kutsal"; Gölpınarlı mealinde "Kutlu"; Esed çevirisinde "kutlu kılınmış", şeklinde tercüme edilmiştir.

Konuyla ilgili diğer ayet en-Naziat (79), 16'ıncı ayetidir:

(اِذْ نَادٰيهُ رَبُّهُ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًىۚ)

"Hani, Rabbi ona mukaddes Tuva vadisinde söyle seslenmişti…"[422]

Mukaddes vadi, Hz. Musâ'ya vahiy indirilmesinde seçilen ve bu yüzden diğer toprak parçalarından ayrı ve seçkin bir yere sahip topraklardır.[423] Allah'ın Hz. Musâ'ya konuştuğu ve kendisine mucizeler verdiği bu yer hakkında diğer bir ayette daha detaylı bilgi verilmektedir: (el-Kasas (28), 30):

(فَلَمَّا اَتٰيهَا نُودِيَ مِنْ شَاطِئِ الْوَادِ الْاَيْمَنِ فِي الْبُقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ مِنَ الشَّجَرَةِ اَنْ يَا مُوسٰٓى اِنِّي اَنَا اللّٰهُ رَبُّ الْعَالَمِينَۙ

"Musâ, ateşin yanına gelince, o mübârek yerdeki vadinin sağ tarafındaki ağaçtan şöyle seslenildi: "Ey Musâ! Şüphesiz , ben, evet ben alemlerin Rabbi olan Allah'ım"[424]

Hz. Musâ'ya daha Mısır'a varmadan nida edilen bu yer Tur dağının etekleridir.[425] *Vadi'nin bereketli olması* ise, Allah'ın Hz. Musâ'ya vereceği mucizeler ve onuna yapacağı konuşma için seçilmiş olmasından dolayıdır.[426]

Buna göre vadinin mukaddesliği her şeyden önce Allah'ın seçmesiyle gerçekleşmiştir. Allah bazı zamanları diğerlerinden, bazı mekânları da bazılarından

[421] Taha (20), 12.
[422] en-Naziat (79), 16.
[423] İbn Aşur, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, C. XX, s. 113.
[424] el-Kasas (28), 30.
[425] Taberî, *Camiu Beyan an Te'vili Kur'ân*, C. XVIII, s. 241.
[426] Güneş, *Kutsallık*, 175; (İbn Atiyye, *el-Muhariru'l-veciz*, C. IV, s. 287; İbnü'l-Cevzi, *Tefsiru Kayyım*, C. VI, s. 218; Muhammed Cemaluddin Kasımî (ö. 1886-1914), *Mehasinü't-te'vil*, C. XVI, Daru'l-ihyai'l-kütübi'l-arabiyye, Kahire, 1957. C. IX, s. 4704. 'den naklen.).

üstün kılmıştır. Dilediğini benzer türlerinden ya da başka şeylerden üstün kılma yetki ve otoritesi ancak Allah'a aittir.[427]

Bir mekânın mukaddes oluşunun orada muazzam işlerin vuku bulunmasından kaynaklandığına bakarsak, Allah'ın Hz. Musâ'ya kelam etmesi, o vadiyi muazzam, tertemiz, kirlerden uzaklaştırılmış yapmaya yetmesi açıktır. Tuva vadisinin kutsallığı, orada kelami ilahinin özel bir tarzda Musâ'ya verilecek olmasındandır.[428]

Burada görülen odur ki; bir şeyin mukaddes oluşu, onun manevi lekelerden uzak olması, orada muazzam olayların vuku bulması anlamlarını beraberinde getirmektedir. Mukaddes olarak zikredilen vadinin adı Tuva idi. Tuva kelimesi ilgili birtakım yorumlar yapılsa da, müfesirlerin üzerinde durduğu Tuva'nın, vadinin adı olduğu ve [429] Şam civarında bulunduğudur.[430] Kur'ân'ı Kerim'de mukaddes vadi isminin zikredilmesinden sonra "ayakkabılarının çıkarılması"nın istenmesinden Allah'ın Hz. Musâ'ya kelamını konuşmak üzere seçtiği bir mekânın yüce ve temiz olduğu, pak kılındığı, pak olması gerektiği açıktır. Böyle bir mekân için ne yapılması gerektiğini, kutsal bir mekâna karşı inananların görevlerinin ne olduğunu belirtme yetkisi de bu mekanı, vadiyi seçen Allah'a aittir. Allah Hz. Musâ'ya mukaddes, tertemiz, seçilmiş, yüce, mübârek bir vadide olduğunu söyledikten sonra kendisinden ayakkabılarını çıkarmasını istemiştir.*"Ayakkabılarını çıkar, zira sen mukaddes vadidesin!"* sözü ayakkabı çıkarmanın gerekçesi gibidir.[431] Bundan çıkan sonuç Allah'ın kutsal kıldığı bir mekânda Allah'ın belirlediği şekilde davranmak gerektiğidir.

Sonuç olarak Allah Tealâ'nın Hz. Musâ'ya kelam etmesi, o vadiyi muazzam, tertemiz, kirlerden uzaklaştırılmış yapmaya yetmesi aşikardır. Tuva vadisinin kutsallığı, orada kelam-ı ilahinin özel bir tarzda Hz. Musâ'ya verilmiş olması ve ilahi vahyin orada cereyan etmiş olmasındandır.[432]

---

[427] Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. X, s.17.
[428] İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XVI, s. 197.
[429] Taberi, *Camiu'l-Beyan*, C. XVI, s. 30; Zemahşerî, *el-Keşşaf*, C. II, s. 221; Ebu Muhammed Abdu'l-Hakk b.Galib b. Atiyye Endülüsî, (ö. h.546), *el-Muhariru'l-veciz*, C. V, s. 433; İbnü'l-Kayyim el-Cevzî, *Tefsiru'l- Kayyım*, Daru'l-Kitabu'l-ilmiyye, Beyrut, C. V, s. 274-275; Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, C. XXII, s. 18; Kurtubî, *el-Cami'li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C. XIV, s. 24; Beydavi, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, C. II, s. 311; Kasımî, *Mehasinü't-te'vîl*, C. XI, s. 4172.
[430] İbn Atiyye, *el-Muhariru'l-veciz*, C. V, s. 433.
[431] Razi, *Mefatihu'l-Gayb*, C. XXII, s. 17.
[432] İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, C. XVI, s. 197.

2.3.9. Sina Dağı

"Sina dağı, Hz. Musâ'ya Tevrat'ın verildiği dağın adıdır. Aynı adı taşıyan yarımadanın güneyinde bulunan dağla özdeşleştirilen Sinâ bölgesi yahudi, hıristiyan ve İslâm geleneklerinde Hz. Musâ'ya Tevrat'ın verildiği yer olarak kabul edilir. Ahd-i Atîk'te Sînâ dağı, Tanrı'nın dağı şeklinde ifade edilmiştir." [433]

Dağın ismiyle, yarımadadaki coğrafî konumuyla ve o kadar dağ arasından bunun seçimiyle ilgili farklı görüşlere ve tartışmalara girmeden, Kur'ân'daki bizi ilgilendiren yönüyle alakalı bilgileri aktarmak yerinde olacaktır.

"Kur'ân-ı Kerim'de Sînâ, "dağ" anlamındaki tûr kelimesiyle birlikte Tûriseynâ (el-Mü'minûn (23), 20) ve Tûrisînîn (et-Tîn (95), 2) şeklinde iki defa geçmekte olup tûr kelimesi yalnız kullanıldığında (et-Tûr (52), 1) Sînâ dağını tanımlamaktadır."[434] "İslâm âlimleri, dağın yarımadadaki konumuyla ilgili bilinen görüşleri *(Mısır ile Eyle arasında bir dağ, Cebel-i filistin)* olarak aktarmaktadırlar."[435]

"Kur'ân'da Sînâ vahyi bazı sûrelerdeki atıfların dışında ana hatlarıyla ve Ahd-i Atîk'e nisbetle daha kısa olarak Bakara, A'râf ve Tâhâ sûrelerinde yer alır; A'râf sûresindeki anlatım daha ayrıntılıdır.[436] Kur'ân'da Allah Sînâ'ya yemin etmektedir."[437] "Hz. Musâ'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah bu dağa tecelli etmiş ve dağ parçalanmıştır."[438] "Allah, Musâ'ya dağın sağ tarafından seslenmiş, İsrâiloğulları'ndan söz almak için dağ üzerlerine kaldırılmış, burada yetişen ağaç methedilmiştir."[439]

Kur'ân'ın 95'inci suresinde şöyle denmektedir: *"İncir ağacına, zeytin ağacına ve Sinin Dağına ve şu emin beldeye yemin ederim ki"*[440] Kur'ân yorumcuları ayette bahsedilen "emin belde" nin Mekke; "Sinin Dağı" nın Musa'nın Sina Dağı

[433] Ömer Faruk Harman, Dağ, *DİA*, Diyanet Vakfi Yay., İstanbul, 1993, C. VIII, s. 400-401 (Mezmurlar, 36/7'den naklen.).
[434] Abdülbâki, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfaz el-Kur'an el-Kerîm*,"et-Tûr" md.
[435] Mustafa Sinanoğlu, " Sînâ", *DİA*, Diyanet Vakfi Yay., İstanbul, 2009, C. XXXVII, s. 221.
[436] el-A'râf (7), 140-155.
[437] et-Tûr (52), 1; et-Tîn (95), 2.
[438] el-A'râf (7), 143.
[439] el-Mü'minûn (23), 20; (Sinanoğlu, "Sînâ", C. XXXVII, s. 221.).
[440] (Tin (95), 1)

ve "Zeytin ağacı" nın Hz. İsâ anlamına geldiği konusunda görüş birliğine varmışlardır.[441]

M. Esed, Kasas (28), 30'uncu ayetinin, Sina Dağı hakkında olduğunu ve Musâ'nın ateşi Sina Dağı'nın yamacında gördüğünü belirtmektedir.[442] Ayrıca Esed'in de vurguladığı (ve başka müfessirlerde de rastladığımız) husus şudur ki; Kur'ân'ın et-tûr (dağ) terimiyle atıfta bulunduğu dağ her zaman bu dağ yani "Sina Dağı" dır.

Esed**,** *"kutlu yerde, vadinin sağ yamacındaki"* ayetinde geçen *"Sağ yamaç"* tabirinin, *"kutluluk, güven ve bereket"* çağrışımı vermekte olduğunu*,"kutlu yer"* tabirinin; Taha (20), 12'inci ayetindeki *"iki kere kutlu kılınmış vadi"* ifadesiyle aynı olduğunu söylemiştir. Yukarıdaki ayette atıfta bulunulan *"ağaç"*da, şüphesiz *Tevrat'ta sözü geçen*[443] *"yanan çalılık"*la aynı şeydir şeklinde tefsir etmiştir.

Sâbûnî, Kasas (28), 29'uncu ayetini, *"Tur tarafından mübârek yerde vadinin sağ yanında"* ve *"Tur tarafından bir ateş gördü"*[444], Kasas (28), 30'uncu ayetini ise, *"O mübârek yerdeki vadinin sağ kıyısından"*[445] şeklinde tefsir etmiştir.

Tur-i Sina'nın Kur'ân'da doğrudan hem de bir kaç kez ismen zikredilmesi ve üzerine yemin edilmesi, diğer mekânlardan bereket ve şeref yönünden önde olmasından dolayıdır. Bu husus bile Sina dağının kutsanmasının nedenleri olarak tek başına yetecek bir sebeptir. Buradaki bereket, üzerinde peygamberlerin ve salih müminlerden oturmuş olmaları da diğer sebepleri arasında sayılmaktadır.[446] Hz. Musâ'nın peygamber olarak gönderildiği bir mekân olması burasının en önde gelen kutsanma nedenleri arasındadır.

2.3.10. Cudi Dağı

Cudi dağı, Hz. Nuh'un gemisinin tûfandan sonra üzerine oturduğu söylenen dağın adıdır.[447] Cudi kelimesi "cömertlik" anlamındaki cûd kökünden gelmektedir.[448] Dağın tepesinin avuç içi gibi oluşu, tûfandan sonra geminin konmasına ve

[441] Bkz. M. Hamidullah, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed,* (çev.: Z. Babacan, İstanbul, t.y., s. 162.
[442] Kasas (28), 29.
[443] M. Esed, *Kur'ân Mesajı,* C.II, s.760. (Çıkış iii, 2.'den naklen.).
[444] Sabûnî, *Tefsirlerin Özü*, C. IV, s. 421.
[445] Sabuni, *Tefsirlerin Özü*, C. IV, s. 421.
[446] Zemahşeri, *el-Keşşaf* , C. VI, s. 401.
[447] Hikmet Tanyu, "Cudi Dağı", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1984, C. VIII, s. 79.
[448] Tanyu, "Cudi Dağı", C. VIII, s. 79. (Mustafavî, *et-Tahkık*, "cvd" md.'den naklen.).

gemidekilerin barınmasına elverişli durumu sebebiyle bu adı almış olması sanılmaktadır.[449] Cudi dağı Güneydoğu Anadolu bölgesinde Türkiye-Irak sınırına 15 km. uzaklıkta, Dicle ırmağının kıyısında bulunan Cizre'nin 32 km. kuzeydoğusunda, Şırnak il merkezine 17 km. mesafededir. Elips biçiminde olan Cudi dağı üzerinde 2000 metreyi aşan dört doruk vardır. Bunların en yükseği 2114 metredir. Bu tepelerden 2017 m. yüksekliğinde olanı "Nuh peygamber ziyareti tepesi" adını taşır.[450]

Cudi dağı, dinler tarihi ve bilhassa İslâm dini bakımından önemlidir. Zira Kur'ân'da Hz. Nuh'un gemisinin tûfandan sonra Cudi dağına oturduğu belirtilmektedir. Kur'ân'da Cudi diye ismen geçen tek bir ayet vardır, o da Hud (11), 44'üncü ayetidir:

(وَقِيلَ يَا اَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكِ وَيَا سَمَاءُ اَقْلِعِي وَ غِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْداً لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ)

"(Sonra) "Ey toprak suyunu yut! Ey gök sen de tut! " denildi. Su çekildi; hüküm yerini buldu; gemi Cudi'nin üzerine oturdu; "Zalimlerin topunun canı cehenneme!" denildi."[451] buyurulmaktadır.

Ayette Cudi olarak geçen dağın tam olarak nerede olduğuna dair açıklık olmadığı için, Cudi hakkında farklı yorumlar yapılmıştır: "Bu genel yorumlardan birincisi, Kitâb-ı Mukaddeste geçen "Rrt" kelimesinin yazarlarca yanlış seslendirilmesi sonucunda ortaya çıkan Ararat kelimesidir."[452] "Bu yorumda Hz. Nuh'un gemisinin indiği yer olarak Ağrı dağı gösterilmişse de bunun gerçeğe uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Zaten X. yüzyıla kadar birçok Ermeni müellifin ve daha başkalarının eserlerine dayanarak Ağrı dağının tûfan ile münasebeti bulunmadığını oldukça büyük bir katiyetle tesbit etmek mümkündür. Eski Ermeni rivayetlerinde Nuh'un gemisinin bir dağ üzerine oturduğu hakkında hiçbir mâlumat yoktur. Nuh'un gemisinin Masik dağı zirvesine oturmasına dair XI ve XII. yüzyıllarda Ermeni edebiyatında yer alan bilgiler ise Avrupalılar'ın Tevrat'taki ifadeyi yanlış tefsir etmelerinden kaynaklanmaktadır."[453] "Esasen Ağrı dağı çok yüksek ve sarp olup insan hayatı için önemli olan su, ağaç, barınacak yerler vb. imkânlardan yoksundur.

[449] Tanyu, "Cudi Dağı", C. VIII, s. 79.
[450] Tanyu, "Cudi Dağı", C. VIII, s. 79.
[451] Hûd (11) , 44.
[452] Tanyu, "Cudi Dağı", C. VIII, s. 79. (Dorme, s. 24.'ten naklen.).
[453] Tanyu, "Cudi Dağı", C.VIII, s. 80.

Bu sebeple geminin oraya inmesi mümkün görünmemektedir. Cudi dağında ise barınacak birçok mağaranın mevcudiyeti, tepesinin geminin inişine uygun bir yüzey oluşturması ve beslenme imkânlarına sahip bulunması, geminin oraya inmesi için yeterli ip uçları vermektedir. Geminin oturduğu mahallin Yeşildağ adını alışı da dikkate şayandır."[454]

"Yukarıda aktardığımız yorumların dışında islâmî kaynaklarda Cudi adını taşıyan iki dağ söz konusudur. Bunlardan biri Arabistan yarımadasında yer alan ve Tay kabilesinin yerleşme alanında bulunan dağdır ki Ebû Sa'tere el-Bevlânî'nin şiirinde kastedilen de budur."[455] Diğeri ise yukarıda konumu ve özellikleri belirtilen Cudi dağıdır. Bütün tefsir kitaplarında kaydedilen ve İbn Abbas, Kâ'b b. Ahbâr gibi sahâbîlerden nakledilen rivayetlere göre geminin indiği dağ, Cudi diye bilinen, Dicle ile Fırat arasında Musul yakınlarında bulunan ve bugün Türkiye sınırları içinde yer alan dağdır."[456]

İbni Kesir ise tefsirinde Elmalılı'nın Cudi'nin nerede olduğu hakkında görüşlerin sahipleri olan; İbn İshâk, Mücâhid, Katâde, Dahhâk, İbn Ebu Hatim, Albâ' İbn Ahmer, Ka'b el-Ahbâr, M. Esed, ve Siyer bilginlerinden naklen şu ifadelere yer vermektedir:

İbn İshâk, Allah, tufanı durdurmayı murâd ettiğinde; yeryüzüne bir rüzgâr gönderdi, su sakinleşti, yerin derinliklerindeki yeryüzü kaynakları ve gökyüzünün kapıları kapandı. Allah, *"Yere suyunu çek, göğe de sen de tut, denildi..."* buyurdu. Su eksilmeye, yere batıp çekilmeye başladı. Gemi içindekilerle Cudi' ye oturdu. Tevrat ehlinin zannettiğine göre geminin Cudi üzerine oturması yedinci ayın onyedinci gecesindedir. Onuncu ayın ilk günü de dağların başları görülmüştür. Bundan itibaren kırk gün geçtiğinde Nuh, binmiş olduğu gemiden ikinci senenin ikinci ayının yirmi yedinci gecesinde: *"Ey Nuh, bizim katımızdan selâmetle in... denildi."*[457] görüşlerine yer vermektedir. Katâde der ki: Gemi dağın üzerinde bir ay durdu da sonunda ondan indiler. Yine Katâde şöyle diyor: Allah Nuh'un (as) gemisini Cudi üzerinde bir ibret ve alâmet olmak üzere bıraktı ki; bu ümmetin ilkleri onu görsünler.

[454] Tanyu, "Cudi Dağı", C.VIII, s. 79, 80.
[455] Tanyu, "Cudi Dağı", C.VIII, s. 80. (Yâkut, C. II, s. 180'dan naklen.).
[456] Tanyu, "Cudi Dağı", C.VIII, s. 80. (İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, C. XIV, s. 160. (*İA*, C. III, s. 224.'ten naklen.)
[457] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, C. VIII, s. 3935.

İbn Kesir Siyer bilginlerinden ise şöyle bir bilgi aktarmaktadır: Rivayete göre Hz. Nuh, Receb'in yirmisinde gemiye binmişti. Gemi altı ay suların üzerinde yüzdü. Hz. Nuh ve beraberindekiler Aşûra günü gemiden indiler. Hz. Nuh o gün oruç tuttu ve beraberindekilere de Allah'a şükür için oruç tutmalarını emretti. Dağın yakınında bir köy kurdular. Orası yeryüzünde tufandan sonra imâr edilen ilk köydür.[458]

Tufan konusunun anlatıldığı Hud (11), 48'inci ayeti hakkında müfessirlerin görüşleri şu şekildedir:

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ ۚ وَأُمَمٌ سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ

"Ey Nuh!" denildi, "Bizden bir selâm sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere, kutluluk dileğiyle gemiden in. İlerde kendilerini bir çok nimetten faydalandıracağımız, sonra da bu yüzden kendilerine tarafımızdan acıklı bir azap dokunacak nice ümmetler olacaktır."[459]

Yukarıdaki zikredilen ayetde Hz. Nuh ve gemide bulunan beraberindekilere tufandan sonra, *"Bizden bir selâm sana ve seninle birlikte olanlardan gelecek ümmetlere, kutluluk dileğiyle gemiden in."* buyurulmaktadır. Fakat bu inişin nereye olduğuna dair açık bilgi verilmemektedir. (el-Mü'minun 29'uncu ayetinde tufandan sonra indirilen yer konusunda ayette geçen bilgiler ışığında müfessirlerin belirttikleri görüşleri konunun sonuna doğru açıklığa kavuşturmaya gayret edeceğiz). Ayetde zikredilen bereket ve kutluluk hususunda müfessirlerin görüşleri şu şekildedir:

Elmalılı, yukarıda zikredilen ayet hakkında iki farklı görüşe yer vermiştir:

Birinci görüşe göre; ayette belirtilen bereketten maksad; insanoğlunun ileride üreyip çoğalacağı topraklardır.*"Yani seninle beraber olanlardan üreyecek ümmetler."* ifadesiyle gayet açık olarak Hz. Nuh'un az sayıda olan soyunun üreyecek ve çoğalacak olduğuna işaret ettiği anlaşılmaktadır ki buradan da buradaki bereketin insanoğlunun ileride üreyip çoğalacağı toprakların kastedilmiş olduğu sonucu çıkmaktadır.[460]

İkinci görüşe göre; ayette Hz. Nuh'un aile fertlerinden başka yanında çok az mü'min olduğunun anlaşıldığını ve Allah Teâlâ'nın bunlara öyle bir selâmet ve bereket ihsan buyurmuş olduğunu ki, bunların çoğaldıkça çoğalacaklarını ve kendilerinden bir çok ümmetler geleceğine işaret ettiğini belirtmektedir.

[458] İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, C. VIII, s. 3938-3939.
[459] Hud (11) , 48.
[460] Hud (11), 48, Yazır, *Hak Dini*, C. IV, s. 541.

Ayette; ‘Allah katında bir selâmetle inmesi’ zikredilmekle birlikte indirilen yerin bereketli veya kutsal olduğu yönüne dair bir işaret bulunmamaktadır. Bu selâmet onun üzerine, onunla birlikte olan müminlere ve kıyamet gününe kadar onun zürriyetinden gelecek bütün mü’minleredir. Nitekim Muhammed İbn Ka’b der ki: Bu selâmete, kıyamet gününe kadar inanan her erkek ve kadın girmiştir.

Hz. Nuh’un gemiden inerken yapmış olduğu duanın geçtiği el-Mü’minun (23) 29'uncu ayeti hakkındaki müfessirlerin görüşleri şu şekildedir:

(وَقُلْ رَبِّ اَنْزِلْنِي مُنْزَلاً مُبَارَكاً وَاَنْتَ خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ)

“Yine de ki: ‘Rabbim! Beni bereketli bir yere indir; en uygun şekilde indirip yerleştiren sensin.“[461]

İbn Aşur’a göre, yukarıdaki ayette zikredilen gemide karar kılmanın hakikati, gemiye giriştir. Gemiye bindiğinde orada mekân tutmayı orada emin olduğunu bildirmektir. Allah Teâlâ Nuh’a kurtuluş yolunu kendisi için kolay kıldığından dolayı ve yolculuğunun akabinde mübârek bir yere indirmesini istediği için Rabbine hamdetmesini vahiyle bildirdi. Bu duayla gemiyle boğulmaktan selâmet istemeyi de içerisine almaktadır.[462]

Çantay, Medârik'ten naklettiği görüşünde, sefinedeki bereketin selâmet olduğunu, çıktıktan sonraki bereketin ise nesil çokluğu ve birbiri ardınca hayırlar olduğunu belirtir.[463]

M. Esed, ayetdeki *“beni kutlu / güvenli bir konuşla kondur”* lafzını, yani güvenli şartlarda yahut güvenli, bereketli bir yere ulaştır.[464] şeklinde açıklamaktadır.

Esed,*”(İnsanı) eriştirenlerin en iyisi Sensin”* lafzını, yani varması / erişmesi gereken yere en güzel, en iyi eriştiren Sensin. şeklinde tefsir etmektedir. Hz. Nuh’a ve dolayısıyla inanan herkese önerilen bu duayla gemi kıssasının sembolik bir anlam kazandığını ve hem ruhî / manevî, hem de maddî / dünyevî hayatta insanın izlemesi gereken kurtuluş yolunu gösterebilecek aslî kaynak olarak ilahî aydınlanmaya karşı insan ruhunun duyduğu arzu ve ihtiyacı simgelendiği şeklinde yorumlamaktadır.[465]

---

[461] el-Mü’minun (23), 29.
[462] İbn Aşur, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, C. XVIII, s. 46, 49.
[463] el-Mü’minun (23), 29. Çantay, *Kur'ân-ı Hakim ve Meâli Kerim*, C. II, s. 587.
[464] M. Esed, *Kur’ân Mesajı*, C.II s. 839.
[465] M. Esed, *Kur’ân Mesajı*, C.II, s. 839.

Kurtubi, zikredilen ayet hakkında İbni Abbas ve Mücahid'e dayanarak bunun gemiden çıkış olduğu görüşünü belirtir. Hud (11), 48'uncu ayetteki mana gibi: Mübârekten maksat "selâmet ve kurtuluş" demektir.[466]

[466] Kurtubi, *el-Camiu li-Ahkâmi'l-Kurân*, C. XV, s. 36, 37.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HADİSLERDE KUTSANAN MEKÂNLAR

Kur'ân'da geçmemesine rağmen hadislerde kutsallık atfedilmiş veya mübârekliği kabul görmüş olan bazı mekânlar vardır. Bunların en önemlileri; Hacer-i Esved, Hatim-Hicri İsmail, Mültezem, Mina, Ebu Kubeys Dağı, Cebel-i Nur ve Uhud Dağı'dır. Bunları da araştırmamıza dahil etmemiz, konu bütünlüğü bakımından önem arzetmektedir.

3.1. Hacer-i Esved

Hacer-i Esved, Kâ'be'nin Güneydoğu köşesinde yerden bir buçuk metre yüksekte yer alan ve tavafa başlama noktasında yer alan siyah bir taştır.[1] Hadislerde ise bu taşın kaynağı, hususiyetleri ve adabı hakkında bir çok rivayet gelmiştir.[2] Kâ'be'yi tavaf edenlerin öptükleri ve selamladıkları bu taş hakkındaki rivayetlerde onun cennetten indirildiği[3] ve Hz. İbrahim tarafından Ebu Kubeys Tepesi'nden getirildiği gibi bilgiler mevcuttur.[4]

Hz. Peygamber'in Veda Haccı tavafında Hacer-i Esved'i elindeki değnekle işaret ederek selâmladığı bilinmektedir.[5] Hz. Peygamber'in bizzat devesinin üzerinden doğru Hacer-i Esved'i açıkça selamlamış olması O'nun Hz. Peygamberin yanındaki değerini anlatması bakımından gayet önemlidir. Hz. Peygamber'in Hacer-i Esved'in yanında ağladığı ve kendisini bu halde izleyen Hz. Ömer'e dönerek *"Ey Ömer! Gözyaşları burada akıtılır."* dediği nakledilmektedir.[6]

İbn-i Hacer, Hacer-i Esved'in cennetten indirilen bir taş olduğuna dair birçok hadis nakletmekte ve bu rivayetlerin sahih olduğunu söylemektedir.[7]

Hacer-i Esved, cahiliye Arapları tarafından da kutsal kabul edilen ve kendisine saygı duyulan bir konumdaydı. Hz. İbrahim'in getirmiş olduğu dinin esaslarından biri olan Hac ibadeti ile ilgili olması Hacer-i Esved'i değerli kılıyordu.

---

[1] Öğüt, "Hacerü'l-Esved", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1996, C. XIV, s. 432.
[2] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 103,168. (Komisyon, (Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usuli'd-Dîn Fakültesi), *el-Beledü'l-Haram Fedâilüh ve Ahkâmüh*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, 1423/2002, s. 58.'den naklen.)
[3] Nesâî, *Sünen*, C. V, s. 226.
[4] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 103. (Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s. 19.'den naklen.).
[5] Buhari, "Hac", 58, Müslim, "Hac", 254.
[6] İbn Mace, "Menasik", 27.
[7] İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. III, s. 540.

Bunun yanında Araplar Hz. İbrahim'in dininden uzaklaştıkça Hacer-i Esved'e olan ilginin bir putperest ritüel halini almaktan kurtulamadığı anlaşılmaktadır.[8]

Hz. Ömer'in bu taş hakkında takındığı tavır ilginçtir. O, Hacer-i Esved'i öpmüş ve şöyle demiştir: "Bilirim ki sen sadece bir taşsın, ne zararın ne de faydan dokunur. Hz. Peygamber'in seni öptüğünü görmeseydim ben de asla öpmezdim."[9] Diğer bir rivayette de: "Hz. Peygamberin seni selâmladığını görmeseydim, asla selamlamazdım; O'nun bunu yapmasından dolayı ben de selamlıyorum" [10] demiştir.

Hz. Ömer'in söylediği bu söz hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür:

Muhib et-Taberî (ö. 694/1295), Hz. Ömer'in bu sözüyle insanların putlara tapmaktan yeni kurtuldukları bir dönemde Hacer-i Esved'i selamlama ve öpmeyi putperestlikle karıştırmalarını önlemek ve bu iki davranışın mahiyet ve gaye bakımından birbirinden farklı olduğunu anlatmak istediğini söylemektedir. Ona göre Hz. Ömer bu sözleriyle taşın ibadet edilecek bir şey olmadığını; ibadetin ancak Allah ve Rasülünün belirlediği şeyleri yapmak olduğunu ve taşın cahiliye döneminde inanıldığı gibi bizzat zarar ve fayda veren bir şey olamayacağını anlatmak istemiştir.[11]

Mühelleb (ö. 720) ise, "Hz. Ömer'in bu sözüyle "Hacer-i Esved'in, Allah'ın yeryüzündeki sağ eli olduğunu ve onunla Allah'ın kulları ile musâfaha etmiş olduğunu" iddia edenlere karşı söylediğini ileri sürmektedir.[12]

Hattâbî (ö. 998) Hacer-i Esved'in Allah'ın yeryüzündeki sağ eli olduğunu ve Hacer-i Esved ile musâfaha eden kimsenin Allah'tan bir ahid almış olup dolayısıyla bu ahid ile sorumlu tutulacağını savunmaktadır.[13]

Muhammed Hamidullah (ö. 2002) bu görüşleri bir adım öne taşıyarak şunları söylemektedir: Bir hadis-i şerifte - ve bunu en az üç sahabi rivayet etmektedir-. Hz. Peygamber diyor ki: "Hacer-i Esved Allah'ın yeryüzündeki sağ elidir." Yani Kâ'be'deki Hacer-i Esved, sembolik olarak Allah'ın yeryüzündeki sağ elini temsil etmektedir. Bu nedenle Mekke'ye giden hacılar ellerini Allah'ın sağ eli üzerine

[8] Ali Çelik, *İslâm'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, s. 92, Beyan Yay., İstanbul 2013. (İbni Kelbi, *Kitabu'l Esnam*, s. 5; Ezraki, Ahbâru Mekke, C. I , s. 116.'dan naklen.).
[9] Buhari, "Hac", 50, 60; Müslim,"Hac" 41.
[10] Buhari, "Hac", 57; Müslim,"Hac"; 249-250.
[11] Öğüt, "Hacerü'l-esved", C. IV, s. 434. (Muhibbüddin et-Taberî, *el-Kırâ li-kasidi ümmi'l-kurâ*, Kahire, 1970, s. 281.'den naklen.).
[12] İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri*, C. III, s. 363.
[13] Öğüt, "Hacerü'l-Esved", C. IV, s. 434. (Heysemî, C. III, s. 242.'den naklen.).

koyarak sadakat yemininde bulunurlar. Hacıların Hacer-i Esved'e ellerini koyma hareketinin iki adı vardır. "İsti'lam" ve "Bey'a". İsti'lamın kelime manası "elde etmek" demek olduğuna göre, o halde" antlaşmanın elde edilmesi", Allah bizim sadakat antlaşmamızı elde ediyor demektir. "Bey'a" da bildiğimiz "kontrat" demektir. O halde bu bizim Allah'a itaat edeceğimize dair, bir kontrat, bir söz vermemizdir."[14]

Görüldüğü gibi Hacer-i Esved'i selamlamak ya da ona el sürmenin ne anlama geleceği hususunda birçok görüş ortaya atılmıştır.

Anlaşılan o ki, müslümanların Hacer-i Esved'i öpmesi, iki peygamberin hatırasına dayandığı yönündedir. Hz. Peygamber'in Hacer-i Esved'i öpmesi Hz. İbrahim'in hatırasına bağlılıktır; Müslümanların da bu taşı öpmeleri her iki peygamberin sünnetini ve hatırasını yaşatmaya dolayısıyla Allah'ın rızasını kazanmaya yöneliktir.

Aktardığımız tüm görüş ve yorumlardan elde ettiğimiz sonuç şudur: Hz. Ömer'in bu sözünden; tevkıfi meselelerde ibadetin gerekçesi anlaşılamadığı durumlarda bile, Şâri' olan Allah'a teslim olmanın en doğru davranış olacağı görülmektedir.[15]

Bunun yanında Hacer-i Esved'i selamlamak ya da öpmek teslimiyyetin en güzel sembollerinden biridir. Müslümanların Hacer-i Esved'i istilâmları bir nevi kutsamadır.

3.2. Mültezem

Mültezem, Hacer-i Esved ile Kâ'be kapısı arasında, dua etmenin makbul olduğu bildirilen yerdir.[16] Sözlükte "sarılmak, bir yere yapışıp kalmak, ayrılmamak" anlamındaki iltizâmdan türeyen mültezem "sıkı sıkıya yapışılan yer" demektir. Hacıların tavaftan sonra burada ısrarla dua etmelerinden dolayı bu adla anılmıştır. Mültezem, "Allah'tan günahların affedilmesini dilemek amacıyla içten gelen bir duygu ile yapılan duaların kabul edildiği yer" anlamında Med'â (bazı kaynaklarda

[14] Sırma, *Müslümanların Tarihi*, C. I, s. 451.
[15] Güneş, *Kutsallık.*, 154.
[16] Muvataa, "Hac", 251.

Müddeâ), "bütün kötülüklerin şerrinden sığınılan yer" mânasında Müteavvez diye de anılmaktadır.[17]

Bazı hadislerde Mültezem'in duaların kabul edildiği mübarek bir yer olduğu belirtilmiş[18], bu konuda Hz. Peygamber ile sahâbe ve tâbiînden birçok kimsenin burada dua ettiği nakledilmiştir.[19]

Salih b. Abdullah'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in Mültezem'de dua ettiği bildirilmektedir.[20] Nitekim İbn Abbas'tan gelen bir rivayette "Rükn ve kapı arası Mültezem'dir. İhtiyaç sahibi, sıkıntı veya gam sahibi her kim, onun önünde Allah'a dua ederse kabul edilir"[21] buyrulmaktadır.

İbn Abbas'tan gelen başka bir hadiste de "Kim bu mültezemde bir şey için dua ederse mutlaka duasına icabet olunur"[22] buyrulmaktadır.

Hadisler, Rükn ile kapı arasında durarak göğsün, yüzün, kolların ve avuçların konularak Mültezem'i istilâm etmenin ve bu kısma yüzlerin sürülmesinin meşru olduğuna delâlet etmektedir.

Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye şöyle söylediği rivayet edilmektedir:

"Mekânların en hayırlısı ve en temizi Allah'a en yakını makamla rükun arasındaki yerdir. Orası cennet bahçelerinden bir yerdir. Kim orda dört rekât namaz kılarsa arşın ortasında ona şöyle nida edilir: Ey kul senin önceki günahların bağışlandı. Ameline yeniden başla."[23]

İbn Abdilber (ö. 463/1071), Rükun ve makam arasında namaz, zikir ve duaya teşvik eden birçok hadisin rivayet edildiğini bildirmektedir.[24]

---

[17] Mehmet Şener, "Mültezem", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2006, C. XXXI, s. 552.

[18] Beyhaki, *Şuabü'l-iman* C. V, s. 164; Muhibbüddin et-Taberî, Ebu'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, (694/1295), *el-Kırâ li Kâsıdi Ümmi'l-Kura*, II. Baskı, Mustafa el-Bâbî, 1970, Kahire, s. 315; Kalyûbî, *Hâşiye alâ şerhi Minhâci't-tâlibîn*, (Dârü'l-fikr), Beyrut, ty., C. II, s. 108, 125.'ten naklen.).

[19] Ebû Dâvûd, "Menâsik", 54. (Şener, "Mültezem", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., "Mültezem", C. XXXI, s. 552. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1986, I, 160-173, 341, 343-344; II, 291; C. I, s. 162. İbn Adiyy, *el-Kamil*, C. IV, s. 335, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* C. XI, s. 254, hadis no: 11873; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 3172.

[20] Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* C. I, s. 162, hadis no: 222.'den nklen.).

[21] İbn Adiyy, *el-Kamil,* C. IV, s. 335, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* C. XI, s. 254, hadis no: 11873; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* hadis no: 3172.

[22] Şener, "Mültezem", C. XXXI s. 552. (Deylemi, Ebû Şüca Şiyreveyh b. Şehrâdâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb,* C: III-V, (thk.: Saîd b. Besyûnî Zaglul), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1985. C. IV, s. 94, hadis no: 6292; (Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, C. I, s. 552. 'den naklen.).

[23] Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* C. I, s. 468 - 469, hadis no: 1032.

[24] Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn-i Abdilber el-Kurtubî en-Nemerî, *el-İstizkar*, (thk.: Abdülmu'ti Emin Kal'acı), Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 1414. C. XIII, s. 358.

Nevevî, Mültezem'in fazîletine dair gelen hadislerin genel itibarıyla zayıf olduklarını, ancak amellerin fazîletine dair zayıf hadisler hakkında ulemanın musamaha gösterdiğini belirtip[25], Mültezem'de dua etmenin müstehab olduğunu söyleyerek burada yapılabilecek bu duaların örneklerini kitabında zikretmektedir.[26]

İltizam özellikle vedâ tavafından sonra yapılır. Mâlikîler ve Hanbelîler'le Hanefî mezhebinde en sahih ve meşhur kabul edilen görüşe göre Makâm-ı İbrâhîm'in arkasında iki rek'at tavaf namazı kılıp zemzem içtikten sonra Safâ'ya çıkmadan önce Mültezem'de durup dua etmek müstehaptır. Şâfiî kaynaklarından anlaşıldığına göre kudûm tavafının arkasından Mültezem'de dua edip iki rek'at tavaf namazı kılmak, vedâ tavafından sonra ise iki rek'at tavaf namazını kılıp zemzem içtikten sonra Mültezem'de dua etmek menduptur.[27]

Konuyla ilgili hadisler mültezemin mübârek ve kutsal bir yer olduğunu göstermektedir.

3.3. Hicr-i İsmail / Hatim

Hicr kelimesi sözlükte "engellemek, yasaklamak; bir şeyden bir parça ayırmak" mânalarına gelir.

Hicr-i İsmail[28] Kâ'be-i Muazzama'nın kuzey cephesinde bulunan 131 cm. yüksekliğinde ve yarım daire biçiminde bir duvarla çevrili sahanın ismidir. Hz. İbrahim'in oğlu İsmail (a.s.) burada yetiştirilip himaye edildiği için bu duvarla Kâ'be-i Muazzama arasında kalan sahaya Hicr veya Hicr-i İsmail denilir. Hz. İbrahim'in inşa etmiş olduğu Kâ'be'nin içerisine dâhil olmakla birlikte Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki döneminde yapılan bir tamir sırasında, inşaat malzemesi yetmediğinden dışarıda bırakıldığı söylenmiştir.[29] Bu kısım Kâ'be duvarının bitişiği olduğu için namaz kılan kimse Kâ'be'nin içinde namaz kılmış gibi olur. Nitekim bir hadiste Hz. Aişe: "Ben Kâ'be'nin içine girip orada namaz kılmayı

[25] Nevevî, *el-Mecmu',* C. VIII, s. 260 - 261.
[26] Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri en-Nevevî, *el-Ezkâr (Peygamber Efendimiz'in Mübârek Sözlerinden Seçilmiş Zikirler),* (çev.: Abdulhâlık Duran), İslâmî Neşriyat Yayınevi, Konya, 1973, s. 241.
[27] Gazzâlî, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, yyy., Kahire 1358/1939, C. I, 258, 265; (Şener, "Mültezem", C. XXXI, s. 552.). (Kalyûbî, *Hâşiye alâ şerhi Minhâci't-tâlibîn,* C. II, s. 108, 125; Nevevî, el-Mecmû, C. VIII, s. 259. den naklen.).
[28] Buraya "Hicr", Hicr-i Kâ'be ve Hicr-i İsmail de denmektedir. (bkz. Örenç, Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 176.).
[29] Müslim, "Hac", 70, hadis no: 405 (1333).

çok arzuluyordum. Bunun üzerine Rasulüllah (s.a.v.) elimden tutup beni Hicr-i İsmail'e koydu ve: *"Kâ'be'ye girmek istediğin zaman Hicr-i İsmail'de namaz kıl. Çünkü Hicr-i İsmail, Kâ'be'den bir parçadır. Senin kavmin Kâ'be'yi (tekrar) bina ettikleri zaman daraltıp Hicr'i ondan çıkardılar,* buyurdu"[30] demiştir. Bu hususta İbn Ömer'in nakledilen bir rivayet de şöyledir: Hz. Peygamber Hz. Aişe'ye şöyle buyurmuştur: "Biliyor musun, senin kavmin (Kureyş), Kâ'be'yi inşa ederken İbrahim'in temellerine göre daha küçük yaptı." Bunun üzerine Aişe (r.anha) Hz. Peygamber'e, "Ey Allah'ın Resulü! Sen Kâ'be'yi İbrahim'in attığı temellere göre yeniden inşa edemez misin?" diye sorunca Hz. Peygamber, *"Eğer kavmin küfürden yeni çıkmış olmasaydı mutlaka yapardım"* buyurmuştur.[31]

Hicr'in Kâ'be'den bir parça olduğu kesindir. Bundan dolayı bütün mezheplere göre Tavaf esnasında hicrin dışından dolaşmak şarttır.[32]

Hicr-i İsmail'in kutsanma nedenleri olarak şu hususlar öne çıkmaktadır:

1- Hadislerde Hicr-i İsmail'in, aslında Kâ'be'den bir parça olduğunun bildirilmesi,[33]

2- Hicr-i İsmail'de namaz kılınmasının tavsiye edilmesi,[34]

3- Kâ'be'nin bir bölümünden sayılan Hicr'i duaların kabul edildiği yerlerden sayılması.[35]

Hatim'e gelince; Kâ'be'nin kuzeybatı duvarının (Rükn-ü Irâkî ile Rükn-ü Şamî arası) karşısında zeminden bir metre kadar yüksek yarım daire şeklinde bir duvar vardır ki, buraya "hatim" denmektedir.[36]

Kaynaklarda buranın hatim olarak isimlendirilme sebebinin cahiliye devrinde halkın burada yemini çok yapması olduğu vurgulanmakta,[37] burada yapılan dualaların makbul olduğu ifade edilmektedir.[38]

---

[30] Tirmizî, "Hac", 48; Nesâî, "Hac", 128; (İbn Mâce, "Menasik", 31, hadis no: 2955.) .
[31] Buhârî, "Hac", 42; Nesâî, "Hac", 125.
[32] Hatiboğlu, *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi ve Şerhi,* C. VIII, s. 169.
[33] Hicr-i İsmail'in en az üç metresinin Kâ'be'den olduğu kesinlik kazandığına ve bu kısım Kâ'be duvarının bitişiği olduğuna göre, bu kısımda namaz kılan kimse Kâ'be'nin içinde namaz kılmış gibi oluduğuna dair, Ebû Davud, Tirmizi ve Nesâi'nin rivayet ettikleri bir hadiste Hz. Aişe'nin elinden tutup orada namaz kılmasını tavsiye etmesi. (İbn Mâce, Menasik 31, hadis no: 2955 .).
[34] Hatiboğlu, *İbn Mâce Şerhi,* 8/169-170.
[35] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 175. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* C. II, s. 291, hadis no: 1545; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586; Nevevî, *Ezkâr,* s. 321.'den naklen.).
[36] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 175.
[37] Fuat Günel, "Hicr", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, C. XVII, ss. 455, 456.

3.4. Mina

"Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm'ın yaklaşık 7 km. kuzeydoğusunda ve Harem sınırları içinde bulunan Mina, şeytan taşlama, kurban kesme, bayram günlerinde konaklama gibi hac ibadetlerinin yapıldığı yerdir. Müzdelife vakfesi sırasında Mina topraklarına geçmemek için buranın sınırlarının kesin şekilde belirlenmesi önem taşır. Arafat ve Müzdelife gibi ortak bir ibadet mekânı olduğundan 812 hektarlık bir alanı kapsayan Mina'nın da özel mülkiyete konu olamayacağı Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir."[39] "Arapça'da insanların toplandığı veya kan akıtılan yere "minâ" denmesinin yanında Hz. Adem'in burada cenneti arzu (temenni) ettiği ve Cenâb-ı Hakk'ın bu yerde Hz. İbrâhim'e yahut bütün kullarına lutufta (men) bulunduğu rivayet edilmiş, bu yere Mina adının verilmesi, anılan rivayetlerle birlikte, insanların bayram günlerinde burada toplanması ve Allah'a yaklaşıp azabından emin olma ümidiyle kurban kesmeleri gibi sebeplerle açıklanmıştır."[40]

"Mina sınırları içinde ve yakın çevresinde bazı önemli olayların hâtırasını yaşatan birkaç mescid bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi ve halen mevcut olanı, Sâih dağının eteğinde küçük cemrenin yakınında yetmiş peygamberin namaz kıldığı söylenen, Resûlullah'ın da hac sırasında namaz kılıp insanlara hitap ettiği yerde inşa edilmiş *Mescid-i Hayf*'tır."[41] "*Mescid-i Bey'a*, Hz. Peygamber'le Medine'li müslümanlar arasında büyük cemrenin (Akabe cemresi) hemen karşısında gerçekleşen Akabe biatlarının yapıldığı, çevresi tepelerle çevrili küçük vadinin içindedir. Eski kaynaklarda haber verilen diğer bir ibadet yeri Sâih dağının eteğinde bulunan *Mescid-i Kebş'tir*. Halk arasında Mescid-i İsmâil adıyla da anılan bu mescid, Hz. İbrâhim rüyasını gerçekleştirmek amacıyla oğlunu kurban edeceği sırada Allah tarafından gönderilen kurbanlık hayvanın kesildiği kabul edilen yerde yaptırılmıştır. Kaynakların bahsettiği diğer bir mescid birinci ve ikinci (orta) cemrelerin arasında, Arafat istikametine giderken sağ tarafta kalan *Mescid-i Nahr* (Mescidü'l-menhar) olup Hz. Peygamber'in Vedâ haccı sırasında kurbanlarını kestiği yerde

---

[38] Örenç, "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", s. 175. Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586.'dan naklen.
[39] Anmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 187; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 89.
[40] Mehmet Şener, "Mina", *DİA,* Diyanet Vakfi Yay., İstanbul, 2005. C. XXX., s. 96.
[41] Şener, "Mina", C. XXX., s. 96.

yaptırılmıştır."[42] "Burada daha önce varlığı bilinen küçük bir mescid de Mina'nın orta kesiminde Arafat'a yönelen kimsenin sağında kalan *Mescid-i Kevser*'dir ve Kevser sûresinin burada nâzil olduğu söylenmektedir."[43] "Mescid-i Hayf'ın yakınında Sâih dağının eteğinde Mürselât sûresinin nâzil olduğu, bu adla anılan mağaraya *Mescid-i Mürselât* da denir. Bu dört mescid günümüzde mevcut değildir."[44] "Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayete göre Nasr sûresinin de Vedâ haccı sırasında Mina'da nâzil olduğu belirtilir.[45] Mina'daki en önemli yerlerden biri kurban bayramı günlerinde şeytan taşlamanın yapıldığı cemrelerdir. Bunlar Mekke-Mina yönünde sırasıyla büyük cemre, orta cemre ve küçük cemredir."[46]

"Mina'da Terviye günü (8 Zilhicce) sabah namazı Mekke'de kılındıktan sonra Mina'ya gelerek orada öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını kılıp gecelemek ve arefe günü sabah namazının ardından Arafat'a çıkmak sünnettir. Hacıların, güneşin batışından sonra Arafat'tan dönerek ve biraz istirahat edip yolda, Müzdelife'deki "Meş'arü'l-Harâm" Mescidinde hususi bir ibadet yeri olduğu için akşam üzeri Arafat'tan dönüldüğünde geceyi burada geçirip, fecirden az sonra burada namaz kılınması haccın menasikleri arasında yer almaktadır."[47] "Bayramın birinci günü tan yeri ağardıktan sonra Müzdelife'den gelerek Akabe cemresine yedi taş atılır, ilk taşın atılmasıyla birlikte telbiyeye son verilir; kurban kesilir, ardından saçlar kesilerek ihramdan çıkılır ve cinsel ilişki dışında bütün ihram yasakları kalkar (ilk tahallül). Hz. Peygamber'in uygulaması doğrultusunda bayramın birinci ve ikinci günlerinde geceyi Mina'da geçirmek Hanefî mezhebine göre sünnet, diğer üç mezhebe göre vâciptir. Harem sınırları içinde kesilmesi gereken hac kurbanının Mina'da kesilmesi, yine hac ibadetinin önemli bir parçası olan saç kesme ve kısaltmanın da Hz. Peygamber'in uygulaması sebebiyle Mina'da yapılması daha faziletli kabul edilmiştir. Saçların Mina'da olmasa bile Harem bölgesi içinde kesilmesi bazı âlimlere göre sünnet, bir kısmına göre ise vâcip olup Harem dışında kesilmesi ceza kurbanını gerektirir."[48]

---

[42] Şener,"Mina", C. XXX, s. 97. (Eyüp Sabri Paşa (ö. 1308/1890), *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. I/2, s. 1129.'dan naklen.).
[43] Şener, "Mina", C. XXX, s. 97. (İbrâhim Rifat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, Kahire 1344/1925, C. I, s. 325.'ten naklen.).
[44] Şener, "Mina", C. XXX, s. 97. (Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. I/2, s. 1134.'ten naklen.).
[45] Şener, "Mina", C. XXX, s. 97. (Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke 1407/1987, C. IV, s. 249.'dan naklen.).
[46] Şener, "Mina", C. XXX, s. 97. (Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, C. I/2, s. 1129.'dan naklen.).
[47] Bakara (2), 198.
[48] Şener, "Mina", C. XXX, s. 97.

Hacılar burada iki üç gün geçirirler. Kurbanlarını keser, birbirleriyle ülfet ederler. Çarşı -Pazar kurulduğu için alış-veriş yaparlar.

Cahiliye devrinde Mina, Arapların kendisinde toplanıp dedelerinin, babalarının hatıralarını sayıp döktükleri, onların yaptıklarıyla iftihar ettikleri bir yerdi. İslâm bu manasız merasimi ortadan kaldırarak yerine Allah'a ibadeti ve hamdü senayı koydu. Halkın birbirine üstünlük taslaması yerine müslümanların eşitliğini, birbirlerini sevip kaynaşmalarını ve dostuklarını yerleştirdi.[49]

3.6. Ravza-i Mutahhara

Medine'deki önemli mekânlardan olan biri hiç şüphesiz Hz. Peygamberin kabridir. Buraya pak temiz bahçe anlamında Ravza-i Mutahhara denilmiştir.

Hz. Peygamber'in kabriyle alakalı konumuza geçmeden önce, İslam'da kabir ziyaretinin hükmüyle alakalı biraz bilgi vermek uygun olur kanaatindeyiz.

Kabir ziyaretine izin veren hadîslerde kabirleri ziyaret etmenin en sağlıklı ve en doğru maksadı, ibret alıp âhireti hatırlamak olduğu hususuna değinilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, basiret sahibi insanların gönüllerinde, diğer ibâdetlere nisbetle çok daha muazzam bir tesir meydana getirir.[50]

Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerifi'ni ziyaret etmenin hükmü, selef, halef ve cumhura göre mendubdur ve bu konuda icma vardır. Ulema tarafından Hz. Peygamber'in Kabri'ni ziyaret ibadetlerin fazîletlilerinden ve kişiyi Allah'a yaklaştıran büyük amellerden görülmüştür.[51] Hanefîler, Hz. Peygamber'in insanları kabrini ziyarete teşvik etmesi ve ısrarla davette bulunması sebebiyle mali gücü yerinde olanların Hz.Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin mendub ve müstehabların en fazîletlisi, hatta vacibe yakın derecede bir amel olduğunu söylemektedir.[52] Bazı Mâlikilere göre ise kabrini ziyaret vaciptir.[53]

Burayı ziyaret etmenin fazileti konusunda rivayet edilen hadislerin çoğunlukla zayıf ya da mevzu olduğu söylenmektedir.

---

[49] Nedvî, *Büyük İslâm Tarihi,* C. VI, s. 18.
[50] Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa,* C. I, s. 711.
[51] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi.,* C. IV, s. 175.
[52] Mevsılî, *İhtiyar*, C. I, s.178; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar,* C. I, s. 353-354.
[53] Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'ş-Şifa*, C. II, s. 85; İbn Hacer el-Heytemî, *Cevherü'l-Munazzam,* s. 35.

Bu hadislerden bazıları şefaati öne çıkarırken, bazıları bu ziyaretin kendisi sağken yapılan ziyaretle aynı olduğunu bildirmektedir: *"Kim kabrimi ziyaret ederse şefaatim ona vacib olur"*[54] ; "*Kim kabrimi ziyaret ederse şefaatim ona helal olur"*[55] ; "*Kim beni ziyaret etmekten başka ihtiyaca meyletmeksizin beni ziyaret etmeye gelirse kıyamet gününde ona şefaatçi olmam onun için bir hakk olur*.[56] "*Kim ölümümden sonra beni ziyaret ederse sağken beni ziyaret etmiş gibidir."*[57]

İbn Ömer'den gelen bir rivayet *"Kim hacceder ve vefatımdan sonra benim kabrimi ziyaret ederse hayatımda beni ziyaret etmiş kimse gibi olur"* şeklindedir.[58]

Ayrıca bunlara benzer çok sayıda hadisin Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Hureyre, Enes b. Malik, İbn Abbas'tan çok zayıf senetlerle geldiği görülmektedir.[59]

Zehebî bu konuda gelen hadislerin tamamının ravileri bakımından sorunlu olduklarını ileri sürmüş ancak hadislerin birbirini desteklemelerini ileri sürerek zayıf hükmünden hasen hükmüne yaklaştıklarına işaret etmiştir.[60]

İbn Teymiyye (ö. 728/1327), ise nakledilen rivayetlerin zayıf veya mevzu olduğunu, âlimlerce bu zayıf hadislerle amel edilmediğini söylemektedir.[61]

İbn Hacer ve Subkî, İbn Teymiyye'nin bu görüşüne karşı reddiyeler yazarak Hz. Peygamber'in Ravzası'nı ziyaret etmenin amellerin en üstünü hatta kişiyi Allah'a yaklaştırıcı vesilelerin de en yücesi olduğunu savunmuşlardır.[62]

Cumhur ulema, yukarıda zikrettiğimiz hadisleri delil getirerek ziyaretin mendubluğuna hükmetmiştir. Kâdı Iyaz'da, İshak b. Rahuveyh'e dayandırdığı bir

---

[54] Darekutni, *Sünen,* C. II, s. 278; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, C. VI, s. 51, hadis no: 3862, 3863; İbn Adiyy, *el-Kamil,* C. VI, s. 351.
[55] Heysemî, *Keşf'ul-Estar*, C. II, s. 57 hadis no: 1198, Semhûdî, *Vefâu'l-Vefa,* C. VI, s. 51 hadis no: 3862.
[56] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* C. XII, s. 225, hadis no: 13149, *el-Mu'cemü'l-Evsat,* C. V, s. 276, hadis no: 4543; Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ,* C. V, s. 14.
[57] Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsat*, C. I, s. 201, hadis no: 289, C. IV, s. 223, hadis no: 3400; Darekutnî, *Sünen*, C. II, s. 278, hadis no: 192, 194; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, C. IV, s. 2; Şevkânî, *Fevâidü'l-Mecmûa,* s. 117-118; Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil, s.* 249.
[58] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* C. V, s. 246; *Şuabu'l-İman*, C. VI, s. 48, hadis no: 3857; Darekutnî, *Sünen*, C. II, s. 278; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* C. XII, s. 310, hadis no: 13497; Fakihî, *Ahbâru Mekke*, C. I, s. 435, hadis no: 949; İbn Adiy, *el-Kamil,* C. II, s. 790.
[59] Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne,* s. 589 - 593; Naim, *Sahihi Buhârî Tercemesi,* C. IV, s. 176.
[60] Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer Hafâcî, *Nesimü'r-Riyad fî Şerhi Şifai'l-Kâdı Iyâz,* t.y, y.y; Aliyyü'l-Kârî, *Esraru'l-Merfûa*, s. 331, hadis no: 489; Suyûtî, *Düreru'l-Müntesire,* s. 255, hadis no: 413, C. III, s. 559.
[61] Naim, *Sahihi Buhârî Tercemesi*, C. IV, s. 176; Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn-i Teymiyye, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevîyye*, (thk.: Muhammed Reşad Salim), II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989, Kahire. C. II, s. 441.
[62] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* C. III, s. 53-54.

sözde öteden beri Hac eden kimselerin Kabr-i Şerif'i ziyaretlerinin sünnet olduğunu haber vererek,[63] Hz. Peygamber, hayattayken nasıl ziyaret ediliyor ise vefatından sonra da Kabr-i Şerif'in ziyaret edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[64]

Netice olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret konusundaki rivayetler her ne kadar çok zayıf bile olsa mutlak anlamda kabir ziyaretinin meşruluğu bilindiğinden, Hz. Peygamber'in kabrinin ziyareti de meşru olmaktan hali değildir.

Ravza-i Mutahhara geniş anlamıyla, Hz. Peygamber'in medfun bulunduğu yer ve Mescid-i Nebi demek ise de, özel manasıyla Mescid-i Nebevî'nin içinde Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasında kalan kısımdır.

Bu alanın fazîleti ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Evimle minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir."*[65]

Konuyla ilgili gelen hadisler değişik senetler ve birbirinden farklı metinlerle birçok sahabiden nakledilmişlerdir. Bu konuda Buhârî, sahihinde özel bir bab açmıştır.[66] İmam Nevevî, bu hadislerin manası hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: Birincisi, bu mekânın hadisin zahirinde kastedildiği gibi aynıyla cennete naklonulmasıdır. İkincisi ise orada yapılan ibadetin cennete götüreceği olmak üzere iki görüş bildirdiklerini söylemektedir.[67]

Üçüncü görüşe göre ise mecaz yapılmıştır.[68] Bu mecazi anlatım Arap dilinde çokça kullanılır.

3.7. Ebu Kubeys Dağı

Mekke'nin en meşhur dağı olarak bilinen[69] Ebu Kubeys dağı, Kâ'be'nin yaklaşık 100 m. doğusunda bulunan 420 m. yükseklikteki bir dağdır. Mekke şehri Ebûkubeys ile Kuaykıân dağları arasında yer alır. Hz. İbrahim, bu dağdan davette bulunmuştur.[70] Bu dağda yapılan duanın makbul olduğu söylenmektedir.[71]

---

[63] Naim, *Sahihi Buhârî Tercemesi*, C. IV, s. 178.
[64] Naim, *Sahihi Buhârî Tercemesi*, C. IV, s. 189.
[65] Naim, *Sahihi Buhârî Tercemesi*, C. IV, s. 215.
[66] Buhârî, "Fadlu's-Salât", 5.
[67] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, C. 9, s. 161-162.
[68] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, C. V, s. 433.
[69] Ced'î, *Teberrük*, s. 434; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, C. I, s. 512.
[70] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, C. I, s. 502.

İyad veya Mezhic kabilesinden Ebu Kubeys adında birinin burada bir bina yapması sebebiyle Ebu Kubeys dağı olarak anılageldiği kabul edilmektedir.[72]

Ebu Kubeys dağı, hadislerde Hacer-i Esved ve Kâ'be'yle alakalı olarak geçmektedir.

İslâm tarihinde önemli bir yeri olan 'Dârülerkam' bu dağın eteğinde bulunduğu gibi sa'yin başlangıç noktası olan Safâ tepesi de Ebûkubeys dağının eteğinde yer almaktadır. Hz. Peygamber ilk islâmi dâveti, Kureyş kabîlesine seslendiği Safâ Tepesi'ne çıkarak gerçekleştirmiştir.[73]

3.8. Cebeli Nur-Hira Mağarası

Cebelinûr, Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce inzivaya çekildiği ve kendisine ilk vahyin geldiği mağaranın bulunduğu dağdır.[74]

Mekke'nin Kuzeydoğusunda Kâ'be'ye yaklaşık 5 km. uzaklıktadır. Hz. Peygamber'in hayatında çok önemli bir yeri bulunan Hira mağarası zirvenin 20 m. kadar aşağısındadır. Göçmüş ve üst üste yığılmış kayalardan oluşmuş üç yanı olan ve kubbeli bir yapıya sahiptir. İçerdeki boşluk bir kimsenin ayakta durmasına yetecek kadar ve başı tavana değmeyecek yükseklikte ve aynı zamanda yere uzanıldığında kafi boydadır. Mağara içinde uzunluğuna durulduğunda Kâ'be'ye yönelik olunmaktadır. Tabanı teşkil eden kayalık yeteri derecede düz ve bir yatak edinmek üzere oraya kalın bir kumaş serilebilir vaziyettedir.

Kur'ân-ı Kerim'in ilk ayetlerinin burada nazil olmaya başlaması bu dağın ve mağaranın kutsanma nedenlerindendir. Hz. Cebrail'in ilk abdesti[75] ve ilk namazı[76] bu mağarada rehberlik ettiğinin hadislerde nakledilmesi de burasının kutsanma nedenleri arasında zikredilmektedir.

---

[71] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, C. V, s. 536; Fâsî, *Ikdu's-Semin*, C. I, s. 99.
[72] Abdullah Boks, "Ebu Kubeys", *DİA*, C. X, s. 281; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, C. II, s. 267'den naklen.).
[73] Buhârî, "Tefsîr", 26; Müslim, "İman", s. 348-355; (Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 281-307); (İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, (230/845), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru's-Sâdır, t.y, Beyrut, C. I, s. 74, 200); (Belâzûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd (279/892), *Fütuhû'l-Buldân,* Müessesetü'l-Mearif, 1407/1987, Beyrut, C. I, s. 119.).
[74] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, C. I, s. 502.
[75] Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, C. I, s. 73.
[76] Hamidullah, *İslâm Peygamberi,* C. I, s. 74.

Mekkeliler arasında, receb ve ramazan gibi senenin belirli aylarında inzivâya çekilen bazı hanîfler bulunuyordu. Hz. Muhammed'in dedesi Abdulmuttalib de bunlardan biriydi ve Allah'ın varlığına, ceza ve mükâfat yeri olarak âhiretin mevcudiyetine inanmış, zaman zaman Hira dağındaki mağaraya çekilip kendini ibadete vermişti.[77] Zeyd b. Amr b. Nüfeyl'de Hira Mağarasında zaman zaman kalırdı.[78] Kâ'be'nin kendisinden görülmesinden dolayı Hz. Peygamber bu dağa ülfet etmiş ve bu dağda ibadet etmiştir.[79] Hz. Muhammed de otuz beş yaşlarında iken ramazan aylarında dedesi Abdulmuttalib gibi Hira Mağarasında inzivâya çekilmeye başladı.[80] Azık olarak yanına çok az miktarda süt, kurutulmuş et veya zeytinyağı ile kuru ekmek alır, bunlar tükenince evinden yenisini tedarik edip tekrar mağaraya dönerdi. Dağdan her inişinde evinden önce Kâ'be'ye gidip tavafta bulunmayı âdet edinmişti.[81] İlk vahyin geldiği zaman diliminden önceki altı aylık süreç içinde daha çok yalnız kalmak istediği ve mağarada daha fazla zaman geçirdiği bilinmektedir. Bu sırada nübüvvetin ilk müjdeleri olarak kabul edilen sadık rüyalar gördüğü nakledilir.[82] Nihayet kırk yaşına basıp olgunluk çağına ulaştığı 610 yılı Ramazan ayının son on günü içerisindeki -sonradan Kur'ân-ı Kerim'in "Kadir" adını verdiği[83]- bir gece (Hz. Aişe'nin rivayetine göre 27. Pazartesi) sabaha karşı, daha önce hiç karşılaşmadığı Cebrâil vasıtasıyla Alak sûresinin "ikra" (oku) emriyle başlayan ilk beş âyeti indirildi.[84]

Bu dağın üzerinde bulunan bu gibi önemli hatıralar ziyaretçilerin ilgi odağı olmasını sağlamakta ve devamlı ziyaret edilmektedir.

---

[77] Fuat Günel, "Hira" *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1998, C. XXVIII, s. 121. (İbn Hişâm, *es-Sire*, C. I, s. 50.'den naklen.).
[78] Günel, "Hira", C. XXVIII, s. 121. (İbn Hişâm, *es-Sire*, C. I, s. 246.'dan naklen.).
[79] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, C. I, s. 505.
[80] Hz. Peygamber'in bu dağda geçirdiği inzivâ hayatının ve peygamberlik görevinin burada başlamasının hem şahsı, hem de müslümanlar için önemi büyüktür. Mutasavvıflar, onun Nur dağındaki itikâfını Hz. Mûsâ'nın Tûr dağındaki halvetiyle kıyaslayarak hâtıralarını birlikte yaşatmışlar ve dinî hayat açısından inzivâ ve itikâfın önemini vurgulamak için Hz. Peygamber'in Hira mağarasındaki zâhidâne yaşayışını örnek kabul etmişlerdir. (Orhan Çeker, "Halvet", *DİA*, İstanbul, 1997, C. XV, s. 386.).
[81] Günel, "Hira" C. XXVIII, s. 121. (İbn Hişam, *es-Sire*, I, s. 252.'den naklen.).
[82] Ahmet Lütfi Kazancı, "Bi'set", *DİA,* Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 1992, C. VI, s. 217- 218.
[83] el-Kadir (97), 1-5.
[84] Buhârî, "Tefsîr", 96/1, "Bed'ü'l-vahy", 3; Müslim, "İmân", 252; İbn Hişâm, *es-Sîre*, C. I, s. 250, 252.

3.9. Uhud Dağı

Mescid-i Nebevî'ye 5 kilometre uzaklıktaki meydanda yer alan bu dağın etrafı, aynı zamanda Uhud savaşının yapıldığı mekândır. Uhud dağının fazîletiyle ilgili kaynaklarda birçok rivayet yer almıştır. Hz. Peygamber, Uhud dağı için; "Uhud'un kendilerini sevdiğini, kendilerinin de Uhud dağını sevdiğini" buyurmuştur.[85]

Süheylî, Hz. Peygamber'in bu dağa olan sevgisini lâfzen ve manen Uhud'a ifade ettiğini ve fazîlet olarak onu diğer dağlardan ayırdığını ifade etmektedir.[86] Uhud Dağı'na yönelik Hz. Peygamber'in bu hitabının sebebi olarak zahiren bir sevgi bağını göstermekle birlikte Uhud savaşında meydana gelen ilk bozgun olayından dolayı dağa karşı bir antipatinin oluşmasını engelleme gayesinin de anlaşılabileceği ifade edilmektedir.[87]

Yine Hz. Peygamber de, Uhud'da şehid olanlar için kendisinin şahid olduğunu, şehidlerin kıyamete kadar kendilerine verilen selama karşılık vereceklerini, kendileri için kıyamet günü ashabı olduklarına şahidlik edeceğini bildirmiş ve Hz. Ebubekir'in kendisine "*Biz senin ashabın değil miyiz*?" demesi üzerine "*Evet, fakat benden sonra nasıl olacağınızı bilemiyorum, onlar benden önce dünyadan ayrıldılar*" buyurmuştur.[88]

Hz. Peygamber tarafından yukarıda ifade edilen, Uhud dağı için; 'Uhud'un kendilerini sevdiğini, kendilerinin de Uhud dağını sevdiğini' buyurmuş olmasından, Uhud dağının kutsal ve mübârek bir dağ olduğunu anlıyoruz.

3.10. Diğer Mübârek Yerler

Hz. Peygamber'in dini hayatın bir parçası olarak ziyareti noktasında rehberlikte bulunmadığı, fakat Kur'ân ve Sünnet'te geçtiği sabit olan bazı mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar genellikle Hz. Peygamber ve diğer bazı peygamberler

---

[85] Buhari, "Enbiyâ", 10,"Megazi", 27, 81, "İtisam", 16, "Cihad",71,74, "Da'avat", 35; Müslim,"Hac", 503, 504, Fedail", 10. (Yine Sahihayn'ın bir rivayetinde anlatıldığına göre, Hz. Peygamber (Medine'nin dışına doğru) yürüdü. Önünde Uhud görünmüştü: "Bu dağ var ya, o bizi çok seviyor, biz de onu seviyoruz" buyurdular.). (Buhari, "Fezailu'l-Medine", 6; Müslim, "Hac", 462, (1365).

[86] İbn Hacer, *Vefâü'l-Vefâ,* C. VII, s. 378.

[87] Dursun Çın, "Hadis'te 'Kitabü'l-Meğazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *OMÜSBE*, Samsun, 2013, s. 68.

[88] Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ,* C. III, s. 321.

ya da bir takım salih müminlerin başlarından geçen birtakım olayların şahitliğini yapmış olmaları hasebiyle önem kazanmaktadır.

Mukaddes kabul edilecek derecede üstünlüğe sahip olmasalar da belli başlı olaylara şahitlik etmelerinden kaynaklanan bir hatıralarının olduğu açık olan bu yerlerde mübârek mekânlar olarak kabul edilebilir. Bu mekânların içinde Hz. Peygamber'in hadislerinde işaret edilen yerler bunmaktadır. Bu yerleri Hac ibadeti için Hicaz'a gelmiş olan hacıların ziyaretleri Hz. Peygamber'in tasvibi ile olunca hac menasikine dahil görülür; ancak buraları ziyaretin derecesi Mekke ve Medine'deki iki mescid ile yukarıda da zikredilen diğer mekânların ziyareti gibi değildir.

Hicrette sığınılan *Sevr Mağarası, Ashab-ı Kehf'in sığındığı mağara*, Hz. İsâ ve Hz. Meryem'in zorbalardan kaçıp sığındıkları "Rabve" denen yer ve benzeri yerler, peygamberlerin hatıralarını canlandırmak üzere ziyaret edilebilir.

Buraları ziyaret, Kur'ân ve Sünnet'le sahih bir biçimde bilgilendirilen müminin din bilincine fayda sağlar; onu manen diri ve canlı tutar. Bu gibi yerleri ziyaret eden birinin, ibret alarak hayatını değiştirmesi ihtimal dahilindedir. İbadet ve sevap alma maksadı gitmemek üzere sadece ibret almak amacıyla Kur'ân'daki: *"De ki: Yeryüzünde dolaşın, sonra (hakikati) yalan sayanların sonunun nasıl olduğuna bakın!"*[89] ayeti gereği yapılan ziyaretler psikolojik ve sosyolojik gerçeklere de paralel düşmektedir.

Bunun yanında bu yerleri aşırı kutsamaya tabi tutup buraları özel dini ritüellere boğmak, özel davranış biçimleri icad etmek, ibadet ve sevap amacıyla buralara özel seferler düzenlemeyi dinin bir parçası görülmesini tasvip etmek mümkün değildir.

3.10.1. Mescidler

Müslümanların topluca Allah'a ibadet etmek için yöneldiği, içinde Allah'tan başkasının adının yüceltilmediği, yönleri kıbleye dönük, günde beş vakit ezanlarıyla cemaati, haftada müminin bayramı olan Cumada ve Bayramlarda tüm ümmete birlik ve beraberlik şuuru veren cemaatle namazların hadislerde teşviki ve Hz.

[89] En'am (6), 11.

Peygamber'in hayatının son günlerine ve anlarına kadar bunu bizzat yaşayarak örnekliği ile bu güne kadar gelen bu kutsal mekânlar İslâm dininin vazgeçilmez müesseseleridir.

Geçmiş ümmetlere ibadet yapmaları sadece mabedlerde caiz olurken İslâm'da Hz. Peygamber'in ifadesiyle tüm yeryüzü mescid kılınmıştır. Buna rağmen Hz. Peygamber'in bizzat kendisi hicret yurduna ayağını bastığında ayağının tozuyla İslâm'daki mescidin ilk nüvesini oluşturan Kubâ ve Mescid-i Nebevi'nin inşaasına bizzat katılmıştır.

Kanaatimize göre, tüm camiler ibadet yerleri oldukları için kutsal olduklarından söz edebiliriz. Zira Kur'ân *"Ve enne'l mesacide lillah"*[90] Ayetiyle tüm mescidlerin Allah için olduğunu vurgularken; isimleri Nasslarda geçmese de tüm dünyadaki mescidlerin de zımnen Allah'a ait olduğu sonucunu çıkarmak zor değildir. Müslümanlar arasında camilerin kutsal mekân olarak kabulüne dair bir anlayış mevcuttur. Dolayısıyla camilere ya da mescidlere "Allah'ın evi" denilebilir; bu adlandırmanın camilerin hürmete layık olduğunu, hep birlikte ibadet edilen bir mekân olmasından dolayı teşrif edilmek üzere olduğu açıktır. Tabii ki mutlak kutsal olan Allah'ın herhangi bir mekânda hakiki anlamda bulunması söz konusu değildir. Ayrıca cami yerlerinin vakıf olmasından dolayı tüm müslümanların o yerin korunması ve değiştirilmemesi noktasında hassasiyetleri vardır". [91]

3.10.2. Türbeler

Cenazelerin gömüldüğü yerlere "kabir" denir. Türkçe'de ziyaret edilen yer anlamına gelen "mezar" kelimesi, ayrıca makber ve makbere kelimesi de kabir anlamında kullanılmaktadır.[92] Günümüzde mübârek olarak adlandırılan ya da toplum tarafından saygı duyulan kişilerin mezarlarına ise "türbe" denilmektedir. Ziyaret edilen yere "ziyaretgâh" denir.[93]

İslâm coğrafyasında tanınmış şahsiyetlerin mezar anıtları türbeden başka "kümbet, makam, meşhed, buk'a, darîh, kubbe, ravza" gibi adlarla da anılmıştır. Bu

[90] Cin (72), 18.
[91] Güneş, *Kutsallık,* s. 189; (Mavsili, *el-İhtiyar,* C. III, s. 44-45.'ten naklen.).
[92] Emre Yılmaz,"Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri", Bilecik Örneği, s. 536.(Çevirimiçi),*http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/6-2/MJH-12-30-Emre_YILMAZ.*(2 Ekim 2017.).
[93] Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü,* Marifet Yay., İstanbul,1991, s. 542-543.

adlandırmalar genellikle yapının ait olduğu kişinin makam ve mevkii, mensup olduğu sosyal, dinî ve siyasî zümre, ayrıca yapının mimari özelliğini yansıtmakla birlikte birbirinin yerine de kullanılmıştır. Abbâsî halifelerinden Müntasır-Billâh için Rum asıllı annesi tarafından 862 'de Sâmerrâ'da inşa ettirilen, sekizgen planlı bir dehlizle kuşatılmış kubbeli kare bir mekândan oluşan Kubbetü's-Suleybiyye, sadece Abbâsî mimarlığının değil İslâm mimarlığının da ilk mezar yapısı olarak önem arzetmektedir. Daha sonraki süreçte türbe mimarisi Abbasilerden Büyük Selçuklulara, Anadolu Selçuklularından Mısır Memlüklerine ve Osmanlılara kadar çeşitli değişikliklere uğrayarak gelmiştir.[94] Türbeler özellikle doğudaki İslâm ülkelerinde, İran, Anadolu ve Mısır'da sayı ve çeşitlilik bakımından önde gelir. [95]

Türbe, veli, evliya, eren, ermiş, abid, zahid, âlim, seyyid, şeyh, gazi, dede gibi zatların kabirlerinin halkın yoğun ilgi ve teveccühleri neticesinde gelmiş olduğu halidir.[96] Toplumumuzda çok eski zamanlardan bu yana mezarların yanı sıra özellikle türbelerin ziyareti yaygın bir adettir.[97] Bu türbelerde Allah'ın emir ve yasaklarına uyan, dünyadaki davranışlarıyla Allah'ın sevgili kulu olmuş insanların yattığına inanılmakta ve buralar adeta kutsal mekânlar olarak görülmektedir. Bu durumun Hz. Peygamber devrinde de aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Hz. Peygamber cahiliye adeti olduğunu bildiği tüm mezar ziyaretlerini önce yasaklamış sonradan ibret almaya vesile olacağı için bu yasağı kaldırmıştır. Buna rağmen "Mezarımı asla ibadet edilen bir idol haline dönüştürmeyin!" demiş ve vefat ettiği hastalığında; "peygamberlerinin kabirlerini mescid edinen Yahudi ve Hıristiyanlara Allah'ın lanet ettiğini" söylemek suretiyle ümmetini eski cahiliye adetlerini yeniden çıkartma tehlikesinden korumak istemiştir.[98]

Buhari'de geçen bir rivayette Ümmü Seleme ve Ümmü Habibe Habeşistan'da iken kilisede resim ve tasvirlere rastladıklarını söyleyince Hz. Peygamber*,"Onların içinde salih bir adam vardı. Ölünce kabrinin üzerine mescid yaptılar ve sizin gördüğünüz tasvirleri yaptılar. Onlar kıyamet gününün en şerli adamları*

[94] İsmail Orman, "Türbe", *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., C. XXXXI, s. 465.
[95] Orman, "Türbe", C. XXXXI, s. 465.
[96] Emre Yılmaz,"Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri", Bilecik Örneği, s. 536. (Çevirimiçi),*http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/6-2/MJH-12-30-Emre_YILMAZ.* (2 Ekim 2017.).
[97] Emre Yılmaz,"Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri", Bilecik Örneği, s. 536. (Çevirimiçi),*http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/6-2/MJH-12-30-Emre_YILMAZ.* (2 Ekim 2017.).
[98] Güneş, *Kutsallık,* s. 248; (Kadı Iyaz, *İkmalü'l-mu'lim*, C. II, s. 450-451; Nevevî , *el-Minhac*, C. V, s. 13-14; Aynî, *Umdetü'l-karî*, C. IV, s. 257.'den naklen.).

olacaktır.[99] buyurmuştur. İyi insanları ve iyilikleri hatır ve hatıralarında canlı tutmak maksadıyla birtakım şekil ve tasvirler yapan insanlar, zamanla iyiliğe vesile olarak gördükleri insanları aşırı yüceltmeye, onlara dualar etmeye, kulluk arz etmeye başlamışlardır.[100]

Bu esaslar göz önünde bulundurularak Bir peygamberin veya velinin mezarının ziyaret edilmesinde bir sakınca yoktur.[101] Bunun dışında bir mezar ziyaretinin ötesinde kutsayıcı, fayda beklentisinin olduğu ve mezardakilerden bir şeyler isteyerek yapılan ziyaretler meşru görülmemektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kur'ân'daki kutsandıkları ifade buyrulan mekânların, kutsal olmaları onu kutsal kılan güçten almasındandır. Kutsanan mekânlarda esas olanın zamanın ve mekânın sahibi Allah'a yönelmektir. İslâm'da kutsanan mekânlar, kutsallıklarını Allah'tan alırlar; Allah peygamberi aracılığıyla bir yeri kutsal kılar. Aksi takdirde bu mekânların kutsallıkları kendi varoluşlarından, ontik yapılarından (taşından toprağından, çimentosundan kaynaklı) değildir. Kutsal ve mübârek kılındığı nasslarla belirtilmiş mekânlar, Allah'ın yeryüzünde simgesel boyutta temsil edildiği, kendisinde ibadet edildiği, secde edildiği, bir şekilde vahye medar olmuş mekânlarıdır. Allah, insanı kendi başına bırakmayarak ona mekân tayin ve tahsisinde bulunmuş, bazı mekânları / yerleri de seçmiştir. Bunların başında da hac mekânları özellikle Arafat ve Kâ'be gelmektedir. Kâ'be, hem hac hem de namaz için son derece önemli olduğundan, kutsal mekân kavramının en temel unsurudur. Şüphesiz kutsal mekânların da kimisi kimisinden daha öncelikli ve üstündür; Mekke'deki Mescid-i Harâm, namaz kılınan mekânların en hayırlısıdır. İnsanın Allah ile özel nitelikte irtibata geçerken mekânsal bir alanın olması ve yön kargaşasından kurtulması gerekmektedir.

Kutsal mekânın fiziki yapısı değişebilir, yıkılabilir, yangına maruz kalabilir, düşmanlarca tahrip edilebilir, sel altında kalabilir, ancak tüm bunlara rağmen inananlar nezdinde manevi kimliğinden hiçbir şey kaybolmaz. Burada verilmek

[99] Buhari, "Salat", 48; Müslim,"Mesacid", 16.
[100] Güneş, *Kutsallık,* s. 247; (Kadı Iyaz, *İkmalü'l-mu'lim*, C. II, s. 450.'dan naklen.).
[101] Zeki Kaymaz, "Tarihi Şahsiyetler Hakkında Yaratılan Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir Durum İncelemesi: Aşık Paşa Örneği", *Milli Folklor Dergisi,* C. 14, No: 54, s. 117-118.

istenen mesaj, fani ve bozulabilir değerlerin kendisine değil, onun temsil ettikleri manevi güce yönelmektir. Mekânın kendisi bizatihi "anlam" değildir. Anlama ulaşmadaki vesilelerdir. İnsan, o mekânda bir anlam yakalar, bulur ve anlama ulaşır. Anlama ulaşmada mekân ayrıntıları birer vasıtalardır diyebiliriz. Bu bağlamda kutsal mekânın kendisi, dua edilen ve kendisinden bir şey istenen yer değildir. Buralarda sadece, Allah'a dua etmenin meşruluğu söz konusudur.

Kutsal mekânlar maddi, manevi bereketlerin kaynağıdırlar, mübârektirler; ama her mübârek yer kutsal değildir. Kutsal mekânlar için yapılması gereken özel davranış biçimleri vardır; buralarda yapılması istenen ibadetler vardır. Buralara hürmet ve tazim gerekir. Buralar, inananların gözünde diğer toprak parçalarından farklıdır. Buralarda Allah'a daha çok yaklaşıldığı hissedilir ve daha çok huşu duyulur. Kutsal mekânlar, daha önce de içinde yaşanılan hatıraları taşırlar ve buralarda yapılan her bir amelin sembolik karşılıkları vardır. Allah ve peygamberi tarafından tayin edilen bir mekânın kutsallığı kıyamete kadar devam eder ve inananlarına daima mesajını verir.

KAYNAKÇA

Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el-Mu'cem el-Mufehres li Elfâz el-Kur'ân el-Kerîm*, "et-Tûr" md.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî, (241/855), *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1984.

Ahmed Naim, (1352/1934), *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981.

Algül, Hüseyin, "Mescid-i Kubâ", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2004.

Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, (1014/1606), *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, Dârü'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut.

....., *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, (thk.: Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ), el-Mektebetü'l-İslâmî, II. Baskı, Beyrut, 1406/1986.

....., *Şerhu'ş-Şifa*, C: I, t.y., y.y.

Ali el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1340/1921.

Antepli Asım Efendi (Mütercimi), Okyanûs (el-Basît fî Tercümeti'l-Kâmûs el-Muhît), İstanbul, H. 1272.

Ay, Rahmi, *"Kudüs Şehri Siyasi Tarihi"*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Y.Y.Ü.S.B.E, Van, 1997.

Aynî, *Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefî, Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihi'l-Buhârî,* Dâru't-Tabâati'l-Âmire, y.y.y, t.y.

Bedir, Ahmet, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası,* Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Mesabihû's-Sünne*, (thk.: Yusuf Abdurrahman Maraşlı), Muhammed Selim İbrâhim Semare, Cemâl Hamdi Zehebi, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1407/1987.

Belâzurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd, *Fütûhû'l-Buldân*, Müessesetü'l-Mearif, Beyrut, 1407/1987.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, (458/1066), *Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

....., *el-Esmâ ve's-Sıfât*, Beyrut, 1985.

....., *Şuabü'l-Îmân*, I. Baskı, (thk.: Abdü'l-Ali Abdü'l-Hamîd Hâsir), Mektebetü'r-Reşîd, Riyad, 1423/2003.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Mecmâu't-Tefâsîr içerisinde), y.y.y, t.y.

el-Bezzar, Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri, *el-Bahrü'z-Zehhâr* (Müsnedü'l-Bezzâr), hadis no: 6144, (thk.: Mahfuz er-Rahman Zeynullah), Beyrut, 1409/1988.

Bilmen, Ö. Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, C: II, Bilmen Yayınları, İstanbul, 1985.

Boks, Abdullah, "Ebu Kubeys", C: X, İstanbul, 1994.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşcı, Mustafa Sabri , "Makam-ı İbrahim", *DİA, Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 2003.

.....,"Mekke", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları. C: XXVIII. Ankara, 2003.

....., "Mescid-i Aksâ", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXIX, Ankara, 2004.

....., "Mescidi Harâm", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXIX, Ankara, 2004.

.....,"Mescid-i Nebevi", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXIX, İstanbul, 2004.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu'l-Kebîr*, C: VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1360/1941.

Bûsirî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail, *İthâfü'l-Hıyereti'l-Mehere bi-Zevâ'idi'l-Mesanidi'l-Aşere,* (thk.: Heyet), Dâru'l-Vatan, I. Baskı, Riyad, 1999/1420.

....., *Misbâhu'z-zücâceti, fî Zevâidi İbn Mâce*, thk.: Avd b. Ahmed eş-Şehrî, (840/1436), Câmiatü'l-İslâmiyye, Medine, 1424.

Can, Yılmaz *İslâm'ın Kutsal Mabetleri: Ka'be Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi,* Sidre Yayınları, I. Baskı, Samsun, 1995.

Ced'î, Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed, *et-Teberrük Envâuhu ve Ahkâmühü,* V. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, y.y.y, 1412/2000.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, C: III, Matbaatü'l-Evkâfu'l- İslâmiyye, İstanbul, 1325/1907.

Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Iyaz, (1360/1941), *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, Mısır, 1970.

Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakim ve Meâli Kerim*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1953.

Çeker, Orhan, "Halvet", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XV, İstanbul, 1997.

Çelik, Ali, *İslâm'ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2013.

Çın, Dursun, "Hadis'te 'Kitabü'l-Meğazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, Samsun, 2013.

ed-Dahhâk b. Müzahim, Ebü'l-Kasım (ö. H. 105) *Tefsir-i Dahhâk,* (thk.: Muhammed Şükrü Ahmed ez Zaviyeti), Daru's-Selam, Beyrut, Lübnan, 1419-1999.

....., *Tefsir-i Dahhâk*, (thk.: Muhammed Şükrü Ahmed Zaviye), Dar'u-s-Selam, Kahire/Mısır, I. Baskı, 1999.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, (385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, (thk.: Seyyid Abdullah, Hâşim el-Yemânî el-Medenî), Dâru'l-Mehâsin, 1386/1966, y.y.y.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (255/868), *Sünen-i Dârimî*, (thk.: Mustafa Dîb el-Bağâ), Dâru'l-Kalem, Dımeşk, 1412/1991.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.

Deylemi, Ebû Şüca Şiyreveyh b. Şehrâdâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, C: III- V, (thk.: Saîd b. Besyûnî Zaglul), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1985.

Doğan, D. Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 1994.

Döndüren, Hamdi, "İnsanlığa Son Çağrı-Kur'ân'ı Kerim", Yeni Şafak, İstanbul, 2003.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, (275/889), *Sünenü Ebû Dâvûd*, (şerh ve thk.: Abdulkâdir Abdu'l-Hayr, Seyyid Muhammed Seyyid, Seyyid İbrahim), Dâru'l-Hadis, Kahire,1999/1420.

Muhammed Ebussuud Efendi, Muhyiddin Muhammed b. Muslihuddin Mustafa İmadüddin El-İmadi (H.900-982) *Tefsir-i Ebu's-suud, İrşad'ül-akl*, (thk.: Abdulkadir Ahmed Ata), C: III, Matbaatü's-Seade, y.y.y, t.y.

Hafâcî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Nesimü'r-Riyad fî Şerhi Şifai'l-Kâdı Iyâz*, y.y.y., t.y.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım Yayınları.

el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr Ali, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s. 16, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1340/1921.

Eren, Hasan vd., *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Milliyet, İstanbul, 1992.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı-Meal Tefsir*, İşaret Yay., 9. Baskı, (Çev.: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İstanbul 2015, Cüz 18, s. 760.

Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke ve Mâ Câe Fîhâ Mine'l-Âsâr*, C: II, (thk.: Abdü'l-Melik b. Abdullah b. Dehîş), I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, y.y.y., 1424/2003.

....., Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, (250/865), *Ahbâru Mekke, (Kâ'be ve Mekke Tarihi)*, (çev.: Y. Vehbi Yavuz), İstanbul, 1974.

Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas, (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih*, (thk.: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), hadis no: 1502. II. Baskı, Dâru'l-Hıdr, Beyrut, 1414/1994.

Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, (832/1429), *el-Ikdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emin*, (thk.: Muhammed Hamid el-Feykî), II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406/1986.

Gazzâlî, İhyâ'ü ulûmi'd-dîn, C: I, Kahire, 1358/1939.

Günel, Fuat, "Mekke-i Mükerreme", İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, İ.F.A.V, İstanbul, 1997.
....., "Hira" *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XVIII, İstanbul, 1998.

....., "Hicr", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C: XVII, İstanbul, 1998.

Güneş, Kamil, *İslâm Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan Yayınları, 2010, İstanbul.

Hafâcî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, (1069/1659), *Nesimü'r-Riyad fî Şerhi Şifai'l-Kâdı Iyaz,* y.y, y.y.y., t.y.

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed, (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* C: I- II, Da'ru'l-Ma'rife, Beyrut, 1411/1990.

Hamidullah, Muhammed el- Haydarâbâdî, *Peygamber'in Savaşları,* (çev. Salih Tuğ), Yağmur Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul, 1981.

....., *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed,* (çev.: Ülkü Zeynep Babacan), Beyan Yayınları, İstanbul 2001.
....., *İslâm Peygamberi*, İmaj Yayınları, Ankara, 2003.
....., *İslâm Müesseselerine Giriş,* (çev.: İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul, 1980.

Harman, Ömer Faruk, "Dağ", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

....., "Kudüs", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002.

Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, C: VIII, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1982.

Heyet (Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usuli'd-Dîn Fakültesi), *el-Beledü'l-Haram Fedâilü ve Ahkâmü*, Dâru Âlemi'l-Fevâid, Mekke, 1423/2002.

Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, (807/1405), *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, y.y.y., 1402/1981.

....., *Keşfü'l-Estâr,* (thk.: Habiburrahman A'zamî), C: II, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1399/1979.

el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer, (974/1567), *Kitâbü'l-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'ş-Şerîfi'n-Nebevî'l-Mükerrem,*(thk.: Muhammed Zeynühüm ve Muhammed Azib), I. Baskı, Mektebetü Medbûlî, Kâhire, 2000.

....., *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, C: I, Dâru'l-Ma'rife, t.y., Beyrut.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, (1252/1836), *Mecmûatü Resâili İbn Abidin*, Şirketi Sahâfiye-i Osmâniye Matbaası, İstanbul. 1320/1902.

....., *Reddü'l-Muhtar ala Dürri'l-Muhtar*, t.y., y.y.y.

İbn-i Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî, (463/1071), *el-İstizkar,* (thk.: Abdülmu'ti Emin Kal'acı), I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, Kahire, 1414.

İbn Âşûr, Muhammed Tahir, *et-Tahrir ve't-tenvir*, ed-Daru't-Tunusiyye, Tunus, 1884.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Beyrut, 1407/ 1986.

....., *Fezâilü'l-Kuds,* (thk.: Cebrail Süleyman Cebbur), Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, II. Baskı, 1400/1980, Beyrut.

İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebevî,* Kâhire, 1963.

İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, (thk.: Dâru Sâdır), Beyrut, 1402/1981.

İbn Hacer el-Askalani, (ö. 852/1448), Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bari Serhu Sahihi'l-Buhari*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1379.

....., Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, (852/1449), *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye,* I. Baskı, Dâru'l-Âsıme, (thk.: Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî), Riyad,1419/1998.

İbn Hacer el-Heytemi, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y.

İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzîr İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib, *Esnâm*, (thk.: Ahmed Muhammed Ubeyd), *Mecmaü's-Sekafî,* y.y.y., 1424/2003.

İbn Kesîr, İmam Celil Hafiz İmadü'd-Dîn Ebu'l-Fida İsmail ibn. Ömer Dimeşkî, (774/1373), *Tefsir'l-Kur'ani'l-Azim*, (thk.: Hasan Abbas Kutub,

....., *Kitâbü'n-Nihâye* (el-Fiten ve'l-Melâhim), (thk.: Muhammed Taha Zeyni), I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-Hâdise, t.y, y.y.

....., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut, 1979.

....., *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsiri*, (çev.: Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1985.

İbn Mâce,(ö. 273/886), *es-Sünen,* (thk.: Nasırüddin Elbani), Mektebetü'l-Mearif, Riyad, t.y.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-lisân: Tehzîbu Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Kutubi'l-ilmiyye, Beyrut 1993.

....., Muhammed bin Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, Dar'ü'l-Mearif, Kahire, 1119.

İbn Teymiye, (ö. 728/1328), Ahmed b. Abdilhalim, *Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevîyye*, (thk.: Muhammed Reşad Salim), II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire, 1409/1989.

İbn Kesîr (h. 774), İmam Celil Hafız İmadüddin Ebil-Fidâ İsmail Dimeşkî, *Tefsirül-Kur'ani'l-Azim*, (thk.: Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Muhammed Fazl Acmâvî, Ali Ahmed Abdül-Bakî, Hasan Abbas Kutub), Mektebetü Evladü' s-Şeyh et-Turasî, t.y, y.y.y.

....., *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, 1979, Beyrut.
....., *Büyük İslâm Tarihi,* (el-Bidâye ve'n- Nihâye), (çev.: Mehmet Keskin), İstanbul, 1994.

....., *Tefsîrul-Kur'âni'l-Azim*, Çağrı Yayınları, C: IX. ty., y.y.y.

....., *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev.: Karlığa, Bekir, Çetiner, Bedreddin), Çağrı Yayınları, t.y.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî, (262/876), *Kitâbü Târîhu'l-Medîneti'l-Münevverati*, (thk.: Fehim Muhammed Şeltut), C: I. Dârü'l-İsfahani, 1973, Cidde.

İbrahim Rıfat Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, (Derleyen: Lütfullah Yavuz), Yitik Hazine Yayınları, C: I/2, İstanbul, 2010.

Kâdı Iyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, Kâdı Iyâz, Ebu'l-Fazl Iyaz b. Musa b. Iyaz el-Yahsûbî, (544/1149), *Şerhu Sahihi Müslim li-Kâdı Iyaz/İkmalü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, I. Baskı, (thk.: Yahyâ İsmail), Dâru'l-Vefa, 1419/1998, y.y.

Kalkaşendî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l-A'şâ fî Sınâati'l-İnşâ*, C: III, Kahire, 1914.

Kallek, Cengiz, "İhtikar", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXI, İstanbul, 2000.

Kalyûbî, *Hâşiye alâ şerhi Minhâci't-tâlibîn*, C: II, (Dârü'l-fikr), ty., Beyrut,.

Karaman, Fikret vd., *DİB. Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara, 2007.

Karaman, Hayreddin, Çağrıcı, Mustafa, Dönmez, İbrahim Kâfi, Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Yolu Tefsiri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

Kasımî (ö. 1886-1914), Muhammed Cemaluddin, *Mehasinü't-te'vil*, C: XVI, Daru'l-ihyai'l-kütübi'l-arabiyye, Kahire, 1957.

Kâşânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, (587/1191), *Bedaiü's-Sanâî' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, II. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1402/1982.

Kaymaz, Zeki, "Tarihi Şahsiyetler Hakkında Yaratılan Halk Bilgisi Ürünleri Üzerine Bir Durum İncelemesi": Aşık Paşa Örneği", *Milli Folklor*, Yıl: 9, sy. 54, s. 111-118.

Kazancı, Ahmet Lütfi, "Bi'set", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: VI, İstanbul, 1992.

Kerrare, Abbas, *Mekke Medine ve Hac*, (çev.: Abdullah Öz, Şamil Yay. İstanbul, 1982.

Khatip, Abdullah, "Kur'ân'da Kuds", (çev.: Ramazan Işık), *FÜİFD*, IX/1, Elazığ, 2004.

Kılıç, Sadık, *Kur'ân'da Sembolik Dil*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995.

Kitab-ı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), Mezmurlar, 84/4-5-6. İbrânî, Kildânî ve Yunan dillerinden son tashih edilmiş tercüme, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1941.

Kitab-ı Mukaddes, Yaratılış, 25/7-10.

el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr Ali, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, C. II, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Mısır, 1340/1921.

Kureşî, Abdurrahim b. Ali b. İshak, b. Şis, Miftâhu'l-Mekâsıd ve Misbâhu'l-Merâsid fî Ziyâreti Beyti'l-Mukaddes, (thk.: Hatim Abdullatif, Davud), (Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'n Necah, Filistin, 2008.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, (671/1273), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, C: X- XV-XVII, Dâru İhyaü't-Türâsi'l-Arabî, 1384/1965, Beyrut.

....., *el-Camiu li-Ahkami'l-Kur'ân*, (çev.: M. Beşir Eryarsoy), C. I, İstanbul, Buruç Yayınları, 1997.

Küçük, Abdurrahman "Arz-ı Mev'ud", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: III, İstanbul, 1991.

Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Safa ve Merve", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXXV, Ankara, 2008.

....., "Cahiliye'den Emevîler'in Sonuna Kadar Haremeyn", Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2003.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, (179/795), *el-Muvatta,* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1410/1989.

Mâverdî (h. 364-450), Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *en-Nüket ve'l-Uyun-Tefsir-i Maverdî*, Dar'u-l-Kutübü'l- İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ty.

....., *Ahkâmu's-Sultâniyye*, ss. 165-166, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

Mekkî, Abdullah b. Muhammed el-Gâzi el-Hanefî, *İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbâri Beledillâhi'l-Haram, mea Ta'likihî el-Müsemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm*, C: I, (thk: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009, Mekke.

Mevdudî, Ebu'l-Ala, *Tefhimu'l Kur'an-Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, C: VI, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.

Mevsılî, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdudi, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, C: II, (talik: Mahmud Ebu Dakika), III. Baskı, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1395/1975.

Muhibbüddin et-Taberî, Ebu'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, (694/1295), *el-Kırâ li Kâsıdi Ümmi'l-Kura*, II. Baskı, Mustafa el-Bâbî, 1970, Kahire.

Müftüoğlu, Ömer, "Vahiy Geleneğinde "QaDDeSe" Kökünün Semantik Analizi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, (Nisan-Mayıs-Haziran 2004), C: IV, Sayı: 2.

Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali, (1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, C: IV, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 1391/197.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahihi Müslim* (261/875), (thk.: Muhammed Fuad Abdülbâki), *Hacc*,Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1413/1992.

Naim, Ahmed, (1352/1934), *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, C: IV, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı*, (çev.: Şehabeddin Yalçın), İstanbul, 1995.

Nedvi, Seyyid Süleyman, *Büyük İslâm Tarihi, Asr-ı Sadet Tebliğat ve Talimat*, C: IV, (çev.: Ali Genceli), Şamil Yayınevi, İstanbul, 1984.

....., *es-Siyretü'n-Nebiyye*, (çev.: O. Keskioğlu), İstanbul, 1981.

Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, (303/915), *Sünenü'l-Kübrâ*, (thk.: Abdülgaffar Süleyman Bündârî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan), I, II, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri, (676/1277), *el-Ezkâr Tercemesi* (Peygamber Efendimiz'in Mübarek Sözlerinden Seçilmiş Zikirler), (çev.: Abdulhâlık Duran), İslami Neşriyat Yayınevi, Konya, 1973.

....., *el-Minhâc fi Şerhi Sahihi Müslim b. Haccac* (*Şerhu Sahihi Müslim*), C: IX. Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

....., *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, C: IX, el-Matbaatül-Misriyye bi'l-Ezher, Kahire, 1929.

Orman, İsmail, "Türbe", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXXXI, İstanbul, 2012.

Öğüt, Salim, "Hacerü'l-Esved", *DİA,* Diyanet Vakfı Yayınları, C. IV, İstanbul, 1996.

....., "Harem", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. XVI, 1997, İstanbul, 1996.

....., "Meş'ar-i Haram", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXIX. Ankara, 2004.

Örenç, Aşır, "Hadisler Işığında Medine Ve Orada İkametin Fazileti", Tarih Okulu Dergisi (TOD) Eylül 2014, Yıl 7, Sayı XIX.

....., "Hadislerde Kutsal Mekan Algısı", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Isparta, 2013.

Örnek, Binali, "İslâm'ın Işığında Haccın Manevi Boyutu", *Diyanet Aylık Dergi*, (Mart 2000), Sayı: 111.

Paksu, Mehmet, *Kudüs ve Mescid-i Aksâ*, 4. Baskı, Nesil Yayınları, İstanbul, Kasım, 2000.

Râgıb el-Isfehânî, "*Müfredat-u Elfazi'l-Kur'ân"*, (çev.: Abdülbaki Güneş- Mehmet Yolcu), 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul, Aralık, 2012.

er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, (606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, el-Matbaatü'l-Âmire, y.y.y, 1308/1890.

.....,*Tefsir-i Kebir-Fahri Râzi-Mefatihu'l-Gayb*, Dar'u-l-Fikr, I.Baskı, Beyrut, 1981.

....., *Mefâtîhu'l-Gayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1981.

....., *Tefsir-i Kebir-Mefâtihu'l-Gayb*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1988.

Sabbağ, Muhammed b. Ahmed b. Salim b. Muhammed, (1243/1361), *Tahsîlü'l-Meram fi Ahbâri'l-Beyti'l-Haram ve'l-Meşâiri'l-İzâm ve Mekke ve'l-Harem ve Vülâtihe'l-Fehâm*, I. Baskı, (thk.: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş), Mekke, 2004/1424.

es-Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir, Tefsirlerin Özü*, Ensar Neşriyat, (çev.: Sadrettin Gümüş- Nedim Yılmaz), İstanbul, 1992.

Said er-Rufâî, Salih b. Hamid, *el-Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne*, Dâru'l-Hudayrî, y.y.y, t.y.

Samî, Şemseddin, *Kamus-ı Türki*, Akdam Matbaası, Dersaadet, 1899-1900.

Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, (911/1506), *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), C: I, III, V, 1374/1955, Beyrut.

Sırma, İhsan Süreyya, *Müslümanların Tarihi*, Beyan Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 2014.

Sinanoğlu, Mustafa, "Sinâ", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (911/1505), *Câmiu's-Sağîr*, (Feyzü'l-Kadir İçerisinde), Dârü'l-Ma'rife, 1391/1971, Beyrut.

Şener, Mehmet, "Mina", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

....., "Mültezem", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

Şevkanî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, (1250/1834), *el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, (thk.: Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî), Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, Kahire, 1380/1960.

Şurrab, Muhammed Hasan, *Beytü'l-Makdis ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1994.

et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihu't-Taberî*, (thk.: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), C: II, Kahire, y.y, t.y. (de Goege neşrinden).

....., *Târîhul-Ümem ve'l-Mülûk*, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, Beyrut.

....., Muhammed b. Cerîr, *Camiu'l Beyân an Te'vili'l Kur'ân*, C: XI- XXIV, Darul Hıcr, Kahire, 2001.

....., Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Taberî Tefsiri*, (çev.: Hasan Karakaya, Kerim Aytekin), C: VI, Hisar Yayınları, İstanbul, 1996.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lehmî, (360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (thk.: Hamdi Abdü'l-Mecid es-Selefî), C: IV-X, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, y.y, t.y.

....., *el-Mu'cemü'l-Evsât*, (thk.: Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân), C: II, VI, VIII, Mektebetü'l-Meârif, Riyad. 1415/ 1994.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, *Şerhu Müşkîli'l-Âsâr*, (thk.: Şuayb el-Arnaut), C: II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994.

Tanyu, Hikmet, "Ağlama Duvarı", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: I, İstanbul, 1988.

....., "Cudi Dağı", *DİA*, *Diyanet Vakfı Yayınları*, C: VIII, İstanbul, 1993.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (279/892), *el-Câmiü's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî*, (thk.: Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki, İbrahim Atve), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.

Tomar, Cengiz, "Şam", *DİA*, Diyanet Vakfı Yayınları, C: XXXVIII, İstanbul, 2010.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, C: II, Ankara, 1988.

Türkmen, Mutlu, "Kur'ân-ı Kerim Ve Kitab-ı Mukaddes'te 'BRK', 'SBH' ve 'KDS' köklerinin Semantik İncelenmesi", T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri (Tefsir) Anabilim Dalı (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2007.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1991.

Ünal, Sadettin, "Kâ'be", *DİA*, *Diyanet Vakfı Yayınları,* C: 24, İstanbul, 2001.

Vehbi, Mehmed, *Hulasatu'l-Beyan*, C: IV, y.y, y.y.y, t.y.

Wensinck, A. J, "Kâbe", *İslâm Ansiklöpedisi*, C: VI, İstanbul, 1925.

Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'ân'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", Milel ve Nihal - İnanç Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi-, ISSN:1304-5482, İstanbul 2006, Yıl: 3, sy. 1-2 (Aralık 2005-Haziran 2006).

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, C: II, Azim Dağıtım, İstanbul, 1992.

....., *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sadeleştirenler: İsmail Karaçam, Emin Işık v.d.), C: II, Ayyıldız Yay., İstanbul, 2014.

Yılmaz, Emre, "Türbe Ziyaretlerinin Sebepleri ve Fert Üzerindeki Etkileri", Bilecik Örneği, (Çevirimiçi), http://proje.akdeniz.edu.tr/mcri/mjh/6-2/MJH-12-30 Emre YILMAZ. pdf, 02.10.2017.

Zeccac, Ebi İshak İbrahim b. es-Serrî, (h. 311), *Meâni'l-Kur'ân ve I'râbuhu*, (şerh ve thk.: Abdü'l-Celil Çelebi), Alemü'l-Kütüb, Beyrut, I. Baskı, el-Mezra'a, 1988.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, (thk.: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız), C: II, VI, I. Baskı, Mektebetü'l-Abîkan, Riyad, 1418/1998.

Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Münir*, (çev.: Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy vd.), Risale Yay., İstanbul, 2014.